

økonomi og politik

Kvartalsskrift udgivet af
Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi

54. årgang · nummer 1 · 1980

Munksgaards Forlag · København 1980

26. maj 1980

Indkaldelse til årsmøde

Det ordinære årsmøde i Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi afholdes onsdag den 18. juni d. å., kl. 16.00, på Københavns rådhus, 1. sal, værelse 28, med følgende

Dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Formandens beretning.
3. Regnskab for 1979/80 og budget for 1980/81.
4. Valg af 5 medlemmer til styrelse.
De nuværende medlemmer er:
Professor Sven Henningsen (formand),
Lektor Jørgen Estrup,
Professor Steen Leth Jeppesen,
Professor Niels Thomsen,
Lektor Christian Thune.
5. Optagelse af nye medlemmer.
6. Eventuelt.

Sven Henningsen

H. Thustrup Hansen

ØKONOMI OG POLITIK

54. årgang nr. 1 - 1980

Indhold

<i>Ole P. Christensen: Om analyse af kategorielle data: En kommentar til en kritisk kommentar</i>	3
<i>Erik Jørgen Hansen: Nogle værdimæssige problemer i levekårsforskningen – illustreret ved den danske velfærdsundersøgelse</i>	9
<i>Johannes Thestrup Pedersen: Sammenhængen mellem demokratiske værdier og normer belyst ved en fynsk undersøgelse</i>	24
<i>Flemming Hansen: Sociale indikatorer i Danmark</i>	44
<i>Klavs A. Holm og Carsten Poulsen: Problemer ved anvendelsen af begrebet magt i en empirisk undersøgelse af politiske beslutninger</i>	62
<i>Bent Essinger: El Salvador – et dilemma i udvikling</i>	80
Udviklingen i den internationale og den danske økonomi	89

Kvartalsskrift

udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi
Munksgaards Forlag · København 1980

FORFATTERNE

Ole P. Christensen, lektor ved Institut for Statskundskab, Århus Universitet, cand. mag.

Erik Jørgen Hansen, forskningsleder, Socialforskningsinstituttet, cand. polit.

Johannes Thestrup Pedersen, forskningsstipendiat, Institut for Samfundsvidenskab, Odense Universitet, Ph. D.

Flemming Hansen, Institut for Afsætningsøkonomi, Handelshøjskolen i København, professor, ekon. dr.

Klavs A. Holm,

Carsten Poulsen,

Bent Essinger, adjunkt, lektor i Latinamerikansk historie, Odense Universitet 1970–76, undervisningsassistent i samme Københavns Universitet 1976 for div. perioder, cand. mag.

Den økonomiske oversigt udarbejdes af cand. polit. *Anne-Katrine Pilegaard*, Privatbanken A/S.

Udgivelsen er støttet af Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal. Årsabonnement 125 kr. incl. moms. Enkelte hæfter 35 kr. incl. moms. Ansvarshavende redaktør: Borgmester, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN, tlf. (01) 15 38 00. Selskabets formand: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN. Redaktionsudvalg: Professor H. P. CLAUSEN, lektor, cand. polit. JØRGEN ESTRUP, lektor, cand. mag. KNUD LARSEN, professor MOGENS PEDERSEN og lektor, cand. mag. CHRISTIAN THUNE. Redaktion: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Njalsgade 102, 2300 København S. Ekspedition og abonnement: Munksgaards Forlag A/S, Nørre Søgade 35, 1370 København K, tlf. (01) 12 70 30. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader.

Tryk: Anton Nielsens Bogtrykkeri, København.

Udsendt i boghandelen juni 1980.

Om analyse af kategorielle data: En kommentar til en kritisk kommentar

Ole P. Kristensen

Kjeld Møller Pedersen (KMP) har i *Økonomi og Politik* kritiseret Socialforskningsinstituttets levevilkårsundersøgelse.¹⁾ Jeg vil i det følgende kritisere de kritiske kommentarer, der vedrører forskningsteknikken. Kritikken af kritikken skal ikke opfattes som et forsvar for den forskningsteknik, der er anvendt i levevilkårsundersøgelsen, da den formentlig i en række henseender er kritisabel. Det vil jeg blot ikke gå nærmere ind på her. Når jeg føler anledning til at kommentere KMP's kritik, hænger det sammen med, at den er præget af mangel på præcision, unøjagtigheder og regulære fejl. Dette er yderst uheldigt, når man er ude i det fortrinlige pædagogiske ærinde at forbedre samfundsforskeres analyser af nominalskaladata.

Kritikken af tabelteknikken

KMP indleder sin gennemgang af analyseteknikken i levevilkårene med en generel diskussion af tabellers hensigtsmæssighed som analyseteknik til behandling af nominalskalavariabel. Til det formål opstiller KMP en række tænkelige argumenter for anvendelse af tabelteknikken (p. 101), hvoraf det vigtigste tænkelige argument imidlertid mangler: på nominalskalaniveauet kan de analytiske muligheder rent logisk fuldt udtømmes ved hjælp af tabelteknik. Det er bandt andet derfor, der i Rosenbergs bog²⁾ (som KMP refererer til) alene er anvendt tabelteknik, da bogen, som titlen siger, alene vedrører analyselogik, ikke analyseteknik. Følgelig er KMP's henvisning (p. 101) til dette værk i forbindelse med »traditionsargumentet« til støtte for tabelteknik temmeligt malplaceret. At analysemulighederne logisk kan udtømmes med tabelteknik på nominalskalaniveauet forhindrer selvsagt ikke, at andre teknikker kan være mere hensigts-

1) Kjeld Møller Pedersen, »Fordelingen af levevilkårene i Danmark – En kritisk vurdering af og kommentar til en undersøgelse«, *Økonomi og Politik*, 55 pp. 77–116.

2) Morris Rosenberg, *The Logic of Survey Analysis*, New York og London: Basic Books, 1968.

mæssige i mange tilfælde, men den potentielle gevinst ved at gå fra tabelteknik til mere »avanceret« teknik er mindre på nominalskalaniveauet end på højere måleniveauer, fordi der ikke er indeholdt information i måleresultaterne på nominalskalaniveauet, som ikke udnyttes ved tabelteknik, som det er tilfældet på højere måleniveauer. Dette er formentlig den egentlige forklaring på tabelteknikkens hyppige anvendelse i samfundsvidenskaberne til analyse af nominalskaladata. Samfundsforskerne holder sig nemlig ikke tilbage med anvendelse af »avancerede« teknikker på intervalskaladata, heller ikke i tilfælde hvor deres manglende indsigt i disse teknikker egentlig skulle mane til tilbageholdenhed.

Dernæst gennemgår KMP, hvilke krav der kan stilles til analyseteknikken, hvilket fører frem til tre typer spørgsmål (p. 104), der postuleres ikke at kunne besvares via tabelteknik. Det er imidlertid ikke korrekt; en række af disse spørgsmål vil naturligvis kunne besvares allerede ved hjælp af simpel tabelteknik (jvf. for eksempel Helleviks artikel og Rosenbergs bog.³) Dernæst argumenteres for, at analysen skal være multivariat for at sikre, at de fundne sammenhænge ikke er spuriøse (pp. 104–105). Det er naturligvis så sandt, som det er sagt; denne kritik rammer muligvis levevilkårsundersøgelsen, men bestemt ikke tabelteknik som sådan, det vil man let kunne overbevise sig om ved at læse Rosenbergs bog.⁴) KMP foretrækker imidlertid at illustrere tankegangen bag multivariat analyse ved hjælp af en lineær regressionsmodel (p. 105). Det er naturligvis acceptabelt (men tankegangen kan som nævnt fuldt ud illustreres med mange dimensionale tabeller); men det er imidlertid mindre acceptabelt, når KMP (s. 105) skriver: »men i de fleste tilfælde gælder blot, at β 's størrelse falder, når der kontrolleres for C«. For det første mener KMP formentlig, at den numeriske værdi af β falder ved kontrol, for det andet er det en alt for snæver opfattelse af spuriøse relationer alene at relatere dem til det tilfælde, hvor en ikke eksisterende relation på grund af forstyrrende tredjevariable ser ud til at eksistere. Et lige så interessant og hyppigt forekommende tilfælde er, at eksisterende relationer bliver »undertrykt« af tredjevariable.⁵) I regressionsprog kan kontrol for tredjevariable føre til, at den numeriske værdi af β både kan stige og falde, og det kan β selv i øvrigt også.

I slutningen af dette afsnit hævdes det endvidere: »Denne tankegang (tankegangen bag regressionsanalyse) indebærer vurdering af effekt/virkning af de uafhængige variable...«. Det er næppe rigtigt. Der er et væsentligt logisk spring fra at have påvist variabelsammenhænge, som modstår kontrol for tredjevariabel til at påstå, at der er tale om et effekt/virkingsforhold, eller et årsagsforhold om man vil. Disse overvejelser omkring multivariat analyse kan føre til en lang filosofisk diskussion, som jeg ikke vil indlade mig på her. Blot vil jeg

3) Ottar Hellevik, »Kausalanalyse ved hjælp av multivariate prosenttabeller«, *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 19, 1978, pp. 301–333; Morris Rosenberg, *op.cit.*

4) *Ibid.*

5) *Ibid.*, kapitel 4.

slå fast, at disse problemer lige så vel kan belyses med multivariat tabelteknik som med multivariat regressionsanalyse.

Alternative analysestrategier

Jeg er enig med KMP i, at det alligevel kan være umagen værd at se sig om efter alternative analyseteknikker. Det interessante tilfælde er det, hvor også den afhængige variabel er en nominalskalavariabel. I de tilfælde, hvor den afhængige variabel måles på intervallskalaniveau, er der en række alternativer, der er velkendte og hyppigt anvendte.

Blandt de foreliggende teknikker til analyse af rene kategorielle data har KMP valgt en teknik, som er baseret på »vægtede mindste kvadraters« metode, en metode som er velkendt fra den almindelige regressionsanalyse.⁶⁾ Denne teknik kaldes, når den anvendes på nominalskaladata, for GSK teknikken efter dens ophavsmænd: Grizzle, Starmer og Koch.⁷⁾ Denne teknik består imidlertid af en hel familie af teknikker, da den rummer mulighed for forskelligartede transformationer af de relative tabelfrekvenser, der er de egentlige afhængige variabler for analysen. Hovedsondringen går mellem lineære og logaritmiske transformationer af disse frekvenser. KMP har valgt en lineær transformation, hvilket formentlig skyldes, at man så kan give de estimerede β -koefficienter en substantiel fortolkning (mere herom nedenfor), hvilket ikke er tilfældet, hvis der foretages logaritmiske transformationer. Lineære transformationer er imidlertid problematiske, fordi de kan føre til estimater på sandsynligheder, som er negative eller større end én. På den baggrund anbefales det normalt at foretage en logaritmisk transformation.⁸⁾ KMP's motiver for at vælge en lineær transformation fremgår ikke af hans indlæg. Hvis motivet er tolkbare $\hat{\beta}$ -koefficienter, kan det undre, at KMP ikke er ganske klar i sin beskrivelse af fortolkningen af $\hat{\beta}$ -koefficienterne. Korrekt fortolket skal de opfattes som »procentdifferencer« af den type, der er velkendt fra simpel tabelanalyse.⁹⁾ Ved den af KMP anvendte udgave af GSK-teknikken tages en »reference gruppe« som udgangspunkt, hos KMP er denne gruppe kvinder i alderen 60–69. Det konstantled, der estimeres ved den kategorielle regression, skal fortolkes som sandsynligheden for, at medlemmer af referencegruppen har en bestemt værdi på den afhængige variabel, i dette tilfælde sandsynligheden for at 60–69 årige kvinder har varige helbredsproblemer. De øvrige $\hat{\beta}$ -koefficienter kan nu fortolkes

6) Se for eksempel J. Johnston, *Econometric Methods*, 2. ed., New York: McGraw-Hill, 1972, kapitel 7.

7) Teknikken er først beskrevet i James E. Grizzle, C. Frank Starmer and Gary G. Koch, »Analysis of Categorical Data by Linear Models«, *Biometrics*, 25, 1969, pp. 489–504.

8) Se for eksempel Hans Theil, »On the Estimation of Relationships Involving Qualitative Variables«, *American Journal of Sociology*, 76, 1970, pp. 103–154.

9) Om procentdifferencer, se for eksempel Hellevik, *op.cit.*

som ændringen i denne sandsynlighed, når man bevæger sig fra referencegruppen til en anden gruppe svarende til den eller de pågældende $\hat{\beta}$ -koefficienter. Eksempelvis er ifølge analyseresultatet sandsynligheden for, at 20–29 årige kvinder har varige helbredsproblemer: $(\text{konstantleddet} + \hat{\beta}_1) = 0.52 + (-0.37) = 0.15$, en sandsynlighed som også fremgår direkte af tabel 6.A.1. Det fremgår på ingen måde klart af KMP's artikel, at den ovenstående fortolkning er den rette fortolkning. Adskillige gange anvendes en formulering, der med lidt god vilje kan læses som værende i overensstemmelse med den rette fortolkning. Men på side 109 går det galt; her anvendes vendingen »... nok er 0.49 gange mindre end for kvinder...« i forbindelse med omtalen af $\hat{\beta}_5$. Denne formulering kan kun forstås i retning af, at en sandsynlighed skal multipliceres med 0.49. Det er midlertid forkert; 0.49 skal subtraheres eller, for at være helt præcis, (-0.49) adderes til en sandsynlighed. Det er dog forståeligt, at KMP er blevet upræcis netop på dette sted, for estimatet på β_5 er indlysende forkert. Af tabel 6.A.1. fremgår det, at den gennemsnitlige procentdifference mellem mænd og kvinder er -1% , og den højeste negative afvigelse i nogen undergruppe er -3% (for 60–69 årige), og i en enkelt underkategori er procentdifference endda positiv. På den baggrund er et estimat, der angiver en difference på -49% åbenbart forkert. Hvis man herefter er i tvivl om, at der er noget galt, kan man med udgangspunkt i de estimerede β -koefficienter prøve at beregne den estimerede sandsynlighed for, at 20–29 årige mænd har varige helbredsproblemer; den er: $(\text{konstantleddet} + \hat{\beta}_1 + \hat{\beta}_5) = 0.52 + (-0.37) + (-0.49) = -0.34$. Ovenfor omtalte jeg, at den af KMP anvendte metode kunne føre til negative sandsynligheder, men dog slet ikke så grelt som det er tilfældet her; det er åbenbart, at noget er galt. Denne mistanke styrkes yderligere af det forhold, at $\hat{\beta}_5$ ikke er signifikant (dvs. signifikant forskellig fra nul). Det forekommer overraskende, at det numeriske største af β -estimerne ikke skulle være signifikant, mens de andre og numerisk mindre koefficienter er det. Der er således tre grunde til, at KMP burde have sagt sig selv, at estimatet på β_5 er forkert. Disse grunde fik forfatteren af disse linier til at gøre KMP's analyse efter.¹⁰⁾

Denne analyse bekræfter, at det af KMP anførte estimat på β_5 er forkert med en faktor 10^{-2} . Årsagen til denne fejl er åbenbart, at KMP fejllæser koefficienterne i edb-outputtet. Disse koefficienter er skrevet i såkaldt exponentiel form, dvs. for eksempel som $0.49\text{E}-02$, hvilket betyder 0.49×10^{-2} . Dvs. det rette estimat af β_5 er af størrelsesordenen 0.005 og ikke som af KMP anført 0.5. Hermed falder brikkerne på plads. Den samme fejl går igen i KMP's tabel 2; her er en række koefficienter ikke blevet multipliceret med 10^{-1} . Også i dette

10) Jeg vil gerne takke min kollega Peter Nannestad, der beredvilligt stillede sin udgave af det såkaldte NONMET-program til min rådighed.

tilfælde er der forhold, som skulle vække mistanke. Sådan som interaktionen er mellem køn og alder, skulle man forvente, at den numeriske værdi af hovedeffekten fra køn skulle stige, når interaktionseffekterne introduceres, og ikke falde som hos KMP. Dertil kommer, at ikke mindst KMP's estimat på interaktionseffekten mellem køn og aldersgruppen 40–49 er absurd høj på baggrund af tabel 6.A.1. Disse og andre mærkværdigheder forsvinder, når man læser edb-outputtet korrekt.

Mine resultater er angivet i tabel 1 og 2 svarende til KMP's tabel 1 og 2.

Tabel 1. Estimerede hovedeffekter for alder og køn

	Konstantled	$\hat{\beta}_1$ 20–29 år	$\hat{\beta}_2$ 30–39 år	$\hat{\beta}_3$ 40–49 år	$\hat{\beta}_4$ 50–59 år	$\hat{\beta}_5$ Mænd
Estimat	0.518	–0.371	–0.326	–0.238	–0.115	–0.005
X ² værdi	820.2	345.5	251.7	108.9	23.6	0.2
p-værdi	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.6392

Note: Det ses, at der er små afvigelser fra KMP's X² værdier. Dette skyldes formentlig, at jeg ikke har haft adgang til den absolute fordeling i tabel 6.A.1., men kun den relative fordeling. Jeg har derfor måttet regne baglæns fra den relative fordeling til den absolute. Denne fremgangsmåde rummer mulighed for små afvigelser fra den sande absolute fordeling.

I øvrigt kan det undre, at KMP kun har opgivet X² værdier. Hvis man ikke kan huske X² fordelingen uden ad, er det ikke særligt oplysende. P-værdierne er mere oplysende.

Tabel 2. Hoved- og samspilseffekter for alder og køn

	Konstant	Hovedeffekter				Mænd M
		20–29 år	30–39 år	40–49 år	50–59 år	
Estimat	0.530	–0.380	–0.331	–0.280	–0.120	–0.031
X ² værdi	508.4	192.7	133.0	81.2	13.5	0.8
p-værdi	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0002	0.3682

	Samspilseffekter			
	20–29×M	30–39×M	40–49×M	50–59×M
	0.021	0.013	0.090	0.013
	0.3	0.1	4.0	0.1
	0.6053	0.7591	0.0465	0.7864

Note: Samme bemærkninger som til tabel 1.

Tilbage står spørgsmålet, om det generelt er umagen værd at anvende GSK-teknikken. Svaret må være bekræftende i en række tilfælde. Blot skal man gøre

sig klart, at hovedgevinsten ikke er de estimerede β -koefficienter; de siger ikke noget nyt i forhold til, hvad der direkte fremgår af tabellen. Hovedgevinsten er, at man får testet, om de hoved- og interaktionseffekter, man kan se af tabellen, er signifikante. Det er derfor at skyde gråspurve med kanoner, når KMP på side 109, efter at have gennemført den første kategorielle regression, konkluderer: »Der er således noget, der peger på, at der forekommer samspil mellem alder og køn«. Det fremgår allerede klart af tabel 6.A.1., at der er et sådant samspil; det eneste spørgsmål, der er tilbage efter at have kastet et blik på tabellen, er, om dette samspil er signifikant. Her kan GSK-analysen give et bekræftende svar.

Hvis nogen skulle have fået lyst til at sætte sig yderligere ind i teknikker til analyse af nominalskala-data, kan jeg anbefale en lille bog af H. T. Reynolds,¹¹⁾ som er yderst let læselig. Den behandler imidlertid alene de såkaldte log-lineære modeller. For en nogenlunde let læselig introduktion til teknikker baseret på »vægtede mindste kvadrater«, som for eksempel GSK-teknikken, vil jeg anbefale to artikler af Lehen og Koch samt Kritzer.¹²⁾

Men især for »mindstekvadrater«-teknikkerne må man gøre sig klart, at det kræver en vis indsats at sætte sig grundigt ind i dem. Indtil man er virkelig fortrolig med teknikkerne, er det nok klogest at holde sig til tabellerne.

11) H. T. Reynolds, *Analysis of Nominal Data*, Sage University Paper series on Quantitative Applications in the Social Sciences, series no. 07-007, Beverly Hills and London: Sage Publications, 1977.

12) Robert G. Lehen and Gary G. Koch, »A General Linear Approach to the Analysis of Non-metric Data: Applications for Political Science«, *American Journal of Political Science*, 18, 1974, pp. 283-313; Hervert M. Kritzer, »An Introduction to Multivariate Contingency Table Analysis«, *American Journal of Political Science*, 22, 1978, pp. 187-226.

Nogle værdimæssige problemer i levetårnsforskningen — illustreret ved den danske velfærdsundersøgelse

Erik Jørgen Hansen

1. Indledende bemærkninger

I Økonomi og Politik, 53 (2 og 3), har Kjeld Møller Pedersen (KMP) beskæftiget sig en hel del med socialforskningsinstituttets velfærdsundersøgelse. Det billede af velfærdsundersøgelsens reelle videnskabelige problemer, som fremstår på grundlag af KMP's artikler, er efter mit skøn særdeles skævt. Derfor bebudede jeg — ligeledes i Økonomi og Politik 53 (2) — at jeg senere ville »uddytte de mange virkelig uløste, teoretiske og metodemæssige problemer, som vi er stødt på i arbejdet med undersøgelsen«. Disse problemer har alle sammen noget at gøre med de værdimæssige valg i undersøgelsen, og en uddybning af, hvad jeg ser som undersøgelsens egentlige videnskabelige problemer, må derfor begynde med nogle generelle bemærkninger om værdiproblematikken.

2. Omkring værdiproblematikken

Hvad der reelt forskes i, og *hvem* der faktisk forskes for, er i høj grad bestemt af den enkelte forskers personlige værdiopfattelser. Dette kan vi vel tillade os at betragte som en banal kendsgerning. Det er alligevel en kendsgerning, som det stadigvæk er værd at have i erindring, når vi skal afgøre, hvilke værdiopfattelser der *også* øver indflydelse på forskningens faktiske udformning eller i værste fald helt dirigerer forskerens arbejde.

Når det gælder valg af emne og den målgruppe, som forskningsresultaterne sigter på, er det i de fleste tilfælde forholdsvis enkelt at aflæse de forskellige interessegruppers direkte eller indirekte indflydelse. Sværere bliver det, når vi eksempelvis i den empiriske samfundsforskning vender os mod udvælgelsen af de enkelte variable og deres konkrete operationalisering — men lige netop i denne del af forskningsprocessen ligger i mange tilfælde de helt afgørende værdimæssige valg. Udvalget af variable og deres operationalisering er jo afgørende for, hvilken del af virkeligheden den empiriske samfundsforskning kommer med udsagn om, og hvad den siger om denne virkelighed.

Min interesse er i denne omgang ikke rettet mod spørgsmålet om, *hvis* værdier der har øvet indflydelse på et forskningsprojekt, men *hvilke* værdier det drejer sig om. Ikke for at studere værdierne, men for at fremskaffe et grundlag for en vurdering af forskningsresultaternes samfundsmæssige relevans og deres gennemslagskraft. Genstanden for min interesse er i denne artikel ikke samfundsforskningen i almindelighed, men levkårsforskningen – illustreret ved de værdimæssige valg, der er foretaget i den foreløbig sidste af de store nordiske levkårsundersøgelser, nemlig den danske velfærdsundersøgelse, der kortlægger levkårene for den 20–69-årige befolkning i Danmark i 1976.

Når jeg finder det nødvendigt at tage de værdimæssige problemer i dette projekt – der nu foreligger offentligt i fem-bindts værket: Fordelingen af levkårene (SFI-publ. 82, bd. I–V, 1978–80) (1) – op til nærmere diskussion, hænger det først og fremmest sammen med tre ambitiøse målsætninger i projektet. For det første sigter denne undersøgelse på at sige noget om den samlede, relative levkårssituation for store befolkningskategorier, for det andet vil vi her udfra kritisk vurdere samfundssystemets evne til at opfylde væsentlige politiske målsætninger og for det tredje overvejes det at lade den nu anvendte undersøgelsesmodel være grundstammen i regelmæssigt tilbagevendende undersøgelser, der sigter på en løbende vurdering af det danske samfunds målsætningsopfyldelse.

Hvor i værdifeltet befinder den danske velfærdsundersøgelse sig da? Da det ikke kan sjules, at jeg – lige fra ideen til denne undersøgelse blev skabt – har været en slags hovedmand i projektet, kan det følgende ifølge sagens natur ikke blive en ekstern, kritisk vurdering af værdiorienteringen i velfærdsundersøgelsen. Derimod kan det blive et forsøg på en nødvendig, efterfølgende strukturering og systematisering af de værdimæssige valg, der explicit og implicit blev truffet under det forholdsvis langvarige, praktiske arbejde med et særdeles omfattende datamateriale.

Når undersøgelsens formål og dens planlagte fremtidige anvendelsesmuligheder tages i betragtning, hvad er da de vigtigste dimensioner i en sådan strukturering af dens værdidimensioner? Så vidt jeg kan se er det følgende: For det første det bagvedliggende menneskesyn og samfundssyn, dernæst opfattelsen af, hvad den overordnede målsætning for samfundet bør være, for det tredje opfattelsen af, hvad der er onde levkårsforhold, og sidst, men ikke mindst, at alle disse værdimæssige valg empirisk førte til udskillelse af større befolkningsgrupper, som var karakteriseret ved en serie af bestemte dårlige positioner på flere forskellige levkårskomponenter. Disse kombinationer af dårlige levkårspositioner var i deres nøjagtige empiriske sammensætning ikke nødvendigvis forudset, og de giver både erkendelsesmæssige og anvendelsesmæssige vanskeligheder, bl. a. fordi nogle af kombinationerne ikke har noget modsvar i det faglige, politiske, administrative eller folkelige sprogbrug. Disse kombinationer, som jeg senere vil vende tilbage til, vil her blive kaldt levkårsprofiler.

3. Menneskesyn og levemålsmodel

Ser vi først på velfærdsundersøgelsens helt grundlæggende menneskesyn, er dette ikke explicit formuleret i undersøgelsens hovedrapport, men findes tydeligt tilkendegivet i det forudgående teoretiske oplæg (2). Her siges, at et menneske med størst mulig velfærd ikke er et menneske med størst muligt forbrug eller en psykisk tilstand, hvor man passivt affinder sig med tilværelsen. Det er derimod et menneske, der på baggrund af rigelige individuelle og kollektive ressourcer er aktivt og skabende, har positive oplevelser af kreativ art og er i konstant samvirke og kommunikation med andre mennesker.

Dette menneskesyn fik indflydelse på undersøgelsens udformning, når det gjaldt fastlæggelsen af, hvilke elementer der skulle indgå i undersøgelsens levemålsmodel, hvorimod menneskesynet – hvad jeg vil vende tilbage til – kun delvist blev fulgt op i operationaliseringen af de enkelte variable under hvert element.

Undersøgelsens levemålsmodel, der er ridset op i *skema 1* og *figur 1*, kan kort sammenfattes således: Velfærd betragtes som bestående af individuelle ressourcer, der såvel skabes og udvikles som hæmmes og nedbrydes i interaktionen i basale primærgrupper og i relationen til sekundærgrupperne med et resultat, der igen yderligere frugtbares eller delvis ødelægges i et samspil med et fysisk/økologisk og økonomisk miljø.

Skema 1. Elementer i velfærdsbegrebet. En referenceramme

1. Individuelle ressourcer

- a) Færdigheds- og kundsabsressourcer
- b) Fysiske ressourcer
- c) Psykiske ressourcer

2. Sociale relationer eller det sociale netværk

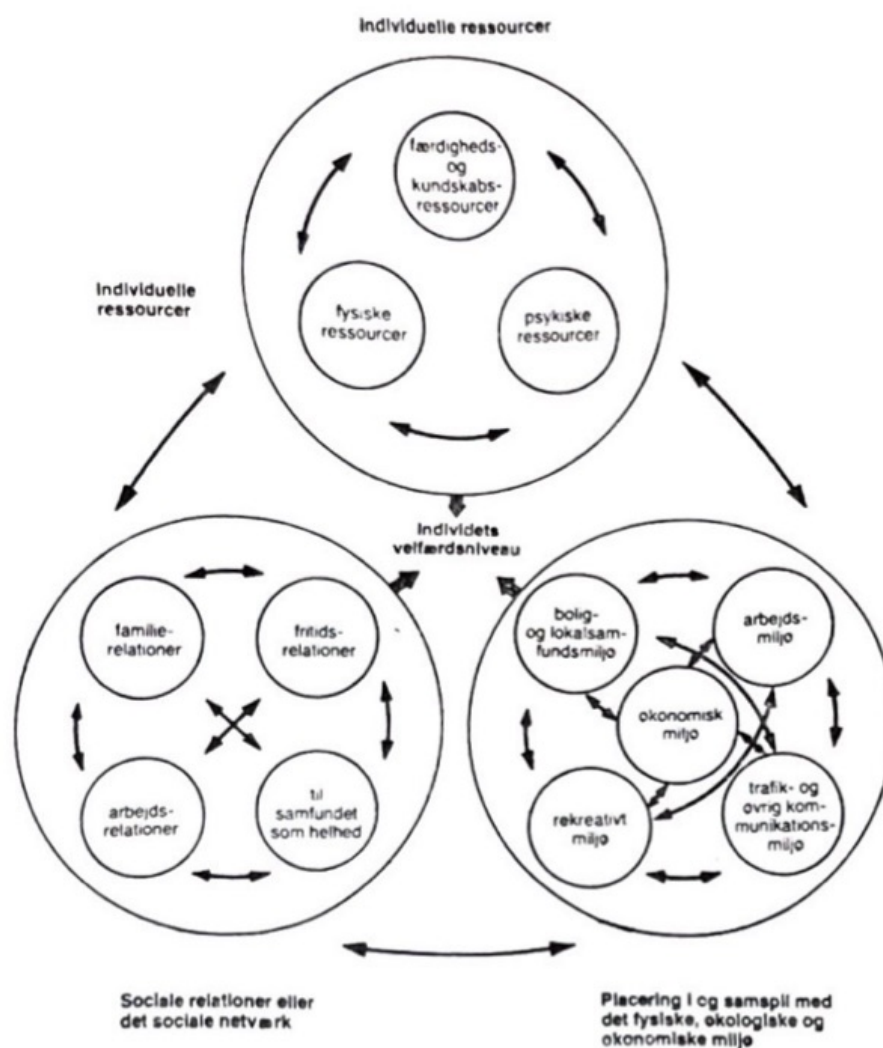
- a) Familierelationer
- b) Arbejdsrelationer
- c) Fritidsrelationer
- d) Relationer til samfundet som helhed (politiske institutioner) og større sekundærgrupper (interesseorganisationer)

3. Placering i og samspil med det fysiske, økologiske og økonomiske miljø

- a) Boligmiljø og lokalsamfundsmiljø
 - b) Arbejds miljø
 - c) Trafikmiljø og øvrige kommunikationsmæssige miljø
 - d) Rekreativt miljø
 - e) Økonomisk miljø (omfanget og arten af forbruget af varer og tjenesteydelser, forbruget af sociale og andre offentlige ydelser)
-

Kilde: Erik Jørgen Hansen: *Fordelingen af levemålene. Teori, metode og sammenfatning*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind I, København 1978.

Figur 1. En referenceramme til analyse af det enkelte individs velfærdsniveau

Kilde: Erik Jørgen Hansen: *Hvordan måler vi det umålelige? Oplæg til undersøgelse af befolkningens velfærd*. Socialforskningsinstituttets småtryk 6, København 1973.

4. Samfundssyn

Ser vi dernæst på undersøgelsens samfundssyn afspejler dette sig allerede i undersøgelsens egentlige hovedformål, der ikke så meget var at belyse levekårene som *forskellene* i disse. Bag ved dette lå det hovedsynspunkt, at det eksisterende samfundssystem skaber og vedligeholder forskelle i levekår, men på den anden side *ikke* i alle tilfælde kan forhindre en politik til en vis formindskelse af disse forskelle.

De træk ved samfundssystemet, som blev opfattet som de altafgørende, var de strukturelle træk, især arbejdsdelingen og de hermed nært forbundne magtforskelle, der både betragtes som et resultat af og en årsag til arbejdsdelingen. Disse strukturelle træk kan så igen fremtræde som en levkårsdiskriminering, der umiddelbart betragtet synes baseret på individuelt lankede kendetegn som fx køn og alder. Opretholdelsen af den udbredte akcept af levkårsforskellene er ifølge undersøgelsens samfundssyn et resultat af den legitimeringsproces, som finder sted i de grundlæggende socialiserings-, uddannelses- og kvalifikationsprocesser.

Dette samfundssyn kan ikke siges at have påvirket undersøgelsens udformning helt direkte, forstået således, at undersøgelsesmodellen blev begrundet heri. Derimod indirekte, idet undersøgelsen tog sit udgangspunkt i politiske målsætninger, der må betragtes som begrundet i ovenstående samfundssyn.

5. Overordnede samfundsmæssige målsætninger

a. Indledning

Samfundssynet har nemlig sit modsvar i udvælgelsen af undersøgelsens baggrundsvARIABLE. Her fastlægges efter hvilke kriterier befolkningen skal inddeles. Det vil sige mellem hvilke befolkningsgrupper man ønsker at kortlægge eventuelle levkårsforskelle. Menneskesynet har derimod sit modsvar i undersøgelsens levkårsmodel, der forsøger at angive, hvad der er de vigtigste elementer i den enkeltes levkår. På det samfundspolitiske plan har samfundssynet igen sit modsvar i spørgsmålet om, *hvem* der skal være lige, mens menneskesynet har sit modsvar i spørgsmålet om, *hvad* der skal være lige.

De nævnte centrale begreber, der har været afgørende for, hvor i værdifeltet undersøgelsen placerede sig, kan opstilles således:

<i>Filosofisk dimension</i>		<i>Samfundspolitisk dimension</i>		<i>Variabelkategori</i>
samfundssyn	↔	<i>hvem</i> skal være lige	↔	baggrundsvARIABLE
menneskesyn	↔	<i>hvad</i> skal være lige	↔	levkårsvariable

Det karakteristiske for undersøgelsen er, at det er almene samfundspolitiske målsætninger, som har været helt afgørende for den endelige udvælgelse af variablene og deres udformning.

b. Hvem skal være lige?

For udvælgelsen af baggrundsvariablene betyder dette, at det endeligt afgørende ikke har været, hvad der forårsager uligheden, men spørgsmålet om, hvilke befolkningskategorier man ikke ønsker der skal være ulighed imellem.

Dette blev i undersøgelsesrapporten formuleret således, at man i vort samfund ideelt set ikke vil akceptere, at et menneskes velfærd hænger sammen med den kategori, som han eller hun tilhører, at hvad et menneske *er* kan bruges til at forudsige, hvad hun *har* (3). Hvad er det da for kategorier, som man ikke ønsker sociale forskelle imellem, eller hvad er det, mennesket må kunne være uden at skulle »straffes« med dårligere levkår end andre? Det er fx gammel eller ung, mand eller kvinde, hvid eller sort osv. Fortsætter man denne tankegang, når man til, at det drejer sig om i hvert fald følgende kategorier, hvorimellem sociale forskelle søges formindsket: køn, socialgrupper, generationer, regioner, civilstand, store og små familier, nationaliteter/racer. Disse kategorier blev udvidet med bl. a. klassifikationer efter indkomst og arbejdsstilling ud fra følgende argumentation: »De sidstnævnte klassifikationer lader sig yderligere begrunde ud fra en ren lighedssorteret betragtning. Eksempelvis kan forskellig indkomst ud fra denne betragtning kun begrundes i forskellige omkostninger i forbindelse med at arbejde og forsørge familie. Det betyder, at forskellig indkomst *under disse forudsætninger* ikke må give sig udslag i forskellig velfærd. På samme måde er forskellige arbejdsstillinger begrundet i hensigtsmæssigheden i en arbejdsdeling, idet denne, alt andet lige, formodes at forøge samfundets totale velstand. Der findes derimod ikke ud fra en ren lighedsorienteret betragtning nogen begrundelse for, at forskellige arbejdsstillingskategorier skal have forskellig velfærd«. (SFI-pub. 82, bd. I, side 128–129).

Denne fastlæggelse af de relevante baggrundsklassifikationer var i overensstemmelse med undersøgelsens formålsbeskrivelse, hvor det bl. a. hedder, at man vil indkredse – eller lokalisere – befolkningskategorier, der har særligt dårlige eller særligt gode levkår, men selvsagt kun befolkningskategorier der lader sig udskille efter ovenstående – meget vide – klassifikationer. Velfærdsundersøgelsen placerede sig hermed som en undersøgelse, der ikke samtidig ledte efter årsagerne til forskelle i levkårene. Årsagerne til forskellene kan alligevel være grunden til, at man politisk beskæftiger sig med – eller i hvert fald bør beskæftige sig med – ovenstående befolkningskategorier, men det er de politiske begrundelser – og ikke kausale overvejelser – der har ført kategorierne ind i velfærdsundersøgelsen.

c. *Hvad skal være lige?*

Det, der ifølge undersøgelsens teoretiske oplæg ideelt set skal være lige, er velfærden. Hvad denne består af er udledt af menneskesynet og tog konkret form i den referenceramme, der er opridset i *skema 1* og *figur 1*. Forskellige menneskers positioner bør altså være lige – eller måske bedre udtrykt på samme niveau – både i henseende til individuelle ressourcer, sociale relationer og den fysisk/økologisk/økonomiske placering.

Dette er selvsagt et meget generelt svar på, hvad der skal være lige. Den konkrete operationalisering afgrænsede og præciserede dette yderligere til »output« og »objektive forhold« for det enkelte individ.

At det er »output« må for det første ses på den historiske baggrund, at levekårsundersøgelserne kan opfattes som en slags protest mod tidligere tendenser til at måle befolkningens velfærdssituation ud fra den samfundsmæssige resourceindsats på bestemte områder uden hensyn til, hvad de enkelte rent faktisk får ud af disse ressourcer. Det er derfor heller ikke nogen tilfældighed, at undersøgelsesrapporten hedder: Fordelingen af *leveskårene* og ikke *levetilskårene*. *Levetilskårene* er jo blandt de forhold, der er bestemmende for »outputtet«, nemlig *leveskårene*. Denne sproglige sondring synes dog endnu ikke alment udbredt.

»Output«-synspunktet indebar endvidere, at man ønskede at måle den konkrete position på et givet tidspunkt på hver enkelt af levekårselementerne. Heraf følger, at de sider af menneskets situation som omfatter det enkelte individs historiske livsforløb og fremtidige handlemuligheder, og som også kan udledes af det formulerede menneskesyn, ikke blev inddraget.

Tilsvarende medførte i praksis den opfattelse, at det enkelte individ er det centrale og ikke gruppen, at de »kollektive ressourcer« i menneskesynsformuleringen ikke blev inddraget.

»Oplevelsesmomentet« kom heller ikke med. Om end det muligvis ikke var en nødvendighed – så blev det dog en praktisk følge af undersøgelsens afstandtagen fra den subjektive måling. Ved »subjektiv« forstår jeg i denne sammenhæng individets erklærede tilfredshed eller utilfredshed med de kår, som det lever under, hvorimod »objektiv« skal forstås som tilstedeværelse eller ikke – tilstedeværelse af forskellige goder.

Når vi stort set tog afstand fra den subjektive måling havde det to årsager, nemlig dels spørgsmålet om »forklaring« af undersøgelsesresultaterne, dels spørgsmålet om deres politiske anvendelse. Hvad angår »forklaringer« vil det som regel være sådan, at tilfredshed med situationen er afhængig af aspirationsniveauet, hvilket kan indebære, at et individ, som lever under relativt elendige vilkår, efter den »subjektive« opfattelse bliver betragtet som værende på et højere velfærdsniveau end et individ, som lever under relativt komfortable vilkår. Dette må forekomme absurd.

På »anvendelsessiden« må især fremhæves, at den anvendte socialforskning må beskæftige sig med, hvad der ligger inden for den legitime sfære for et lands politiske myndigheder (4). Hertil hører ikke, at de politiske myndigheder skal rette deres målsætninger mod en så omfattende del af menneskets liv, som det ville være tilfældet, hvis målsætningerne skulle knyttes til den enkeltes subjektive oplevelse af sin egen situation. Det bør ikke godkendes, at man eksempelvis søger at dæmpe folks aspirationsniveau i stedet for at forøge deres forsyning med ressourcer. Man kan ud fra dette standpunkt alligevel mene, at vel-

færd teoretisk bør defineres i relation til subjektive oplevelser, men samtidig mene, at genstanden for anvendt velfærdspolitisk forskning må være begrænset til fordelingen af de materielle ressourcer eller andre objektivt målelige forhold. I den grad aspirationsniveauet er bestemt af, hvad man er vant til, ville en mulig konsekvens nemlig ellers være at tildele flest ressourcer til dem, der har mest, hvad der forhåbentlig er i grov uoverensstemmelse med målsætningen for dansk socialpolitik.

Konsekvenserne af ovenstående værdimæssige valg for velfærdsundersøgelsens profil skulle være indlysende. Det bør dog nok også understreges, at det opridsede velfærdsbegreb blev betragtet som »fælles« for alle i den voksne befolkning forstået således, at alle fik stillet de samme spørgsmål vedr. fx helbred, uddannelse, sociale relationer, boligforhold, arbejdsforhold, økonomi mv., og at der ved målingen af positionerne på hver enkelt variabel blev anvendt de samme normer for alle. Vi opererede således med en slags standardiserede normer, som man kunne holde medlemmer af alle samfundsgrupper op imod. Hermed undgik vi at skulle operationalisere os frem til forskellige velfærdsbegreber for forskellige sociale grupper. Alle blev »målt« ud fra samme målestok.

Man kunne selvsagt udmærket have tænkt sig ét velfærdsbegreb for de »lavere« socialgrupper, et andet for de »højere«, ét velfærdsbegreb for de 20–29-årige og et andet for de 60–69-årige. Konsekvenserne af *ikke* at gøre dette, viste sig helt selvfølgelig i undersøgelsens resultater. Havde vi eksempelvis anvendt en anden helbredsnorm for de ældre end de yngre, ville fx levekårmæssigt »extremt belastede«, der var én af de dårligst stillede kategorier, som vi endte med at udskille, sandsynligvis havde indeholdt relativt flere yngre end vi faktisk fandt.

6. De onde forhold og ophobningen

Hvor ordet »velfærd« spillede en central rolle i de forudgående teoretisk prægede overvejelser, måtte dette ord helt naturligt blive fortrængt af ordet »levetår«, jo nærmere vi kom de empiriske resultater. »Velfærd« er jo kun en enkelt position – om end den højeste – på en levetårsskala fra dårlige til gode levetår, og en sådan position på alle levetårskomponenterne i referencerammen skulle det vise sig, at næsten ingen besad.

Alene dette kunne have været en begrundelse for, at undersøgelsen i sine afsluttende analyser måtte koncentrere sig om de dårlige forhold og deres ophobning. Hovedbegrundelsen herfor var dog, at vi – i hvert fald på forberedelsestidspunktet – mente, at det dels er forholdsvis let at opnå enighed om, hvad der er dårlige forhold, dels er muligt – og af og til ønsket fra politisk hold – at sådanne forhold bliver ændret. Aligevel gav afgrænsningen af de »onde« forhold problemer, ligesom fastlæggelsen af, hvad der skulle forstås ved »ophobning« af disse onde forhold.

Når det er vanskeligt at fastlægge helt konkret i hvert enkelt tilfælde, hvad der er dårlige forhold, hænger det selvsagt sammen med, at der ikke på alle områder er enighed om, hvad der er en dårlig levekårsituation. For en række af levekårskomponenterne findes der heller ikke entydige politiske målsætninger, som undersøgelsesresultaterne kan relatere sig til.

På nogle områder går samfundets politiske bestræbelser dog i entydig retning. Som eksempler herpå kan nævnes, at megen uddannelse som hovedregel anses for bedre end lidt uddannelse. At være fri for sygdom som bedre end at have sygdomme. At have rigelig plads i sin bolig som bedre end at være flere personer pr. værelse.

Ved fastlæggelsen af de nøjagtige grænser for de dårlige positioner på hver enkelt af de talrige levekårsvariable har vi dog ikke i undersøgelsen kunnet støtte os til generelle målsætninger. Overalt har der måttet træffes konkrete afgørelser, som ofte har indeholdt et stort element af skøn.

At vi dog næppe har ramt helt ved siden af i udskillelsen af de onde forhold, vil et blik på *skema 3* nok overbevise de fleste om.

At opføre forskelle mellem befolkningskategorier i, hvor stor en andel der har dårlig position på *hver enkelt* af undersøgelsens variable, var ifølge hele undersøgelsesoplægget kun et trin på vejen. Hovedformålet var at sige noget om den *samlede* levekårsituation. I praksis vil dette sige at besvare spørgsmålet om, i hvilken grad dårlige positioner på mange forskellige variable hober sig op hos enkelte individer, og hvor store forskellene er mellem de forskellige befolkningskategorier, når det gælder andelen af individer med sådanne voldsomme ophobninger.

En dårlig samlet levekårsituation måtte således forstås som en dårlig position på alle de tre hovedelementer, der indgår i referencerammen; men hvordan skulle man i praksis »regne sig frem til«, hvem der faldt i denne kategori? Som det fremgår af det foregående er de tre hovedelementer i referencerammen inddelt i en række levekårskomponenter, der så igen er inddelt i levekårsaspekter. Hvert aspekt består igen af mange variable. Af tekniske grunde og af hensyn til overskueligheden var det ved ophobningsanalyserne nødvendigt at samle – eller koordinere – flere enkelte mål til samlede mål, der er udtryk for – repræsenterer – levekårsituationen på et helt aspekt, en hel komponent eller et helt hovedelement af levekårene. En sådan koordinering kan imidlertid foretages på flere måder.

Den kan gøres ud fra et princip om, at man skal være dårligt stillet på én gang på *alle* levekårsvariable, der vedrører en bestemt levekårskomponent, for alt i alt at kunne betegnes som dårligt stillet på hele komponenten. Man kan også i stedet anvende det princip, at en dårlig situation på blot *én af en række* udvalgte variable er så belastende i sig selv, at man må betegnes som alt i alt dårligt stillet på hele komponenten.

Det skulle være indlysende, at det er den *kvalitative* karakter af hver enkelt

af de mange levkårsvariable, der må være afgørende for, hvilke af de to nævnte principper, det er mest rimeligt at anvende. Ved udskillelsen af dårligt stillede blev som hovedregel anvendt det sidste princip, hvorimod det første princip blev anvendt ved udskillelsen af de godt stillede.

Konsekvenserne af denne metode er, at vi således har anerkendt mange kvalitativt forskellige måder at have en dårlig levkårsituation på, og ikke ensidigt udskilt de dårlige forhold, der kunne formodes især at være forbundet med leveforholdene i fx de »lave« socialgrupper.

Tabel 1. Den procentvise andel af 20–69-årige henholdsvis funktionærer i socialgruppe I+II og ufaglærte arbejdere inden for hver alderskategori og køn, som er dårligt stillede på hver enkelt af hovedelementerne individuelle ressourcer, sociale relationer og fysisk, økologisk, økonomisk miljø

	Funktionærer i socialgruppe I+II (A) og ufaglærte arbejdere (B)											
Levekårskomponenter	20-29-årige				30-49-årige				50-69-årige			
	Mænd		Kvinder		Mænd		Kvinder		Mænd		Kvinder	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
	pct. dårligt stillede											
Individuelle ressourcer:												
helbred alene	37	38	(35)	40	29	48	27	43	37	60	(58)	67
uddannelse alene	–	52	(–)	58	1	71	–	84	4	77	(16)	88
individuelle ressourcer tilsammen	–	23	(–)	26	–	33	–	36	3	42	(11)	59
sociale relationer	16	65	(22)	72	22	67	19	72	37	72	(37)	72
fysik, økologisk, økonomisk miljø:												
boligforhold alene	26	55	(44)	52	26	56	31	45	25	47	(37)	40
arbejdsforhold alene	77	57	(61)	37	65	61	57	41	43	47	(47)	22
økonomi alene	9	31	(17)	55	6	26	4	41	4	31	(–)	47
fysik, økologisk, økonomisk miljø												
tilsammen	5	20	(13)	30	2	16	3	21	–	13	(–)	20

Anm. 1: Paranteserne angiver, at procentbasis er under 25.

Anm. 2: I denne tabel er de ikke-erhvervsaktive indplaceret i socialgrupper og arbejdsstillinger efter hvor de oprindeligt kom fra, før de holdt op med at have beskæftigelse. Dette er sket ud fra det synspunkt, at den oprindelige beskæftigelse er udtryk for de forhold, der som hovedregel har præget den enkelte gennem den længste periode af livet.

Kilde: Erik Jørgen Hansen: *Fordelingen af levkårene. Et sammendrag*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind V, København 1979, tabel 9.22.

7. Hovedresultater og levkårsprofiler

Alligevel blev resultaterne genkendelige for alle, der ikke går med lukkede øjne gennem vort samfund. Som det ses af *tabel 1* har vi i levkårmæssig henseende, hvad nogle politikere nu kalder et A-hold og et B-hold. Inden for alle alderskategorier og begge køn er andelen af dårligt stillede på hvert af hovedelementerne i levkårene større blandt ufaglærte arbejdere end blandt funktionærer i de øverste socialgrupper – (der er dog en undtagelse, nemlig arbejdsmiljøet.

Det hænger sammen med dels at så relativt mange ufaglærte er arbejdsløse eller gledet helt ud af arbejdsstyrken – og dermed ikke har arbejdsmiljøgener – dels at den sociale skævhed i det psykiske arbejdsmiljø vender »den modsatte vej«). – Dette er et eksempel på resultaterne, når man ser på befolkningens positioner på levokårselementerne hver for sig. Ser man dernæst på, hvor store andele inden for forskellige befolkningskategorier der *på én gang* har en dårlig position både i henseende til helbred, sociale relationer, boligforhold og arbejdsmiljø, og bruger disse forskelle i andele til at »rangordne« beolkningskategorierne, finder man resultater som i *skema 2*. Ufaglærte arbejdere i alle alderskategorier har de største andele af levokårsmæssigt meget svært belastede, mens funktionærer fra de øverste socialgrupper i alle alderskategorier har de laveste andele.

Skema 2. Det mandlige levokårshieraki

		Udvalgte hovedkategorier			
		Nuværende eller sidste stilling	Socialgruppe	Alder	Andel levestandardmæssigt meget svært belastede
Gode levekår ↑ ↓ Dårlige levekår	Selvstændige	I + II	30-49	5 pct. og derunder	
	Funktionærer	I + II	alle aldre		
	Selvstændige	III	20-49		
	Funktionærer	III	20-49		
	Funktionærer	IV	20-49		
	Selvstændige	I + II	50-69	6-10 pct.	
	Selvstændige	III	50-69		
	Funktionærer	III	50-69		
	Faglærte arb.	IV	20-49		
	Selvstændige	IV	50-69	11-20 pct.	
	Funktionærer	IV	50-69		
	Faglærte arb.	IV	50-69		
	Ufaglærte arb.	V	alle aldre		

Kilde: Erik Jørgen Hansen: *Fordelingen af levokårene. Et sammendrag*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind V, København 1979, skema 16.

Disse på ingen måde overraskende resultater – der selvsagt kun er et par stykker blandt hundrede som tilsammen giver mange flere detaljer i billedet – kan imidlertid risikere at tilsløre den ny viden, som velfærdsundersøgelsen har givet. Hvor ligger da denne nye viden? Først og fremmest i det forhold, at fremherskende tankegange om, at levokårpositioner er »kompenserende«, må afvises. Ved »kompensation« forstås i denne sammenhæng den opfattelse, at bare man inddrager tilstrækkeligt mange sider af levokårene, vil det vise sig, at de, der er dårligt stillede på nogle levokårskomponenter, til gengæld er godt stillede på mange andre. Vi må konkludere, at det tværtimod er ophobning af

dårlige – og for nogle befolkningskategorier gode – forhold, der er det gennemgående træk i levekårenes fordeling i Danmark. Denne konklusion gør dog ikke forståelsen af undersøgelsesresultaterne og deres anvendelse mere enkel. Det faglige sprog, de politiske problemstillinger og dagligdags tankegang er nemlig i vort samfund i høj grad sektoralt orienteret. Man kan fx tale om dem med dårlige boligforhold, dem med dårligt helbred, dem der lider under dårligt arbejdsmiljø osv. Velfærdsundersøgelsen er imidlertid tvær-sektoralt orienteret eller vel ligefrem anti-sektoral. Det var jo den totale situation, der skulle vurderes. Det medførte også, at der måtte konstrueres nye udtryk til betegnelse af de dårligt stillede kategorier, som vi fandt frem til. Vi forsøgte at vælge sprogligt let forståelige udtryk for kombinationer af dårlige levekårspositioner, der tilsammen danner bestemte *leveskårprofiler*. Lad mig her fremdrage tre af disse levekårsprofiler, nemlig de levekårs-mæssigt *meget svært belastede*, de levekårs-mæssigt *extremt belastede* og dem, der er i en *fastlåst, dårlig helbredssituation*. Den første kategori blev defineret som dem, der på én gang har dårlige positioner på helbred, sociale relationer, boligforhold og arbejdsmiljø (evt. intet arbejde), den anden kategori er dem, *derudover* har dårlig økonomi. Den tredje kategori er dem, der ud over dårligt helbred har dårlige boligforhold og miljøforhold i og omkring boligen og/eller dårlige sociale relationer og stor arbejdsbelastning i hjemmet (evt. begge dele).

Udskillelsen af den første og den tredje kategori er ridset op i *skema 3* og *skema 4*. Den metode vi har anvendt, og som der er redegjort for tidligere i denne artikel, sikrer efter min opfattelse, at alle alvorlige symptomer, som undersøgelsen har kunnet kortlægge, bliver inddraget i udskillelsen af dårligt stillede. Konsekvenserne er imidlertid, at man med en mere traditionel socialpolitisk tankegang formodentlig vil have meget vanskeligt ved at pege på foranstaltninger mod de dårlige forhold. Kaster vi nemlig et blik på de nævnte skemaer, ser vi, at en »meget svært belastet« eksempelvis kan være en person, der på én gang angiver hyppig lidelse af stærk træthed, angiver ikke at have indflydelse på tilrettelæggelsen af sit daglige arbejde, bor et sted, hvor der er mindre end ét værelse pr. beboer og i øvrigt i sit arbejde angiver at være udsat for risiko for arbejdsulykker eller -skader og fysisk-kemiske gener. Det kan også være en person, der hyppigt indtager sove- eller nervemedicin og samtidig ofte er uønsket alene, er stærkt generet af luftforurening i boligen og i øvrigt har ensformigt arbejde og arbejde, hvor evnerne ikke udnyttes. Tilsvarende eksempler kan uddrages af *skema 4*. Nu viser analyserne imidlertid, at disse eksempler ikke er typiske, hvis de fortolkes på den måde, at de pågældende *alene* er kendetegnet ved de nævnte kombinationer af gener. Der er nemlig i høj grad også sammenfald mellem besiddelse af de forskellige opridsede symptomer *inden for* hvert element.

Alligevel skulle disse eksempler understrege, at velfærdsundersøgelsen ikke specielt peger på en isoleret ekstra indsats i eksempelvis sundhedspolitikken,

familiepolitikken og arbejdsmiljøpolitikken, men den peger derimod på *en koordineret samfundspolitik til forbedringer over et bredt felt efter en model, hvor der ydelses- og servicemæssigt over alt sker en omprioritering til fordel for især ufaglærte, arbejdsløse, ældre og kvinder.*

Dette er undersøgelsens ene dominerende politiske hovedresultat. Det andet lader sig først fremskaffe om nogle år. Kun en gentagelse af undersøgelsen kan vise, om den samlede sociale og økonomiske politik i fremtiden medfører, at eksempelvis de meget svært belastede og dem med en fastlåst, dårlig helbreds-situation bliver en faldende andel og/eller mere ligeligt fordelt mellem befolkningsgrupperne. Ideen bag levokårsundersøgeserne og som følge deraf den måde, som de er konstruerede på, er jo at give det bredest mulige og socialt gennemtænkte grundlag for at varsko om uheldige sociale udviklinger, og hermed udfordre politikere til at finde løsninger.

Referencer

- (1) Erik Jørgen Hansen: *Fordelingen af levokårene*. Teori, metode og sammenfatning. Socialforskningsinstituttet publikation 82, bind I, København 1978.

Søren Geckler, Mogens Kring Rasmussen, Bente Enevoldsen, Henning Hansen og Ditte Bre-dahl: *Fordelingen af levokårene. De enkelte levokårskomponenter*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind II, København 1978.

Erik Jørgen Hansen, Søren Geckler og Mogens Kring Rasmussen: *Fordelingen af levokårene. Den samlede fordeling*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind III, København 1980.

Erik Jørgen Hansen: *Fordelingen af levokårene. De dårligst stillede*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind IV, København 1980.

Erik Jørgen Hansen: *Fordelingen af levokårene. Et sammendrag*. Socialforskningsinstituttets publikation 82, bind V, København 1979.
- (2) Erik Jørgen Hansen: *Hvordan måler vi det umålelige? – oplæg til undersøgelser af befolkningens velfærd*. Socialforskningsinstituttets småtryk 6, København 1973.
- (3) Denne formulering er lånt fra Johan Galtung: *From Value Dimensions for Social Analysis to Social Indicators*. Paper til VII Nordiske Sociologkongres, 1972.
- (4) Formuleringerne i dette afsnit er stærkt påvirket af Stein Ringen: *Noen hovedtrekk ved den velferdsteoretiske diskusjon i Norden* i Anders Ringen (red.): *Velferdsforskning og socialpoli-tikk*. INAS rapport 75:1, Oslo 1975.

Skema 3. Udskillelse af de levekårmæssigt meget svært belastede

HELBRED	SOCIALE RELATIONER	BOLIGFORHOLD	ARBEJDSMILJØ
1) Varige fysiske helbredsproblemer (28 pct.)	1) Arbejdsløst som »hovedbeskæftigelse« (4 pct.)	1) Minimumskravene til en bolig er ikke opfyldt (17 pct.)	1) På én gang risiko for arbejdsulykker m.v. + gener fra fysisk-kemisk kategori (17 pct.)
og/ 2) Store problemer med førligheden (11 pct.)	og/ 2) Interesseret i lønnet hel- eller deltidsarbejde (pensionister m. fl. (6 pct.)	og/ 2) Mindre end 1 værelse pr. beboer (10 pct.)	og/ 2) På én gang fysisk krævende og udmattende arbejde (24 pct.)
og/ 3) Store problemer med synet (1 pct.)	og/ 3) Ikke venner til at tale med om personlige problemer (17 pct.)	og/ 3) Stærkt generet af støj i boligen (11 pct.)	og/ 3) På én gang psykisk anstrengende og forjaget arbejde (21 pct.)
og/ 4) Store problemer med hørelsen (2 pct.)	og/ 4) Ofte uønsket alene eller (5 pct.)	og/ 4) Stærkt generet af luftforurening i boligen (7 pct.)	og/ 4) På én gang ensformigt arbejde og arbejde, hvor evnerne ikke udnyttes (7 pct.)
og/ 5) Hyppig lidelse af stærk træthed (23 pct.)	og/ 5) Ikke indflydelse på tilrettelæggelse af det daglige arbejde (17 pct.)	og/ 5) Mere end lidt generet af fugt, træk eller kulde i boligen (11 pct.)	
og/ 6) Dårlige nerver (11 pct.)	og/ 6) Ikke medlem af nogen forening eller organisation (12 pct.)		
og/ 7) Hyppig lidelse af angstanfald (6 pct.)			
og/ 8) Næsten altid i dårligt humør (3 pct.)			
og/ 9) Hyppig indtagelse af sove- eller nerve-medicin (9 pct.)			

Anm.: Procenttallene i parentes angiver andelen af hele den 20-69-årige befolkning, der er dårligt stillede på hver enkelt variabel for sig.

Skema 4. Udskillelse af dem, der har en »fastlåst«, dårlig helbredssituation

Dårlig position på IELBRED (40 pct.), dvs.	Dårlig position på BOLIG- OG MILJØ-FORHOLD (27 pct.), dvs. dårlig position på BOLIGSTANDARD (uden samtidig at have god position på miljøforhold (20 pct.) nemlig	Dårlig position på SOCIALE RELATIONER (11 pct.) dvs. både dårlig position på primære sociale relationer (21 pct.), nemlig
1) Varige fysiske helbredsproblemer (28 pct.) og/ eller 2) Store problemer med førligheden (11 pct.) og/ eller 3) Store problemer med synet (1 pct.) og/ eller 4) Store problemer med hørelsen (2 pct.) og/ eller 5) Flere periodiske helbredsgener (15 pct.) og/ eller 6) Flere psykiske gener (15 pct.) og/ eller 7) Hyppig indtagelse af sove- eller nervemedicin (9 pct.)	1) Under et værelse pr. beboer (10 pct.) og/ eller 2) Boligen opfylder ikke minimums-kravene (17 pct.) og/ eller 3) Mere end lidt generet af fugt, træk og kulde (11 pct.) og/ eller 4) Temmelig eller meget mørk bolig (4 pct.) og/ eller dårlig position på MILJØFORHOLD (uden samtidig at have god position på boligstandard (17 pct.), nemlig 1) Stærkt generet af støj (11 pct.) og/ eller 2) Stærkt generet af luftforurening (7 pct.) og/ eller 3) Hvis børn: Utilstrækkeligt legemuligheder (11 pct.)	1) Har ikke venner til at tale om personlige problemer (17 pct.) og/ eller 2) Er ofte uønsket alene (5 pct.) og/ eller 3) På én gang bor alene og har kontakt med familie under én gang pr. uge og har ikke venner man hyppigt kommer sammen med (1 pct.) og Dårlig position på arbejdsbelastning i hjemmet (50 pct.), dvs. 1) Udfører mindst 10 pct. mere end sin forholdsmæssige andel af det huslige arbejde (37 pct.) eller 2) Øvrige enlige (13 pct.)
OG ENTEN	ELLER	

Anm.: Procenttallene i parentes angiver andelen af hele den 20-69-årige befolkning, der er dårligt stillede på hver enkelt variabel for sig.

Sammenhængen mellem demokratiske værdier og normer belyst ved en fynsk undersøgelse*

Johannes Thestrup Pedersen

Uoverensstemmelsen mellem demokratiske værdier og normer belyst ved tidligere undersøgelser

I sin bog *Who Governs?* skriver den amerikanske politolog Robert A. Dahl, »... a common tendency of mankind – and not least of Americans – is to qualify universals in application while leaving them intact in rhetoric«. ¹⁾ Tidligere undersøgelser af demokratiske værdier (forstået her som opfattelser af det ønskværdige demokrati) og af deres anvendelse i konkrete situationer bekræfter Dahls generalisering. Studier foretaget af de amerikanske samfundsforskere Samuel Stouffer, James Prothro og Charles Grigg, og Herbert McClosky vidner om en betragtelig uoverensstemmelse mellem det amerikanske folks demokratiske værdier og normer (forstået her som anvendelse af disse værdier i bestemte politiske situationer). ²⁾ Som illustration kan nævnes, at skønt 89 procent af den voksne amerikanske befolkning støttede princippet om ytringsfrihed,

* Den undersøgelse, som skal beskrives nærmere i denne artikel, blev finansieret af Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd. Spørgeskemaet blev skrevet af Johannes Thestrup Pedersen og Palle Svensson, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Vi modtog kommentarer og kritik især fra Kirsten Just Jensen, Esther Körmendi og Finn Madsen, Socialforskningsinstituttet. Socialforskningsinstituttet indsamlede og bearbejdede interviewmaterialet, og Erling Juul Rasmussen, Institut for Samfundsvidenskab, Odense Universitet, udførte mange af de statistiske analyser beskrevet her. Som supplement til den strukturerede interviewundersøgelse af fynboernes politiske værdier foretog forfatteren en dyberegående undersøgelse med ti odenseanere som svarpersoner. De blev udvalgt tilfældigt fra Odense Kommunes Folkeregister. Samtalerne varede sammenlagt to-fire timer og blev optaget på bånd. Respondenterne modtog 30 kr. pr. time interviewtid, og disse beløb blev bevilget af dagbladet Fyens Stiftstidende. De båndoptagne interviews blev nedskrevet af Aase Thykjær, Institut for Samfundsvidenskab, Odense Universitet. En tidligere version af denne artikel blev diskuteret ved et aftenseminar for lærere ved Institut for Samfundsvidenskab, Odense Universitet, og forfatteren er taknemmelig for den modtagne kritik.

1) Citeret fra Robert A. Dahl, *Who Governs? Democracy and Power in an American City* (New og London: Yale University Press, 1961), p. 319.

2) En sådan sondring er ikke alment accepteret i litteraturen, hvor man kan finde henvisninger til begrebet »værdinormer«. En god analyse af begreberne »værdi« og »norm« findes i Mogens Blegvads indledningsforedrag om begrebsdannelsesproblematik ved seminaret om værdiopfattelser og værdisystemers udvikling, 7.-8. oktober 1977. Dette foredrag er trykt i en rapport om forskningsfeltet »værdiopfattelser og værdisystemers udvikling«, Udvalget vedrørende værdiopfattelser og værdisystemers udvikling, København, juni 1978. Se også Johannes Thestrup Pedersen, »Den danske befolknings politiske værdier og værdiprioriteter«, *Økonomi og Politik*, Vol. 52, No. 1 (1978), pp. 75-81.

ville kun 27 procent tillade, at en kommunist holdt en offentlig tale, og kun 37 procent ville tillade, at en ateist holdt en offentlig tale.³⁾ Et andet eksempel kommer fra James Prothro og Charles Griggs undersøgelse af demokratiske værdier i almindelighed og deres engagement i konkrete politiske situationer. De to amerikanske forskere målte folks tilslutning til princippet om politisk lighed ved hjælp af deres svar på udsagnet »Enhver borger bør have lige stor mulighed for at øve indflydelse på regeringens politik«, og en af anvendelserne af dette princip blev målt ved hjælp af svar på følgende udsagn, »I en folkeafstemning i en by bør kun folk, som er velinformerede om det problem, der stemmes om, have ret til at stemme«. Mens mere end 95 procent af respondenterne var enige i det første udsagn, var kun 49 procent uenige i det andet udsagn.⁴⁾ Endelig kan det nævnes, at McClosky fandt i sin undersøgelse fra midten af 1950'erne, at 89 procent af respondenterne var enige i udsagnet, »Jeg tror på ytringsfrihed for alle, lige meget hvilke synspunkter de har«, men 37 procent var også enige i udsagnet, »En person bør ikke have ytringsfrihed, hvis han ikke ved, hvad han taler om.«⁵⁾ Disse eksempler fra forskellige amerikanske opinionsundersøgelser leder til en forventning om, at der er markant større støtte i den almene befolkning for demokratiske værdier generelt end for deres anvendelse i konkrete politiske situationer.⁶⁾

Et forskningsdesign til at beskrive og forklare uoverensstemmelsen mellem demokratiske værdier og normer

Nedenstående præsenteres en funktionssætning (»mapping sentence«) til at analysere forholdet mellem demokratiske værdier og deres anvendelse i konkrete politiske situationer.⁷⁾ Denne funktionssætning, som er gengivet i tabel 1, lyder i sin helhed: det omfang hvori respondent (x) mener, at han selv eller andre bør have tilladelse til at udføre demokratiske eller udemokratiske handlinger med instrumentelt eller ekspressivt formål, kan afbildes i en positiv eller negativ norm. Funktionssætningen indeholder tre nøgleord (»facets«), (A, B og C i ta-

3) Se Herbert McClosky, »Consensus and Ideology in American Politics«, *American Political Science Review*, Vol. 58, No. 2 (Juni, 1964), p. 336, og Samuel A. Stouffer, *Communism, Conformity, and Civil Liberties* (Gloucester, Mass.: Smith, 1963), p. 31.

4) Se James W. Prothro og Charles M. Grigg, »Fundamental Principles of Democracy: Bases of Agreement and Disagreement«, *Journal of Politics*, Vol. 22 (maj, 1960), pp. 276-94.

5) Se McClosky, Op.cit., pp. 366-67.

6) Data fra Israel som også viser, at demokratiske værdier er mere populære end demokratiske normer, findes i Rita J. Simon og Kenneth Mann, »Public Support for Civil Liberties in Israel«, *Social Science Quarterly*, Vol. 58 (September, 1977) pp. 283-92. Se også David G. Laurence, »Procedural Norms and Tolerance: A Reassessment«, *American Political Science Review*, Vol. 70 (Marts, 1976), pp. 80-100.

7) Funktionssætningen (»the mapping sentence«) er udviklet af Louis Guttman, se for eksempel hans artikel, »Social Problem Indicators«, i *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1971, pp. 40-46, og Schlomit Levy, »Use of the Mapping Sentence for Coordinating Theory and Research: A Cross-Cultural Example«, *Quality and Quantity*, Vol. 10 (1976), pp. 117-25.

bel 1) nemlig gruppe, handling og formål. Hvert nøgleord eller facet har en række elementer (*»structs«*); således har facettet *»gruppe«* elementerne *»selv«* (her forstået i bredere forstand som positiv referencegruppe eller *»in-group«*) og *»andre«* (her forstået som negativ referencegruppe eller *»out-group«*). En bestemt kombination af elementer (*»structs«*) fra de forskellige facetter kaldes et *»structuple«*. For eksempel er spørgsmålet *»Mener De, at vi i vort samfund bør tillade at militærnægtere indsamler underskrifter for at få Danmark ud af Fællesmarkedet?«* en stikprøve fra populationen af sætninger, som kombinerer en *»out-group«*, der foretager en demokratisk handling med et instrumentelt formål.

Tabel 1. En teoretisk funktionssætning for demokratiske normer

Det omfang hvori respondent (x) mener, at

A

- (1. selv) bør have tilladelse til at udføre
(2. andre)

B

- (1. demokratiske) handlinger med
(2. udemokratiske)

C

- (1. instrumentelt) formål —————→
(2. ekspressivt)

(positiv)
til norm
(negativ)

Vi forventer, at sandsynligheden for, at en persons norm er tolerant, er en funktion af 1. hans evaluering af den pågældende aktørgruppe, 2. hans tolerance af den givne handling i almindelighed, og 3. hans støtte af det givne formål. For at kunne estimere de funktionelle sammenhænge mellem disse variable har vi anvendt en måleprocedure fra et meningsrundspørge, som blev gennemført af National Opinion Research Center, Chicago, i 1971.⁸⁾ Vi har i vort spørgeskema anvendt spørgsmål og udsagn, som producerer særskilte målinger af respondenternes evaluering af forskellige befolkningsgrupper, deres tolerance over for demokratiske handlinger i almindelighed, deres meninger om politiske

8) Denne undersøgelse er beskrevet i Lawrence, Op.cit., pp. 80-100. Måleprocedurens validitet bekræftes af andre undersøgelser, som viser, at det er muligt at måle holdningers komponenter separat, se Harry C. Triandis, *»Toward an Analysis of the Components of Interpersonal Attitudes«*, p. 230, i Carolyn W. Sherif og Muzafer Sherif (eds.), *Attitude, Ego Involvement, and Change* (New York: John Wiley and Sons, 1967).

spørgsmål og endelig deres tolerance over for forskellige hypotetiske politiske situationer, som kombinerer elementer fra to eller tre af de ovennævnte facetter: gruppe, handling og formål. Denne procedure gør det muligt at måle ikke blot graden af overensstemmelse mellem demokratiske værdier og normer (således som de tidligere amerikanske undersøgelser omtalt ovenfor har gjort), men også den grad, hvori indtryk af aktørgrupper og meninger om politiske spørgsmål er kilder til uoverensstemmelse.⁹⁾

Uoverensstemmelsen mellem demokratiske værdier og normer belyst ved en fynsk undersøgelse

Den fynske undersøgelse fandt sted i august og september 1977. Den var optakten til en landsomfattende undersøgelse af danskernes politiske værdier, som fandt sted i efteråret 1979. Interviewoplysningerne blev indsamlet af interviewere fra Socialforskningsinstituttet i perioden fra den 26. august til den 11. september.¹⁰⁾ De foreliggende data belyser bl. a. den tidligere omtalte diskrepans mellem demokratiske værdier og normer i den almene befolkning og bekræfter hypotesen om støtte støtte for demokratiske værdier i almindelighed end for deres engagement i mere konkrete politiske situationssammenhænge.

Følgende spørgsmål blev brugt til at måle respondenternes demokratiske værdier, »I det følgende nævner jeg nogle handlinger, som folk somme tider foretager sig for at protestere eller blot for at vise, hvad de mener. Ved hver handling bedes De oplyse, om De i almindelighed mener, at den *altid* bør tillades, *undertiden* bør tillades eller *aldrig* bør tillades.« Disse handlinger drejer sig om gennemførelse af en underskriftsindsamling, kritik af regeringen og del-

9) En enkelt amerikansk undersøgelse beskæftiger sig med aktørgrupper og politiske spørgsmål som kilder til uoverensstemmelse mellem demokratiske værdier og normer. Den adskiller sig dog fra den fynske undersøgelse m.h.t. forskningsdesign, analysemetode, aktørgrupper og politiske spørgsmål, se Lawrence, Op.cit., pp. 80-100. Det almene problem at estimere de relative vægte af forskellige komponenter (e.g. race, social klasse, erhverv, nationalitet, sprog og politisk mening) i folks holdninger til komplekse stimulusobjekter (repræsenteret e.g. som spørgsmål, udsagn, billeder og lyd) omtales i en serie undersøgelser foretaget af Harry C. Triandis, Wallace D. Loh og Leslie Ann Levin, »Race, Status, Quality of Spoken English, and Opinions about Civil Rights as Determinants of Interpersonal Attitudes«, *Journal of Personality and Social Psychology* (1966), Vol. 3, No. 4, pp. 468-72; Harry C. Triandis, Earl E. Davis og Shin-Ichi Takezawa, »Some Determinants of Social Distance Among American, German, and Japanese Students«, *Journal of Personality and Social Psychology* (1965), Vol. 2, No. 4, pp. 540-551; and Harry C. Triandis og Leigh Minturn Triandis, »Race, Social Class, Religion, and Nationality as Determinants of Social Distances«, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, (1960), Vol. 61, No. 1, pp. 110-118.

10) Stikprøveplanen er beskrevet i notat fra Socialforskningsinstituttet af den 21. marts 1978 om »Stikprøveudvalg til prøveundersøgelsen af »Demokratiske værdier««. De 135 respondenter udgjorde den opnåede del af en oprindelig stikprøve på 180 respondenter; opnåelsesprocenten var således 75.0. Respondenterne blev udvalgt tilfældigt i fire kommuner: 30 respondenter blev udvalgt i Odense, 33 i Nyborg, 37 i Munkebo og 35 i Ørbæk. Da stikprøveproportionen varierede fra kommune til kommune, er stikprøvens repræsentative karakter ikke klart bestemt i denne undersøgelse. Derfor er de statistiske analyser beskrevet nedenfor uden test for statistisk signifikans.

tagelse i fredelige demonstrationer. De kan naturligvis kun betragtes som en meget beskeden stikprøve fra universet af demokratiske værdier. Tabel 2 præsenterer fordelingerne af svar på disse tre spørgsmål fra de 135 fynske respondenter.

Tabel 2. Fordelingen af tolerance overfor demokratiske handlinger blandt respondenter på Fyn

Handling	Bør altid tillades	Bør undertiden tillades	Bør aldrig tillades	N
At gennemføre en underskriftsindsamling	62.7 %	27.6 %	9.7 %	134
At kritisere regeringen (f. eks. i en tale på et møde eller i et læserbrev i en avis)	81.2 %	11.3 %	7.5 %	133
At deltage i fredelige demonstrationer	74.4 %	10.5 %	15.0 %	133

Tabel 2 viser, at ganske betydelige flertal af de fynske respondenter i almindelighed er tolerante overfor demokratiske politiske handlinger: 62.7 procent mener, det altid bør tillades, at folk gennemfører en underskriftsindsamling; 81.2 procent mener, det altid bør tillades, at folk kritiserer regeringen; og endelig mener 74.4 procent, det altid bør tillades, at folk deltager i fredelige demonstrationer. Hvis vore respondenter overfører deres demokratiske værdier på deres normer, så angiver disse procenter de minimale grænser for deres villighed til at tolerere bestemte demokratiske handlinger i konkrete situationssammenhænge.

For at kunne måle graden af overensstemmelse mellem demokratiske værdier og normer blandt vore respondenter har vi indsamlet materiale om deres tolerance overfor de demokratiske handlinger beskrevet ovenfor, når de foretages i forskellige hypotetiske situationer. Tabel 3 beskriver den operationelle funktionssætning for vore konkrete demokratiske normudsagn. Læseren vil bemærke, at elementerne »udemokratiske handlinger« og »ekspressive formål« i den teoretiske funktionssætning beskrevet i tabel 1 er udeladt. Det skyldes dels vor særlige interesse i demokratiske værdier, dels den knappe plads i spørgeskemaet. Selv i den reducerede operationelle funktionssætning er der 72 mulige kombinationer af to eller tre elementer fra de tre facetter. En del af disse spørgsmål beskriver ganske usandsynlige situationer og udelades derfor. (Vi spurgte f. eks. ikke vore respondenter, om de mente, at pensionister bør have lov til at demonstrere for at få ophævet forbudet mod narkotika). Andre kombinationsmuligheder blev elimineret for at maksimere variationen i indholdet af de forskellige normudsagn. Alligevel viste undersøgelsen klart, at adskillige respondenter havde svært ved at diskriminere mellem udsagnene. De følte,

at »udsagnene gentog sig selv«, at »det havde de allerede svaret på«, etc. Det endelige resultat af vor elimineringsprocedure blev 11 spørgsmål, som vi brugte til at måle vore respondents tolerance overfor demokratiske handlinger i forskellige hypotetiske situationer.

Tabel 3. En operationel funktionssætning for demokratiske normer

Det omfang hvori respondent (x) mener, at

A

- (1. fagforeningsfolk) bør have tilladelse til at
- (2. pensionister)
- (3. offentlige ansatte)
- (4. militærnægtere)

B

- (1. gennemføre en underskriftsindsamling) med det formål at
- (2. kritisere regeringen)
- (3. deltage i fredelige demonstrationer)

C

- (1. få Danmarks hjælp til U-landene udvidet) —————▶
- (2. få Danmark ud af Fællesmarkedet)
- (3. bekæmpe arbejdsløsheden)
- (4. ophæve forbudet mod narkotika)

(positiv)
til norm
(negativ)

Graden af uoverensstemmelse mellem demokratiske værdier og normer kan måles både på det aggregerede og det individuelle niveau, men vi vil her koncentrere opmærksomheden om det aggregerede niveau, ligesom tidligere undersøgelser har gjort det. I de næste sektioner vil vi behandle den teoretisk interessante og empirisk dominerende uoverensstemmelse mellem demokratisk værdi og udemokratisk norm på det individuelle niveau og forsøge at opstille forklaringer. Fordelingerne af de fynske respondents svar på vore demokratiske normspørgsmål kan aflæses af tabel 4. Tabel 4 viser, at 57.9 procent af respondenterne vil tillade, at der indsamles underskrifter for at få Danmarks hjælp til U-landene udvidet, og at 64.7 procent vil tillade, at fagforeningsfolk samler underskrifter for at få Danmark ud af Fællesmarkedet. Disse procenter ligger betydeligt under et demokratisk konsensus-kriterium lig, for eksempel, 75 procent (midtpunktet mellem simpelt flertal og enstemmighed).¹¹⁾ På den anden side

11) Begrebet demokratisk konsensus diskuteres e.g. i Ernest S. Griffith, John Plamenatz og J. Ronald Pennock, »Cultural Prerequisites to a Successfully Functioning Democracy: A Symposium«, *American Political Science Review* (1956), Vol. 50, pp. 101-37, og McClosky, Op.cit.

afviger de ikke markant fra de 62.7 procent nævnt tidligere, som mente, at en underskriftsindsamling altid bør tillades. Der synes således ikke at være nogen signifikant forskel på respondenternes aggregerede tolerance for underskriftsindsamlinger i almindelighed og i mere konkrete situationer.

Tabel 4. Fordelingen af tolerance overfor demokratiske handlinger i konkrete situationer blandt respondenter på Fyn

Handling	Ja %	Nej %	Ved ikke %	N
At der indsamles underskrifter for at få Danmarks hjælp til U-landene udvidet	57.9	40.6	1.5	133
At fagforeningsfolk samler underskrifter for at få Danmark ud af Fællesmarkedet	64.7	27.8	7.5	133
At pensionister kritiserer regeringen	81.5	17.0	1.5	135
At offentligt ansatte personer kritiserer regeringen	68.1	28.9	3.0	135
At militærnægtere gang på gang kritiserer regeringen	58.6	36.8	4.5	133
At regeringen kritiseres for ikke at gøre nok for at bekæmpe arbejdsløsheden	69.6	22.2	8.1	135
At regeringen kritiseres for ikke at ville ophæve forbudet mod narkotika	30.1	66.9	3.0	133
At pensionister afholde ren demonstration	72.9	24.1	3.0	133
At militærnægtere afholder en demonstration	53.3	44.4	2.2	135
At folk demonstrerer, fordi regeringen ikke gør nok mod arbejdsløsheden	66.2	30.1	3.8	133
At folk demonstrerer for at få ophævet forbudet mod narkotika	33.3	65.2	1.5	135

Med hensyn til kritik af regeringen vil det erindres, at 81.2 procent af respondenterne mente, at en sådan handling altid bør tillades. Tabel 4 viser, at i de forskellige situationer som involverer kritik af regeringen, opnås dette tolerance-niveau kun i ét tilfælde: 81.5 procent mener, at pensionister bør have lov til at kritisere regeringen. I de øvrige tilfælde ligger toleranceniveauet betydeligt lavere: for eksempel mener kun 58.6 procent, at militærnægtere bør have lov til at kritisere regeringen, og blot 30.1 procent vil tillade kritik af regeringen, fordi den ikke vil ophæve forbudet mod narkotika. Det kan sammenfattende bemærkes, at der med hensyn til kritik af regeringen er en klar tendens til, at et forholdsvis højt toleranceniveau i almindelighed sameksisterer med et betydeligt lavere niveau, når kritik af regeringen bliver sat i mere konkrete situationssammenhænge.

Endelig har vi materiale om de fynske respondents tolerance for demonstrationer i konkrete sammenhæng, hvilket også bekræfter vor forventning om større støtte for demokratiske værdier i almindelighed end for deres anvendelse i konkrete situationer. Det vil erindres, at 74.4 procent erklærede, at deltagelse i fredelige demonstrationer altid bør tillades. Dette toleranceniveau opnås tilnærmelsesvis i den hypotetiske situation, hvor pensionister afholder en demonstration: Tabel 4 viser, at 72.9 procent, at denne handling bør tillades. På den anden side mener kun 53.3 procent, at militærnægtere bør have lov til at afholde en demonstration, og blot 33.3 procent mener, at folk bør have lov til at demonstrere for at få ophævet forbudet mod narkotika. Disse oplysninger bekræfter, at fynboer udviser en klar tendens til at modificere deres tolerance for demokratiske handlinger, når disse sættes i bestemte situationssammenhænge. Med undtagelse af handlingen »at gennemføre en underskriftsindsamling«, som kun var inddraget i to hypotetiske situationer, formindskedes vore respondents tolerance betydeligt, når de almene demokratiske handlinger blev nøjere specificeret. Disse resultater bekræfter tidligere undersøgelsers konklusioner om, at der ikke findes nogen demokratisk konsensus i befolkningen om tilladeligheden af konkrete demokratiske handlinger, ej heller overensstemmelse med tolerancen for demokratiske handlinger i almindelighed.

Forklaring på uoverensstemmelsen mellem demokratiske værdier og normer ved hjælp af respondents egne ord

Vor forklaring på de iagttagne forskelle mellem vore respondents demokratiske værdier og normer tager sit udgangspunkt i vor tidligere omtalte forventning om, at sandsynligheden for, at en persons norm er tolerant, er en positiv funktion af 1. hans positive evaluering af den pågældende aktørgruppe, 2. hans tolerance af den givne handling i almindelighed, og 3. hans støtte af det givne formål. Derfor kan uoverensstemmelse mellem almen tolerance og intolerant norm forventes at opstå, hvis den pågældende person ser negativt på den pågældende gruppe og/eller opponerer mod det givne formål. Vi kan illustrere denne forklaring ved nogle citater fra respondents egne forklaringer af deres udemokratiske normer. Som supplement til Socialforskningsinstitutets strukturerede interviewundersøgelse af 135 fynboers politiske værdier foretog forfatteren i foråret 1978 en ustruktureret undersøgelse med ti odenseanere som svarpersoner. Denne undersøgelse omfattede både de strukturerede spørgsmål og svar anvendt af Socialforskningsinstitutets interviewere og en serie spørgsmål uden strukturerede svar, som hovedsagelig byggede på Robert Lanes forskning om amerikanske arbejderes demokratiske ideologi.¹²⁾ Af særlig interesse i denne forbindelse er, at forfatteren efter at have gennemgået det strukturerede

12) Se Robert Lane, *Political Ideology* (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1962).

spørgeskema med respondenterne i én session noterede uoverensstemmelser mellem deres demokratiske værdier og udemokratiske normer og derpå i en senere session bad dem begrunde deres udemokratiske normer.

Den ovenfor beskrevne forklaringsprocedure kunne ikke anvendes på alle ti respondenter. Forfatteren talte for eksempel med en 41 årig buschauffør, som fugte Henry Fords råd om aldrig at beklage eller forklare sig. Han blev således spurgt,

»De sagde, at i vort samfund kan vi ikke tillade, at militærnægtere gang på gang kritiserer regeringen. Hvorfor synes De det?«

Han svarede,

»Det vil jeg ikke svare på.«

Endnu et eksempel på at denne forklaringsprocedure kan bryde sammen, kommer fra følgende konversation med buschaufføren,

»Til allersidst var det spørgsmålet om, at offentligt ansatte skulle have lov til at kritisere regeringen, og det mente De ikke, at offentligt ansatte skulle have lov til, og det er der også mange andre, der mener. Det jeg gerne vil spørge Dem om, det er: Hvad er Deres begrundelse for, at De ikke synes det?«

Han svarede,

»Det ved jeg ikke, det kan jeg ikke give nogen grund for.«

I de fleste tilfælde var det imidlertid let at få respondenterne til at artikulere deres begrundelser for at have udemokratiske normer. Vi vil først illustrere den rolle, negative vurderinger af den givne aktørgruppe kan spille som forklaringsfaktor. En 33 årig langtidsledig dame blev stillet følgende spørgsmål,

»Sidst vi talte sammen, sagde du, at i vort land kan vi ikke tillade militærnægtere gang på gang at kritisere regeringen. Jeg vil gerne spørge dig, hvorfor synes du det?«

Hun svarede,

»De kritiserer sådan set det hele ved at være militærnægtere. De indordner sig trods alt ikke under samfundet. Jeg synes ikke, de kan tillade sig sådant noget. Det er trods alt noget, man normalt skal. Det der med at afvige og sådan, det er ikke noget, som jeg synes om.«

En yngre husmor med håndbold som hobby blev også spurgt om sin begrundelse for ikke at ville tillade militærnægtere at kritisere regeringen.

Hun svarede,

»Jeg har nok tænkt på, at de bestemmer jo selv, om de vil være soldat. Jeg tror, jeg har tænkt på, at de vidste, hvad de gik ind til.«

Andre uddrag af samtalerne med de ti odenseanere illustrerer deres modstand mod det pågældende politiske formål som forklaring på uoverensstemmelser mellem deres demokratiske værdier og normer. Mest kontant blev det udtrykt af den ovennævnte husmor, som blev spurgt,

»Jeg vil også godt spørge Dem om en anden ting, som jeg mener, De sagde sidste gang: i vort samfund kan vi ikke tillade, at regeringen kritiseres, fordi den ikke vil ophæve forbudet mod narkotika. Kan De fortælle mig, hvorfor den ikke kan det?«

Hun svarede,

»Jeg mener ikke, at forbudet skal ophæves.«

Et andet eksempel stammer fra en samtale med den ovennævnte langtidsledige dame, som blev spurgt,

»De sagde også, at vi ikke kan tillade, at der indsamles underskrifter for at få Danmarks hjælp til U-landene udvidet.«

Hun svarede,

»Jeg mener, at vi giver nok. Jeg mener endda, at vi giver for meget. Hvis folk de vil give mere, så må de selv gøre det. De behøver ikke at tvinge andre; det må være en frivillig sag. Fordi vi giver skatter nok, og skal vi så give noget oven i, så bliver det for meget.«

Et sidste citat kommer fra et interview med en 26 årig fabriksarbejderske, som bl. a. blev spurgt,

»De sagde også (for et par uger siden), at i vort samfund kan vi ikke tillade, at folk demonstrerer for at ophæve forbudet mod narkotika. Hvorfor mener De det?«

Hun svarede,

»Fordi jeg mener, det er noget grimt noget at demonstrere for. Men det er altså min mening, for i et demokratisk samfund kan man jo godt demonstrere. Det har man lov til, men jeg synes, det er forkert.«

Forklaring på uoverensstemmelsen mellem demokratiske værdier og normer ved hjælp af bivariat statistisk analyse

Det kvalitative materiale fra interviewprotokoller kan naturligvis kun være en

lille del af beviset for den teoretiske funktionssætnings validitet. En skeptiker kan for eksempel indvende, at nogle respondenter ikke selv erkender de operative grunde til, at de deler en bestemt norm, men rationaliserer når de bliver spurgt derom. Han kan også stille spørgsmålstejn ved at diskutere validiteten af funktionssætningen på basis af data fra så spinkel en stikprøve som ti odenseanere. I denne sektion vil vi forsøge at imødegå sådanne kritikpunkter ved at forklare forskellen mellem demokratiske værdier og normer ved hjælp af bivariat statistisk analyse af data fra 135 fynske respondenter. Vi vil vise, at denne analyse bekræfter og uddyber de resultater, som den kvalitative analyse af interviewprotokollerne har frembragt, nemlig at uoverensstemmelse mellem demokratisk værdi og udemokratisk norm i den almene befolkning kan skyldes negativ evaluering af den pågældende aktørgruppe og opposition mod det givne politiske formål.

Den teoretiske funktionssætning for demokratiske normer postulerer, at en respondents norm afhænger af hans holdninger til den pågældende aktørgruppe, den engagerede demokratiske værdi og det givne politiske formål. Overensstemmelse mellem norm og værdi kan opstå ved, at en respondent altid tager stilling til normen alene på grundlag af den involverede demokratiske værdi, ved at han tager stilling til normen på grundlag af alle involverede facetter men tillægger det demokratiske facet så stor værdi, at hans normvalg altid er demokratisk, og ved at han vælger den demokratiske værdi, fordi han mener dette forventes af ham, og dernæst gennemskuer spørgeskemaet og vælger den demokratiske norm for at være konsistent. (Disse tre stier fra demokratisk værdivalg til demokratisk normvalg kan ikke udsondres empirisk i denne undersøgelse). Uoverensstemmelse mellem norm og værdi kan opstå ved, at en respondent tager stilling til normen ikke alene på grundlag af det involverede demokratiske princip men også sin holdning til den pågældende aktørgruppe og det givne politiske formål og finder, at det personlige udbytte af det demokratiske princip håndhævelse er mindre end de subjektive omkostninger ved at lade en upopulær gruppe fremme et ilde lidt formål. Empirisk vil en sådan uoverensstemmelse finde udtryk i ufuldkomne korrelationer mellem respondenternes demokratiske normer og værdier og i positive korrelationer mellem deres normer og holdninger til aktørgrupper og politiske formål. I det følgende vil vi illustrere denne tankegang ved at analysere de 135 fynske respondents holdning til den hypotetiske situation, hvor fagforeningsfolk indsamler underskrifter for at få Danmark ud af Fællesmarkedet.

Vor operationelle funktionssætning postulerer, at respondenternes tolerance overfor den givne situation afhænger af tre variable: deres syn på fagforeningsfolk, deres holdning overfor underskriftsindsamlinger og deres standpunkt m.h.t. Danmarks medlemskab af Fællesmarkedet. Vore data bekræfter, at respondenternes tolerance afhænger af deres syn på fagforeningsfolk: kun 50.0 procent af de respondenter som har et negativt syn på fagforeningsfolk, er tole-

rante overfor fagforeningsfolk, der indsamler underskrifter for at få Danmark ud af Fællesmarkedet, mens 78.8 procent af dem, som har et positivt syn på fagforeningsfolk, er tolerante. Vore data viser også som ventet, at respondenternes tolerance overfor en demokratisk handling i en konkret sammenhæng afhænger af deres tolerance overfor denne handling i almindelighed, omend sammenhængen langt fra er perfekt. Blandt de respondenter der mener, at underskriftsindsamlinger aldrig bør tillades, vil 50.0 procent tolerere, at fagforeningsfolk indsamler underskrifter for at få Danmark ud af Fællesmarkedet. På den anden side vil 83.3 procent af dem, der mener, at underskriftsindsamlinger bør tillades, tolerere fagforeningsfolkenes underskriftsindsamling. Desuden antyder en sammenligning af mål på korrelation, at effekten af holdning til det demokratiske princip i dette tilfælde ($\text{Gamma} = .63$) har været større end effekten af gruppeevaluering ($\text{Gamma} = .43$). Endelig bekræfter vore data, at folks demokratiske normer afhænger af deres holdninger til de engagerede politiske stridsspørgsmål. Kun 47.6 procent af de personer der støtter Danmarks medlemsskab af Fællesmarkedet, vil tillade, at fagforeningsfolk indsamler underskrifter for at få Danmark ud af Fællesmarkedet, mens 89.4 procent af dem, der ønsker, at Danmark skal forlade fællesmarkedet, er tolerante i denne situation. Denne markante forskel sættes i relief, hvis vi sammenligner den tilsvarende korrelation ($\text{Gamma} = .81$) med korrelationen for holdning til underskriftsindsamling i almindelighed ($\text{Gamma} = .63$). Disse korrelationer antyder, at holdning overfor Danmarks medlemsskab af Fællesmarkedet havde større indflydelse på tolerance i den givne situation end holdning overfor underskriftsindsamlinger i almindelighed. Konklusionen må blive, at tolerance i en given politisk situation afhænger klart af det formål, den givne aktivitet tjener.

Vort næste led i bevisførelsen for funktionssætningens validitet er at efterprøve sammenhængen mellem demokratiske normer, gruppeevaluering, demokratiske værdier og holdninger til politiske stridsspørgsmål i en række forskellige hypotetiske situationer, der systematisk varierer elementerne i den operationelle funktionssætnings tre facetter. Respondenternes svar på de resulterende spørgsmål (»structuples«) muliggør estimation af den funktionelle sammenhæng mellem deres evaluering af en gruppe, for eksempel militærnægtere, og deres demokratiske normer samt denne sammenhængs følsomhed overfor kombinationer af forskellige demokratiske værdier og politiske spørgsmål. Eller forskeren kan fokusere på en demokratisk værdi, såsom kritik af regeringen, og estimere dens effekt på demokratiske normer m.h.t. en række grupper og politiske spørgsmål. Ideelt kunne man ønske sig at analysere et stort antal spørgsmål, som dækkede en betydelig del eller hele den operationelle funktionssætnings overflade. I praksis har vi måttet nøjes med et lille antal spørgsmål til at illustrere det netop beskrevne univers af mulige kombinationer.¹³⁾ Tabellerne 5 og

13) En beskrivelse af dette forskningsdesigns logik findes i John Ross og Perry Smith, »Orthodox Experimental Designs«, pp. 373-381, i Hubert M. Blalock, Jr. og Ann B. Blalock (eds.), *Methodology in Social Research* (New York: McGraw-Hill Book Company, 1968).

6 præsenterer otte af disse spørgsmål samt komparative analyser af virkningerne af respondenternes gruppeevalueringer og meninger om politiske spørgsmål på deres demokratiske normer.

Tabel 5. Komparativ analyse af gruppeevaluering og demokratiske værdier som kilder til tolerance overfor demokratiske handlinger i konkrete sammenhæng

Hypotetisk situation	Gruppe	Demokratisk handling
Pensionister kritiserer regeringen	.05 ¹⁾ (N = 132)	.72 (N = 131)
Militærnægtere kritiserer regeringen	.50 (N = 126)	.71 (N = 126)
Pensionister afholder en demonstration	.09 (N = 128)	.86 (N = 127)
Militærnægtere afholder en demonstration	.50 (N = 131)	.82 (N = 130)

¹⁾ Koefficienterne i tabel 5 er Gamma koefficienter.

I tabel 5 er pensionister og militærnægtere inkluderet som eksempler på aktørgrupper, og kritik af regeringen og afholdelse af fredelige demonstrationer er brugt som eksempler på demokratiske handlinger. Krydsklassifikation af de to facetter producerer fire hypotetiske situationer: pensionister kritiserer regeringen; militærnægtere kritiserer regeringen; pensionister afholder en demonstration; og militærnægtere afholder en demonstration. Det er således muligt at sammenligne virkningen af gruppeevalueringer på demokratiske normer i to situationer: hvor regeringen kritiseres, og hvor en demonstration afholdes. Og vi kan desuden estimere effekten af demokratiske værdier i to tilfælde: hvor den involverede aktørgruppe består af pensionister eller af militærnægtere. Det ses af tabel 5, at respondenternes syn på pensionister formentlig næsten ingen virkning har på deres demokratiske normer: Gamma er lig .05 m.h.t. kritik af regeringen, .09 m.h.t. afholdelse af en demonstration. Derimod korrelerer respondenternes syn på militærnægtere markant med deres demokratiske normer: Gamma er lig .50 både m.h.t. kritik af regeringen og m.h.t. afholdelse af en demonstration. Disse data antyder, at sammenhængen mellem gruppensyn og demokratisk norm måske er forholdsvis konstant for forskellige demokratiske værdier, men at den varierer betydeligt fra gruppe til gruppe. Den korrekte specificerende faktor er måske den grad, hvori den pågældende gruppe er kontroversiel i befolkningens øjne. Mens pensionisterne er vellidte, måske bl. a. fordi de fleste før eller siden selv bliver pensionister, udgør militærnægtere en mere kontroversiel minoritetsgruppe. Vore data viser, at 71.7 procent af respondenterne har et positivt eller meget positivt syn på pensionister, mens kun 28.4

procent har samme syn på militærnægtere; pensionister udgør en »in-group«, militærnægtere en »out-group«. Endelig viser tabel 5 m.h.t. effekten af demokratiske værdier på normer, at respondenternes holdning overfor kritik af regeringen har en meget høj korrelation, både m.h.t. pensionister ($\text{Gamma} = .72$) og militærnægtere ($\text{Gamma} = .71$), og det samme er tilfældet m.h.t. afholdelse af en demonstration: Gamma er lig .86 for pensionister, .82 for militærnægtere.

Tabel 6. Komparativ analyse af demokratiske værdier og holdninger til politiske spørgsmål som kilder til tolerance overfor demokratiske handlinger i konkrete sammenhæng

Hypotetisk situation	Almen handling	Politisk spørgsmål ¹⁾
Regeringen kritiseres for ikke at gøre nok for at bekæmpe arbejdsløsheden	.34 ²⁾ (N=122)	.65 (N=118)
Regeringen kritiseres, fordi den ikke vil ophæve forbudet mod narkotika	.27 (N=127)	.70 (N=127)
Folk demonstrerer, fordi regeringen ikke gør nok mod arbejdsløsheden	.80 (N=126)	.63 (N=119)
Folk demonstrerer, fordi regeringen ikke vil ophæve forbudet mod narkotika	.81 (N=131)	-.03 (N=131)

¹⁾ Holdninger til politiske spørgsmål blev målt ved hjælp af følgende spørgsmål, »Synes De, at det offentlige skal gøre noget mere for at bekæmpe arbejdsløsheden?« og »Synes De, at Folketinget bør vedtage en lov, der ophæver forbudet mod narkotika?«

²⁾ Koefficienterne i tabel 6 er Gamma koefficienter.

I tabel 6 præsenteres resultaterne af en komparativ analyse af virkningerne af demokratiske værdier og holdninger til politiske spørgsmål på tolerance overfor demokratiske handlinger i konkrete sammenhæng. Tabellen indeholder som eksempler på demokratiske handlinger kritik af regeringen og afholdelse af en fredelig demonstration, som eksempler på politiske spørgsmål bekæmpelse af arbejdsløsheden og forbud mod narkotika. Det er således muligt at analysere fire hypotetiske situationer: kritik af regeringen for ikke at gøre nok for at bekæmpe arbejdsløsheden; kritik af regeringen fordi den ikke vil ophæve forbudet mod narkotika; afholdelse af demonstrationer fordi regeringen ikke gør nok mod arbejdsløsheden; og afholdelse af demonstrationer fordi regeringen ikke vil ophæve forbudet mod narkotika. Dette design muliggør en sammenligning af effekten af to demokratiske værdier i tilfælde af to politiske spørgsmål og effekten af to politiske spørgsmål for to demokratiske værdier. Tabel 6 viser, at holdning overfor kritik af regeringen og overfor afholdelse af en fredelig demonstration begge korrelerer med demokratiske normer, men korrelationernes størrelse er markant forskellig: Gamma er .34 for kritik af regeringen m.h.t. bekæmpelse af arbejdsløsheden og .27 m.h.t. ophævelse af forbudet mod

narkotika, mens Gamma er .80 for afholdelse af en fredelig demonstration m.h.t. arbejdsløshedens bekæmpelse og 0.81 m.h.t. ophævelse af forbudet mod narkotika. Det vil erindres, at tabel 5 viste en tilsvarende forskel (omend noget mindre udtalt) mellem korrelationerne for kritik af regeringen (Gamma lig .72 og .71) og afholdelse af en demonstration (Gamma lig .86 og .82). Disse data antyder, at den funktionelle sammenhæng mellem demokratiske normer og værdier ikke er konstant, men varierer i betydelig grad afhængig af den involverede værdi. Måske kan en del af denne forskel skyldes, at ikke alle demokratiske handlinger er lige vellidte i befolkningen, og at afholdelse af en demonstration er mere kontroversiel end kritik af regeringen. Vore data yder en smule støtte for dette synspunkt, idet 81.2 procent af respondenterne mener, at kritik af regeringen altid bør tillades, mens 74.4 procent mener, at deltagelse i fredelige demonstrationer bør altid tillades. Endelig antyder tabel 6, at holdninger til politiske stridsspørgsmål har en selvstændig virkning på demokratiske normer. Holdning til bekæmpelse af arbejdsløsheden korrelerer både m.h.t. kritik af regeringen (Gamma lig .65) og afholdelse af en fredelig demonstration (Gamma lig .63). Oplysningerne om holdning til ophævelse af forbudet mod narkotika overrasker, idet korrelationen er .70 m.h.t. kritik af regeringen, men blot -.03 m.h.t. afholdelse af en fredelig demonstration. Forfatteren har ikke kunnet forklare denne forskel.

Forklaring på uoverensstemmelsen mellem demokratiske værdier og normer ved hjælp af multivariat statistisk analyse

Et statistisk problem ved den bivariate dataanalyse beskrevet ovenfor er den implicite forudsætning om, at de uafhængige variable ikke er korreleret med hinanden. Holder denne forudsætning ikke stik, kan korrelationen mellem den afhængige og uafhængige variabel skyldes en tredje variabel. Dette problem løses i dette tilfælde ved at indføre statistisk kontrol for tredje og fjerde variabel i dataanalysen. Den optimale fremgangsmåde ville være at foretage statistisk kontrol ved hjælp af multivariate krydstabuleringer, men antallet af observationer i de forskellige celler bliver for lille på grund af den beskedne stikprøvestørrelse. Vi vil i stedet anvende multipel regressionsanalyse, som estimerer sammenhængen mellem en uafhængig og en afhængig variabel i form af en regressionskoefficient, samtidig med at den kontrollerer for effekten af de øvrige variable i modellen. Forudsætningen, om at de uafhængige variable ikke må være korreleret, er fjernet. Til gengæld introduceres de almindelige forudsætninger for elementær regressionsanalyse, såsom lineær og additiv sammenhæng mellem afhængig og uafhængige variable, homoskedasticitet, måling af variable på intervalniveau og ingen statistisk interaktion. Da disse forudsætninger næppe generelt er opfyldt i vore data, bør resultaterne af den følgende

analyse læses med en vis skepsis, idet det dog skal bemærkes indledningsvis, at de bekræfter og uddyber den bivariate analyses resultater.

Tabel 7. Multivariat analyse af sammenhængen mellem demokratiske normer, gruppeevalueringer, demokratiske værdier og holdninger til politiske spørgsmål

Hypotetisk situation	Gruppe	Demo- kratisk handling	Politisk spørgsmål	R ²
Militærnægtere kritiserer regeringen	.28 ¹⁾	.31	–	.20
Pensionister kritiserer regeringen	.11	.42	–	.18
Offentlige ansatte personer kritiserer regeringen	.16	.42	–	.21
Militærnægtere afholder en demonstration	.25	.44	–	.31
Pensionister afholder en demonstration	.12	.56	–	.31
Regeringen kritiserer for ikke at gøre nok for at bekæmpe arbejdsløsheden	–	.07	.11	.02
Regeringen kritiseres for ikke at ville ophæve forbudet mod narkotika	–	.18	.31	.12
Folk demonstrerer, fordi regeringen ikke gør nok mod arbejdsløsheden	–	.55	.12	.33
Folk demonstrerer for at få ophævet forbudet mod narkotika	–	.32	.09	.11
At der indsamles underskrifter for at få Danmarks hjælp til U-landene udvidet	–	.44	.31	.32
Fagforeningsfolk samler underskrifter for at få Danmark ud af Fællesmarkedet	.10	.34	.47	.38

¹⁾ Tallene i de første tre søjler i tabel 7 er standardiserede regressionskoefficienter.

Tabel 7 indeholder en serie standardiserede regressionskoefficienter, som udtrykker graden af lineær sammenhæng mellem demokratiske normer, gruppeevalueringer, demokratiske værdier og holdninger til politiske spørgsmål, samt en række kvadrerede multiple korrelationskoefficienter, som angiver regressionsmodellernes forklaringskraft. Det ses, at effekten af gruppeevalueringer på demokratiske normer er mindre end effekten af demokratiske værdier i alle seks hypotetiske situationer, samt at effekten er større for en »out-gruppe« (militærnægtere) end for en »in-group« (pensionister). Disse resultater kan måske tildels tilskrives det danske samfunds homogene karakter. Danmark har ingen sprogbarrierer (i modsætning til e.g. Belgien og Schweiz), race eller etniske skel (i modsætning til e.g. U.S.A.), religiøse divergenser (i modsætning til e.g. Holland og Nordirland) eller regionale modsætninger (i modsætning til e.g. England og Spanien). Det er derfor mere vanskeligt at lokalisere kontrover-

sielle »out-groups« (som har betydelig virkning på dannelsen af demokratiske normer) i det danske end e.g. i det amerikanske samfund. Det vil i den forbindelse erindres, at de amerikanske undersøgelser citeret ovenfor netop med stor succes introducerede kommunister, ateister, socialister, negre og andre negative referencegrupper i studiet af sammenhængen mellem demokratiske værdier og normer.¹⁴⁾

Tabel 7 viser desuden i overensstemmelse med resultaterne af den bivariate analyse, at holdning til politiske spørgsmål har en variabel, men undertiden stærk effekt på demokratiske normer. I de givne hypotetiske situationer ses ophævelse af forbudet mod narkotika og Danmarks medlemskab af Fællesmarkedet at være politiske spørgsmål, der har en markant virkning på dannelse af demokratiske normer, større end virkningen af de demokratiske værdier. Det forbliver imidlertid uklart, præcis hvilken type af politiske spørgsmål, der har særlig virkning på demokratiske normer. En undersøgelse med en større stikprøve, der inddrager et bredere udsnit af hypotetiske politiske situationer, vil formentlig vise, at kontroversielle politiske spørgsmål har en stærkere effekt end ikke-kontroversielle spørgsmål. Tabel 7 viser således, at øget offentlig bekæmpelse af arbejdsløsheden, hvilket støttes af 81.5 procent af respondenterne, har effektkoefficienter på blot .11 og .12, mens dansk udtræden af Fællesmarkedet, som 49.6 procent ønsker, har en koefficient på .47, og forøget dansk hjælp til U-landene, hvilket 29.6 procent ønsker, har en koefficient på .31.¹⁵⁾

Koefficienterne i den højre søjle af tabel 7 angiver vor funktionssætnings evne til at forklare variansen i respondenternes demokratiske normer. Tallene maner til beskedenhed: Vi kan i bedste tilfælde kun forklare en trediedel af variansen og typisk omkring en femtedel. Adskillige tekniske faktorer, som ikke vedrører funktionssætningsens validitet, hjælper formentlig med til at reducere dens empiriske forklaringskraft: den afhængige variabels dichotome natur, manglende præcision m.h.t. måling af respondenternes position på de fire variable, ordinalt i stedet for intervalmåleniveau og forekomsten af ikke-lineære eller endog non-monotone variabelsammenhæng. Andre faktorer vedrører regressionsmodellernes korrekte specifikation. Vi har her valgt den simplest mulige form, nemlig en lineær kombination af de uafhængige variable, men måske vil tilføjelse af interaktionstermer af første og anden orden forøge modellernes forklaringskraft. (For eksempel er det måske kombinationen af militærnægtelse og kritik af regeringen, der får respondenter til at beslutte, om militærnægtelse bør have tilladelse til at kritisere regeringen). En anden mulig respecifikation af

14) Et komparativt studium af forskellige komponenters vægt i amerikanske, tyske og japanske studenters holdninger til komplekse stimuluspersoner (varierende m.h.t. race, erhverv, religion og nationalitet) fandt markante tværnationale forskelle. E.g. var den vægtigste komponent i U.S.A. race, men erhverv i Tyskland og Japan, se Triandis, Davis og Takezawa, Op.cit.

15) Forventningen om at kontroversielle politiske spørgsmål har en stærkere effekt end ikke-kontroversielle spørgsmål på den demokratiske normdannelse, bekræftes af en amerikansk undersøgelse, se Lawrence, Op.cit. p. 89.

regeressionsmodellerne vedrører de uafhængige variables direkte effekter. Den fynske undersøgelse antyder, at de afhænger af variabelenes kontroversielle status i svarpersonernes øjne. Måske vil modellernes forklaringskraft øges ved at lade »kontroversiel status« – eller »centralitet« – interagere med hver af de uafhængige variable.¹⁶⁾ Det bør dog til slut tilføjes, at tidligere udforskning af politiske holdninger tyder på, at selv de bedste modeller næppe vil kunne opnå en forklaringsgrad, der overskrider omkring halvtreds procent.¹⁷⁾

Konklusioner

Det er et betydningsfuldt demokratisk dilemma, at borgernes tolerance overfor demokratiske handlinger mindskes, når disse sættes i konkrete situationssammenhæng. Tidligere undersøgelser såvel som undersøgelsen fra Fyn antyder, at den demokratiske konsensus smuldrer bort ved overgangen fra princip til praksis. På Fyn varierer støtten for demokratiske handlinger i almindelighed fra handling til handling, men i hvert tilfælde er et komfortabelt flertal tolerant. I de konkrete hypotetiske situationer er flertallet mere spinkelt, og i et par tilfælde er det forvandlet til et klart mindretal. Som skema for forklaring på denne empiriske uoverensstemmelse mellem demokratiske værdier og normer har jeg foreslået en funktionssætning med tre facetter: aktørgruppe, demokratisk handling og politisk formål. Det er sandsynliggjort ved hjælp af bivariat og multivariat dataanalyse, at alle tre uafhængige variable har separate effekter på demokratiske normer, omend disse effekter varierer fra variabel til variabel og fra situation til situation.

Et interessant problem for videregående empirisk arbejde med funktionssætningen er identifikationen af mønstre i de effektkoefficienter, som regressionsanalysen producerer. En effektkoefficient kan opfattes som et kvantitativt mål på den vægt eller det tryk, respondenter tillægger et nøgleord i en sætning, når

16) Begrebet centralitet diskuteres e.g. i Philip E. Converse, »Attitudes and Non-attitudes: Continuation of a Dialogue«, i Edward R. Tufts (ed.), *The Quantitative Analysis of Social Problems* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1970), pp. 168–69, og i Herbert E. Krugman, »The Impact of Television Advertising: Learning without Involvement«, *Public Opinion Quarterly* (Efteråret 1965), pp. 349–56. Harry C. Triandis skriver følgende om holdningers dimensioner, »... the individual may differentiate among many parts of the attitude object; he may experience the attitude object with differing degrees of salience, may employ a temporal frame of reference in thinking about it, may have much or little information about it, may experience differing degrees of affect, may be oriented to approach, avoid or be hostile toward it, and may have a preference for certain proposals for collective action toward it«. Citeret fra Triandis, »Toward an Analysis of the Components of Interpersonal Attitudes«, p. 228.

17) Dette viser e.g. forskningen om amerikaneres kandidatpræferencer i præsidentvalg (holdninger de fleste respondenter ikke gennemtænker for første gang, når de udspørges), der ofte forklares ved en lineær kombination af adskillige af de partipolitiske holdninger, som ligger nærmest ved kandidatpræference i det postulerede kausalfelt, se Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller og Donald E. Stokes, *The American Voter, An Abridgement* (New York: John Wiley and Sons, 1964), kap. 3, og Donald E. Stokes, »Some Dynamic Elements of Contests for the Presidency«, *American Political Science Review*, Vol. 60 (marts 1966), pp. 19–28.

de bestemmer sig til at billige eller forbyde den i sætningen beskrevne situation. En sætnings mening afhænger som bekendt af det mønster af tryk, som tillægges sætningens ord i udtale og opfattelse. (Således har e.g. sætningen »Jeg må gå nu« fire mulige meninger, alt afhængig af hvilket ord der accentueres: 1. »Jeg selv må gå nu«; 2. »Jeg må nødvendigvis gå nu«; 3. »Jeg må spadserer nu«; og 4. »Jeg må gå øjeblikkelig«). Socialforskningsinstituttets interviewere blev ikke instrueret om at oplæse spørgsmålene om de demokratiske normer på nogen bestemt måde, og de har formentlig accentueret nøgleordene nogenlunde ens. Men der er ingen tvivl om, at respondenterne selv har tildelt nøgleordene forskellig vægt, når de opfattede et spørgsmål og kombinerede deres værdi for at nå frem til et svar. De politiske filosoffer, som beskæftigede sig med den demokratiske konsensusproblematik før fremkomsten af empiriske undersøgelser, forudsatte at borgerne ville lægge den fulde vægt på den involverede demokratiske værdi, en forudsætning der åbenbart ikke er empirisk belæg for. En mere plausibel antagelse, som dog ikke kunne testes direkte i den fynske undersøgelse, går ud på, at en respondents fordeling af tryk på et spørgsmåls nøgleord afhænger af disse nøgleords centralitet for ham, opfattet her som den mængde tid han har investeret i tanker på det pågældende fænomen, eller de bekymringer som det pågældende fænomen giver ham.¹⁸⁾

Vi har iagttaget, at de fynske respondenter lægger mere vægt på demokratiske værdier end på aktørgrupper, når de besvarer demokratiske normspørgsmål. En plausibel forklaring er, at Danmark ikke har racemæssige, etniske, religiøse, sproglige eller regionale skel. Man kunne måske finde befolkningsgrupper med større potentiel effekt på den demokratiske normdannelse end vore militærnægtere, e.g. forbrydere, nazister, sindssyge og fremmedarbejdere. Disse grupper er imidlertid ikke politiske aktørgrupper i dagens Danmark. Vi har også bemærket, at de fynske respondenter lægger vægt på deres stillingtagen til politiske spørgsmål (undertiden mere end på deres demokratiske værdier), når de besvarer demokratiske normspørgsmål. I Danmark er politiske stridsspørgsmål (såsom vor hjælp til U-landene, vort medlemskab af Fællesmarkedet og forbudet mod narkotika) formentlig den vigtigste kilde til store uoverensstemmelser mellem demokratiske værdier og normer. Når de forventede omkostninger bliver tilstrækkelig store (for eksempel flere snese dødsfald pr. år m.h.t. frigivelse af narkotikasalget), lægger den typiske respondent større vægt på det pågældende politiske formål end på den engagerede demokratiske værdi.

Variationer i den demokratiske værdis virkning på den demokratiske norm-

18) Samuel Stouffer fandt, at hans amerikanske svarpersoners tolerance overfor kommunister var negativt korreleret med deres opfattelse af kommunister som en trussel, se Stouffer, *Op.cit.*, p. 194. Den tidligere omtalte tendens for de fynske respondenter (og interviewere) til at udtale, at flere af normspørgsmålene gentog sig selv, kan måske skyldes, at et af nøgleordene (e.g. aktørgruppen) ikke var centralt for dem. I så fald ville de opfatte spørgsmål med forskellige aktørgrupper men identiske demokratiske værdier og politiske spørgsmål som værende (næsten) identiske.

dannelse i forskellige befolkningsgrupper er ikke berørt i denne artikel p.g.a. vor undersøgelses beskedne stikprøvestørrelse. I det landsomfattende projekt vil hypoteser om demokratiske værdiers differentielle accentuering i normudsagn i forskellige grupper af den danske befolkning blive afprøvet. Tidligere forskning tyder på, at folk lærer demokratiske holdninger i tidens løb, bl. a. i familie og skole.¹⁹⁾ De faktorer, der fremmer socialisering af demokratiske holdninger, kan derfor forventes at korrelere med tryk på den demokratiske værdi i normspørgsmål. De højtuddannede respondenter kan således forventes at lægge mere vægt på den demokratiske værdi end lavtuddannede respondenter.²⁰⁾ Desuden kan medlemmer af de højtstående socialgrupper forventes at accentuere demokratiske værdier mere end de lavtstående socialgrupper, idet de førstnævnte i højere grad baserer deres stillingtagen til normspørgsmål på andres forventninger om deres demokratiske adfærd, mens de sidstnævntes stillingtagen i højere grad bestemmes af egne erfaringer.²¹⁾ Empiriske analyser af demokratiske værdiers vægt i normudsagn fremsat i forskellige befolkningsgrupper kan bidrage til at præcisere vort portræt af det demokratiske menneske.

19) Se Gabriel A. Almond og Sidney Verba, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations* (Boston og Toronto: Little, Brown and Company, 1965), kap. 11; Paul M. Sniderman, *Personality and Democratic Politics* (Berkeley: The University of California Press, 1975), pp. 191-203; og Joseph Adelson og Robert P. O'Neil, »Growth of Political Ideas in Adolescence«, *Journal of Personality and Social Psychology* (1966), Vol 4, No. 3, pp. 295-306.

20) Se Lawrence, Op.cit., pp. 96-99.

21) Dette argument bruges om børns politiske involvering af Carsten Jarlov og Lise Togeby, »Socialisering til politik – eller hvordan man bliver politisk involveret«, *Politica*, 10. årgang, nr. 3 (1978), p. 30.

Sociale indikatorer i Danmark

Flemming Hansen

De seneste decenniers psykologiske og socialpsykologiske forskning har ledt opmærksomheden mere og mere hen på den enkeltes holdninger – eller attituder – som faktorer af betydning for den måde han/hun virker på i samfundet. Det fremgår således, at der på en lang række områder er sammenhæng mellem vore holdninger og vore handlinger.

Mange holdninger er vi alle enige om. De virker som en slags garanti for en række grundlæggende fænomener i det samfund vi lever i. Vore indstillinger overfor demokrati, sygdom og sundhed, voldsforbrydelser m. v. er for det store flertals vedkommende de samme.

På andre områder brydes vore indstillinger mere. Det er disse områder, der præger debatten i massemedia og enkelt-mennesker imellem, og som bl. a. er styrende for vor holdning overfor de politiske partier. Det er på disse områder hvor vi klæber stickere på vore biler, marcherer i protest, eller hvisker forbitret over hegnet til naboen.

Det er afgørende for en lang række beslutninger i samfundet at kunne forstå og forudsige disse holdninger. Det gælder såvel for politikere på nationalt og lokalt plan, som det gælder for virksomhedsledere og organisationsledere.

Disse – samfundets beslutningstagere – har i snart flere menneskealder været forsynet med udførlig information om samfundets materielle vilkår. På baggrund heraf har de fungeret. Denne information har først og fremmest vedrørt de ydre fysiske rammer for den enkeltes tilværelse. Befolkningsstatistik hører således til de ældste oplysninger, der har været stillet til rådighed, men i dag kan man med mange detaljer belyse samfundets produktion, forbrug, betalingsbalance m. v. på samme måde, som man kan belyse en række forhold som detailhandelsstruktur, engroshandel o.s.v.

Måske hænger nogle af de problemer, der har karakteriseret dansk politik i de seneste decennier sammen med, at man for énsidigt har baseret sine beslutninger på disse kvantitative opgørelser, som jo dels registrerer tingene nogen –

ofte lang – tid efter at de er sket, og som slet ikke afdækker de finere mekanismer, der gør sig gældende hos de enkelt-individer, der træffer de beslutninger som i den sidste instans bestemmer hvordan de kvantitative mål som beskæftigelse, betalingsbalance m. v. kommer til at se ud. Mekanismer som kan udløse reaktioner, som helt modvirker hensigten med de indgreb, der besluttet. Et forhold der kan indebære, at den planlægning, der alene er baseret på sådanne kvantitative informationer, ofte vil fejle.

Sociale indikatorer

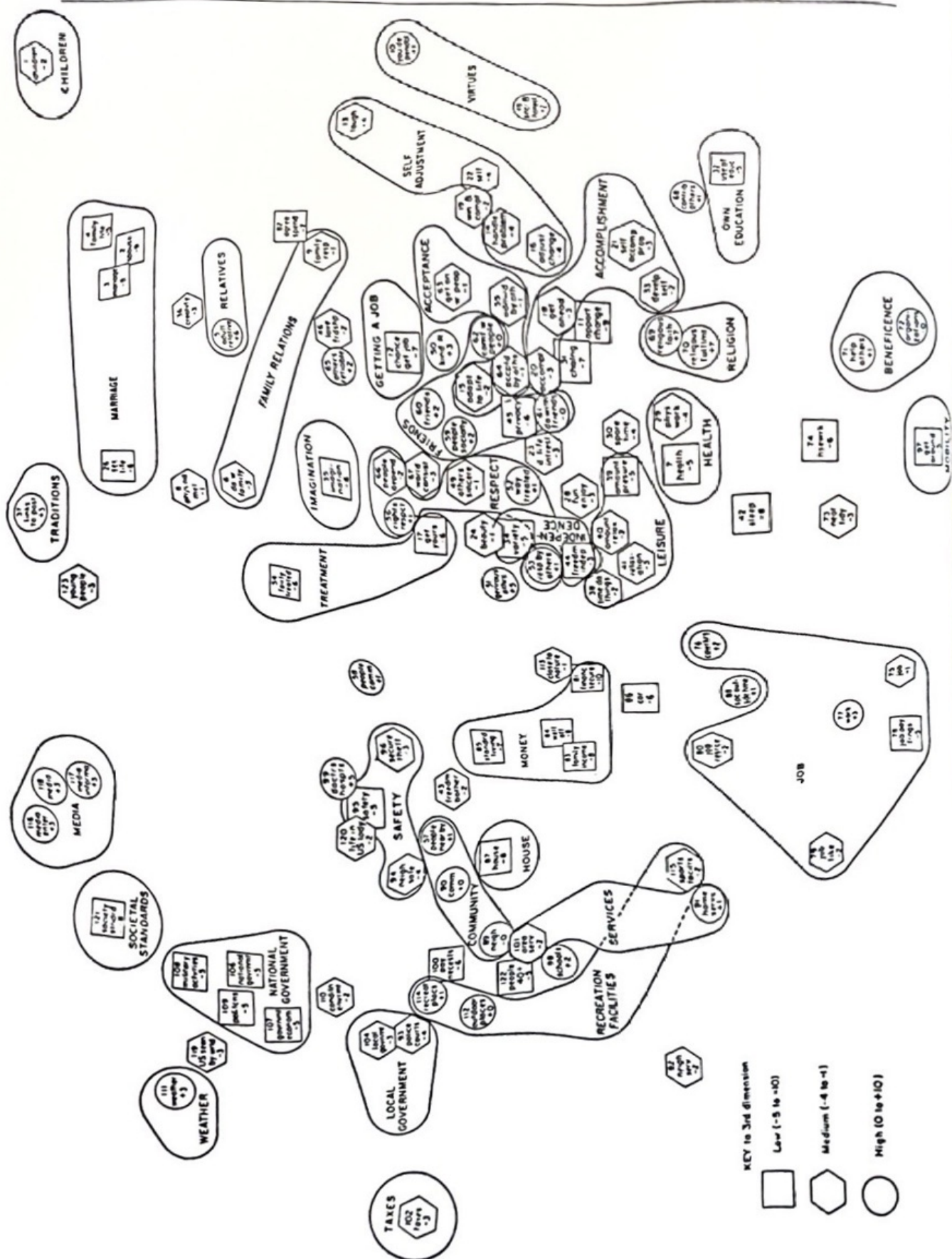
I erkendelse af, at det er nødvendigt at vide mere om den enkeltes livsvilkår og eget syn herpå, har man en række steder i de senere år beskæftiget sig med såkaldte sociale indikatorer. De forsøg der er foretaget falder i to kategorier. Der er dels en række tilløb, hvor man har forsøgt at belyse hvorledes den enkeltes tilværelse former sig ved at se på tal, der afspejler de ydre rammer, der er væsentlige for personens livsvilkår. Det er de såkaldte *objektive sociale indikatorer*.

Dels er der en række tilløb, hvor man har forsøgt at kortlægge de holdninger, indstillinger, og vurderinger som den enkelte har, og som afspejler hans/hendes syn på den hverdag han/hun lever i, hans/hendes tilfredshed hermed, og hans/hendes tilbøjelighed til at reagere på forskellig måde overfor denne hverdag. Dette de såkaldte *subjektive sociale indikatorer*.

Eksempler på objektive sociale indikatorer findes i det såkaldte Social Economic Account system (SEAS) beskrevet af Fitzsimmons & Lavey (1977). Systemet består af 477 variable, der er organiseret i 15 kategorier hver svarende til et væsentligt socialt velfærdsområde. Disse omfatter uddannelse, sundhed, livsvilkår etc. De forskellige variable omfatter først og fremmest mål for de ydre vilkår, som er afgørende for individets situation. Eksempler kan være antallet af hospitaler, antallet af skoler etc.

Et andet tilsvarende system er udarbejdet i OECD-regi. Dette system bygger på fastlæggelse af 24 fundamentale sociale problemområder, som er grupperet i 8 målområder. Under målområdet sundhed forekommer f. eks. sådanne sociale variable, som sandsynligheden for at holde sig rask hele livet igennem, hvilket igen er opdelt i to delområder, nemlig livslængde og sundhed i livet. Inden for OECD-programmets rammer har man også overvejende beskæftiget sig med anvendelse af eksisterende objektive indikatorer, men hér såvel i forbindelse med SEAS indgår dog også visse mere attitudeprægede målinger. Disse, som hører til blandt de subjektive sociale indikatorer, kan med sundhedssektoren som eksempel, være sådanne som »personlig tilfredshed med den sundhedsservice der er tilgængelig«, »tillid til at kunne få hurtig behandling, når det er nødvendigt« o.s.v.

Figur 1. Andrews & Whitley (1976) Klassifikation af 123 tilfredsheds- (Satisfaction) områder

Et andet eksempel på anvendelse af subjektive indikatorer er beskrevet af Andrews & Whithey (1976). Dette arbejde hører til i den såkaldte »Satisfaction« tradition, hvor man beskæftiger sig med borgernes oplevede tilfredshed på forskellige områder. Andrews & Whithey har således over en årrække målt forskellige amerikaneres tilfredshed med sådanne forhold som indkomst, sikkerhed, levestandard, leveomkostninger m. v.

Af speciel interesse er deres forsøg på at systematisere de forskellige aspekter, der indgår i deres målinger. Med udgangspunkt i ialt 123 forskellige problemområder, hvis indbyrdes lighed analysepersonerne har vurderet, har de etableret klynger af problemområder som f. eks. økonomi, job, skat, lokalregering m. v. I figur 1 er deres forskellige problemområder og deres indbyrdes placering gengivet.

Den anden type af sociale indikatorer er sådanne hvor man med spørgsmålsbatterier har søgt at afdække befolkningens, eller grupper af befolkningen, holdning overfor større og mere sammenhængende områder inden for samfundet. I denne forbindelse kan de oprindelige amerikanske forsøg på at kvantificere livsstil nævnes (Wells, 1975). Disse udsprang af et ønske om bedre at forstå den enkelte forbrugers adfærd. Det har imidlertid senere vist sig, at de livstilsdimensioner som kan identificere lige så meget, har betydning for mere centrale forhold i den enkeltes dagligdag end netop hans køb og forbrug.

I sin mest omfattende form har disse forsøg omfattet 3–400 forskellige udsagn, som belyser personens meninger, interesser og adfærd. I Danmark er resultater af sådanne undersøgelser offentliggjort af Berlingske Tidende (1977). Disse resultater har dog i Danmark alene været sat i relation til forbrugsadfærd og annoncering.

Et meget omfattende system af subjektive sociale indikatorer er i Amerika udviklet af Yankeleerowitz Research, Inc. Dette system anvendes i dag i England, Frankrig, Holland og Finland. Systemet bygger på et antal grundlæggende holdningsdimensioner af typen: fritidsholdning, lokal bevidsthed m. v. Hver af disse dimensioner er dernæst belyst med et antal udsagn.

Mindre omfattende forsøg har været foretaget i Sverige i 60'erne, hvor Cerha (1967) først og fremmest arbejdede med udgangspunkt i interesser og interessekombinationer, for at kunne forklare personers adfærd.

I Danmark er kun rapporteret nogle forsøg på at kortlægge indstillinger på mere afgrænsede områder. Således identificerer Hansen & Ölander (1977) 7 grundlæggende holdninger omkring forbrugerpolitik og forbrugsrollen. Dimensioner der senere er genfundet i en undersøgelse rapporteret af Poulsen (1979).

Et dansk forsøg

I tilknytning til en større undersøgelse med henblik på kortlægning af forbrugsvaner og interesser gennemført af AIM, A/S Institut for Meningsmåling i 1979

har forfatteren haft lejlighed til at forsøge at kvantificere nogle grundlæggende danske sociale indikatorer af den psykologiske-indstillingsmæssige karakter. Undersøgelsen er baseret på et repræsentativt udvalg, hvorfra der foreligger ca. 3.000 komplette besvarelser. Disse er korrigeret for de skævheder, der følger af non-responsen i undersøgelsen. Til undersøgelsen er benyttet et selvadministreret spørgeskema med titlen »Danmark i dag«. Det samlede skema omfatter spørgsmål om ca. 500 meninger, interesser, aktiviteter og vaner. Som en del af dette spørgeskema indgår ialt 58 udsagn, der vedrører forskellige meninger om forhold i samfundet. Et indtryk af disse udsagn kan man få af bilag 1, hvor de fleste udsagn fremgår i let forkortet form.

Målingerne er gennemført på en punkt 5 Likert Skala, hvor 1 svarer til at respondenterne er »helt enig« med det fremsatte udsagn, mens 5 svarer til at respondenterne er »helt uenig« i det fremsatte udsagn.

Undersøgelsen, der er gennemført med støtte fra en række større bladhuse¹⁾ vil forhåbentlig for årene 1980–83 blive gentaget af Dansk Media Komité. Der er herigennem sikret den kontinuitet, som er nødvendig for at sådanne sociale indikatorer kan nyttiggøres til belysning af udviklingen i væsentlige holdninger.

Da de resultater, der offentliggøres hér repræsenterer den således første præsentation af disse sociale indikatorer er derfor en lidt mere udførlig metodologisk gennemgang af materialets baggrund på sin plads.

De 58 udsagn som batteriet er bygget op omkring er udvalgt på baggrund af de oprindelige amerikanske life-style skemaer, Yankeleerowitz' sociale indikatorer, Cerha' svenske interesseområder, og meninger dækket i forskellige ikke tidligere publicerede danske undersøgelser.

Der er ved udvælgelsen lagt vægt på 2 forhold. Det har været afgørende at sikre, at de væsentligste af de vurderingsdimensioner, der kendes fra udenlandske analyser, blev givet mulighed for at blive repræsenteret i den danske undersøgelse. Der har for det andet været lagt vægt på, at koncentrere udsagnene om sådanne holdninger, indstillinger eller attituder, som er mere eller mindre kontroversielle. En række områder hvorom man må antage, at der ikke hersker stor ulighed, er bevidst udeladt.

Det skal dog med det samme erkendes, at de udvalgte udsagn ikke er dækkende for alle tænkelige sociale indikatorer. Det er dog et håb, at nogle af de væsentligste er inkluderet.

10 danske holdningsdimensioner

Ved spørgsmålsbatteriets opstilling er der ikke forlods taget stilling til hvilke underliggende holdningsdimensioner de enkelte udsagn først og fremmest må antages at afspejle. Som beskrevet ovenfor er der dog ved udvælgelsen lagt

1) Aller, Det bedste, Fogtdal, Gutenberghus Bladene, Politiken, De 3 Store Stiftstidender, Sjællands-gruppen og Vestkysten.

vægt på, at sikre en bred dækning sammenholdt med de udsagn, der er indgået i andre tilsvarende undersøgelser. For at identificere de underliggende dimensioner, er der gennemført en såkaldt faktoranalyse.²⁾

Populært sagt, indebærer denne analyse at de spørgsmål, som besvares på en ensartet måde, bliver grupperet i samme faktor. Når, i en undersøgelse af denne art, et antal holdningsspørgsmål bliver henført til samme faktor, så tolkes det normalt som de afspejler samme grundlæggende holdning. Dette indebærer, at der er en udtalt tendens til, at hvis man er enig i det ene udsagn, så er man det også med det andet.

Mange gange kan det lette at forestille sig de holdninger, som de forskellige kombinationer af udsagn afspejler, ved at tænke på typer af personer, der først og fremmest er karakteriseret ved den pågældende holdning. Når man gør det, skal man dog ikke glemme, at der er tale om holdningsdimensioner på hvilke vi alle kan placeres. Nogle har meget af én og lidt af én anden holdning, mens andre er karakteriseret ved andre kombinationer af holdninger.

Hvilke udsagn, der falder i hver af de 10 faktorer fremgår af bilag 1 (herudover er de mest centrale udsagn vedrørende hver af de 10 holdninger, gengivet i tabel 1). Her skal de 10 grundlæggende indstillinger kommenteres.

1. Indstilling til entreprenørrollen

Denne indstilling afspejler en villighed til at løbe en vis risiko og til at være parat til at satse hårdt. Man kan lide at tage et stort ansvar, man prøver nyheder tidligere end andre, man anser sig selv som mere uafhængig end de fleste, og man kan lide samvær med anderledes mennesker. Indstillingen tegner en selvbevidst udadvendt risikovillig og aggressiv holdning.

Denne indstilling er mere udtalt hos mænd end hos kvinder, og mere hos yngre end hos ældre. Den er også mere udbredt blandt de med højere uddannelse.

2. Reaktionisme

Denne indstilling kommer til udtryk gennem enighed med »at samfundet er blødsødent overfor kriminelle«, »at det er naturligt for kvinderne at være hjemmearbejdende«, »at børnene kommer for let til tingene«, »at man synes utroskab er helt utilgiveligt«, »at børn er det vigtigste i en kvindes liv«, »at pornoblade burde forbydes«, og »at man bedst kan lide at alt går som det plejer«. Denne indstilling afspejler en konservativ lidt aggressiv holdning.

Denne holdning findes i større udstrækning på landet end i byerne. Der er derimod ikke forskel mellem mænd og kvinder. Herudover er det i større udstrækning de ældre og dårligst uddannede, der har denne holdning.

2) Der er tale om en Principal Component R-analyse med efterfølgende varimax rotation. De i analysen identificerede 10 faktorer (bestemt gennem afskæringskonstantens egenverdi = 1,00) forklarer godt 50 % af den samlede variation i spørgsmålsbatteriet. Antallet af faktorer i forhold til antallet af udsagn taget i betragtning, er dette en rimelig høj forklaringsværdi.

3. *Neoradikalisme*

Kommer til udtryk i at man søger at »undgå varer med kunstige stoffer«, at man mener at »kernekraft bør forbydes«, at man er villig til at sænke sin levestandard for at forbedre forholdene i udviklingslandene, at man vil foretrække at købe varer fra virksomheder, der støtter uddannelse, og at man går ind for at reklamer bør forbydes. Der er en samfundskritisk undertone og en lidt kystbane socialistisk holdning gemt bag den enighed omkring disse udsagn som indstillingen afspejler.

Holdningen findes mere udtalt hos kvinder end hos mænd, og i større udstrækning i hovedstaden og øvrige byområder end i landdistrikterne.

4. *Indstilling til spiritus*

Denne holdning kommer til udtryk gennem hvordan man ser på udsagnene, »at det er en god idé med en øl eller en drink efter arbejdstiden«, at jeg kan lide en øl-pause i dagens løb, og at jeg slapper af ved at tage en øl på en restauration. Det er bemærkelsesværdigt, at netop disse 3 udsagn kommer ud helt éntydigt i én og samme faktor, og ikke kombineret med andre indstillinger som f. eks. til arbejdet, til fritiden, eller andet. Der er ingen tvivl om, at der findes en grundlæggende gennemgående indstilling for og imod spiritus og spiritusforbrug.

Her er der tale om en opfattelse, der er klart mere udtalt hos mænd end hos kvinder, ligesom det er i de større byområder den først og fremmest findes.

5. *Indstilling til indkøb og forbrug*

Man er hér enig om, at man »øjer« dagens avis' varetilbud igennem, at man søger information om varer i ugeblade, tilbudsaviser, og månedsblade; at man ofte sammenligner priser på varer, at man altid læser varedeklarationer, at man på forhånd bestemmer hvad man skal indkøbe, at man køber på udsalg, og søger information hos Statens Husholdningsråd. Det er den bevidste og omhyggelige »økonomiske« mandlige/kvindelige husmoders (M/K) holdninger, der afdækkes.

Denne holdning er mere udbredt hos kvinder end hos mænd, ligesom der er en tendens til at den findes mindre blandt de højest uddannede.

6. *Indstilling til arbejde og hjem*

Denne holdning er karakteriseret ved at man oplever arbejdet som en hobby, føler man har tilstrækkelig med penge, men ikke i særlig udstrækning har »hyggelige aktiviteter med familien«, eller er særlig interesseret i fester. Indstillinger, der afspejler en harmonisk holdning overfor tilværelsen.

Der er hér tale om en holdning der i langt større udstrækning findes hos kvinder end hos mænd, ligesom den er mere udbredt blandt de ældre end hos de yngre.

7. *Indstilling til fritid*

Denne indstilling indebærer at man har mange interesser udenfor jobbet, at man synes at fritiden er vigtigere end arbejdet, at man gerne vil kunne slappe af lidt oftere, og at man godt kunne tænke sig at bo på landet.

Denne indstilling findes mere i byområderne, mere blandt mænd, mere blandt de yngre og mere blandt de mellemuddannede.

8. *Traditionalisme*

Mens en anden indstillingsdimension afspejlede en aggressiv, lidt selvbevidst reaktionær indstilling, så afspejler denne dimension en mere passiv traditionalisme. Man synes ikke det er pænt, når folk tygger tyggegummi, man anerkender selv at man er lidt gammeldags i sine synspunkter, og man kan bedst lide at alt går som det plejer.

Der er hér tale om en holdning, der er lidt mere udbredt blandt kvinder end blandt mænd, og som er klart mere udtalt hos de midaldrende og ældre, ligesom den er jo mere udbredt, ja dårligere uddannet personen er.

9. *At være med på noderne*

Denne holdning kommer til udtryk gennem at man synes at det er skønt at købe luksus, at det er vigtigt at være pænt klædt på, man går ofte i forretninger for at se nye ting, man kan lide fester, og man får ofte ros for sin madlavning. Det er en holdning, der afspejler udadvendthed, modebevidsthed, ja, måske ligefrem en »svingende« indstilling.

Der er hér tale om en indstilling, der er mere udbredt i hovedstaden og de større byer, blandt kvinderne og blandt de mellemuddannede.

10. *Resignation*

Eller måske en laissez-faire-agtig indstilling, der kommer til udtryk ved at man tager hver dag som den kommer, man handler mest impulsivt, og synes at der er for lidt man kan lave i fritiden.

Denne holdning er klart mere udtalt blandt de lidt ældre, såvel som blandt de dårligst uddannede.

Reduktion af spørgsmålsbatteriet

Som det fremgår af bilag 1, er det et meget forskelligt antal udsagn, som indgår i de enkelte faktorer. For nogle af holdningernes vedkommende er antallet så stort, at man med rimelighed kan reducere det med henblik på fremtidige undersøgelser. Ligeledes overskueliggøres vurderingen af resultaterne, hvis antallet af udsagn i hver af indstillingsdimensionerne er mere ensartet. Det er derfor valgt at reducere batteriet til at omfatte 2–4 udsagn vedrørende hver af de 10 indstillingsdimensioner. De således valgte udsagn, og hvor mange der er enige i disse, er vist i tabel 1.

Tabel 1. Reduceret antal udsagn med angivelse af hvor mange af respondenterne, der er enige i de enkelte udsagn

Faktor 1: Entreprenørindstilling	
Er villig til at løbe en vis risiko	21
Parat til at satse hårdt	35
Kan lide at tage et stort ansvar	45
Prøver nyheder tidligere end mine venner	14
Faktor 2: Reaktionisme	
Samfundet er blødsødent overfor kriminelle	63
Naturligt for kvinder at være hjemmearbejdende	36
Børnene kommer for let til tingene	66
Synes utroskab er helt utilgiveligt	46
Faktor 3: Neoradikalisme	
Forsøger at undgå varer med kunstige stoffer	48
Kernekræftværker burde forbydes	47
Er parat til at sænke levestandarden	33
Burde forbydes at reklamere for spiritus	33
Faktor 4: Indstilling til spiritus	
God idé med øl eller drink efter arbejde	26
Jeg kan lide en ølpause i dagens løb	19
Faktor 5: Indstilling til indkøb og forbrug	
»Øjer« avisens dagligvaretilbud igennem	50
Søger information om varer i ugeblade	18
Sammenligner ofte priser på samme varer	63
Læser altid tilbudsaviser fra supermarkeder	60
Faktor 6: Indstilling til arbejdet	
For mig er arbejdet en hobby	45
Har tilstrækkelig med penge	32
Faktor 7: Indstilling til fritid	
Interesser udenfor jobbet	47
Fritiden er vigtigere end arbejdet	39
Ville gerne kunne slappe af oftere	38
Faktor 8: Traditionalisme	
Ikke pænt når folk tygger tyggegummi	64
Jeg er lidt gammellags i mine synspunkter	51
Kan bedst lide at alt går som det plejer	71
Faktor 9: Modeorientering	
Skønt at føle, at jeg køber luksus	59
Det er vigtigere at være pænt klædt på	69
Går ofte i forretninger for at se nyt	31
Faktor 10: Resignation	
Jeg tager hver dag som den kommer	30
Handler mest impulsivt	36

Ved udvælgelsen er det søgt at medtage de udsagn, der først og fremmest hænger sammen med den bagvedliggende indstillingsdimension. Dette er vurderet dels ved at se på de faktorladninger,³⁾ dels ved at vurdere validiteten af udsagnet i relation til den holdning, det afspejler. At det kun er meget få tilfælde hvor de 2 vurderingskriterier ikke fører til samme konklusion, underbygger validiteten af de 10 holdningsdimensioner.

Tallene for hvor mange der er enige med de forskellige udsagn kan bruges til at profilere de forskellige befolkningsgrupper. For at gøre dette lettere, er der herudover beregnet en score pr. respondent pr. indstillingsdimension. Denne score er beregnet på den måde, at der er beregnet en samlet svarværdi for de 4, 3, eller 2 udsagn, som er valgt (jfr. tabel 1) til fremtidigt at repræsentere den pågældende indstillingsdimension.

Disse scorer er justeret så de alle varierer mellem 4 og 20. For de dimensioner hvor kun to udsagn indgår, er det gjort ved at lade udsagnene tælle dobbelt.

På denne måde er der for hver person i udvalget beregnet en score på hver af de 10 holdninger. En højere score er udtryk for at den pågældende i højere grad har den pågældende holdning. Det er ved hjælp af disse scorer muligt at sammenligne mange forskellige delgrupper af befolkningen. Nærliggende muligheder vil være politiske partier, specifikke befolkningsgrupper med særlige behov, særlige forbrugergrupper m. v. I tabel 2 er gengivet scores for mænd og kvinder, forskellige uddannelsesgrupper samt forskellige aldersgrupper.

Af tabellen fremgår også totalgennemsnittet for de 10 forskellige holdninger. Det fremgår således, at blandt de 10 undersøgte holdninger i Danmark i dag, er de mest udbredte: Reaktionismen, traditionalismen, den økonomiske forbrugerholdning og modeorienteringen. De mindst accepterede indstillinger er: Spiritus-indstillingen, »lade stå til«-indstillingen, entreprenørindstillingen og arbejdsindstillingen.

Alene af disse iagttagelser får man den fornemmelse at forskellige delgrupper må repræsentere forskellige holdninger. Dette fremgår da også, når man ser på de forskellige grupper i tabel 2.

Det er således udtalt, at mænd i større udstrækning end kvinder er entreprenørindstillede, har positiv indstilling overfor spiritus, og er fritidsindstillede. De er derimod mindre samfundskritisk-indstillede, mindre positivt indstillede overfor jobbet og arbejdet, og i mindre udstrækning karakteriseret ved »lad stå til«-holdningen.

3) Faktorladningen afspejler den partielle korrelation mellem på den ene side svarene på det pågældende udsagn, og på den anden side den bagvedliggende hypotetiske faktor.

Tabel 2. Sociale holdninger nedbrudt på køn, alder og uddannelse

	Entreprenør- indstilling	Reaktionisme	Neoradikalisme	Indstilling til spiritus	Indstilling til indkøb+forbrug	Indstilling til arbejdet	Indstilling til fritid	Traditionalisme	Modeorientering	Resignation
Total	10.53	13.01	11.97	8.66	12.23	11.25	11.62	13.70	12.44	10.37
Mand	11.18	13.06	11.34	9.52	11.53	10.98	12.00	13.44	11.73	10.09
Kvinde	9.92	12.96	12.55	7.86	12.88	11.50	11.27	13.94	13.09	10.62
Alder:										
13-17 år	11.24	11.19	11.14	8.02	10.79	9.52	12.39	10.27	12.77	10.78
18-19 år	10.87	11.28	11.30	9.15	10.86	9.75	13.57	11.26	12.75	10.30
20-24 år	11.54	11.43	12.99	9.22	11.63	10.42	12.75	11.79	12.28	9.54
25-29 år	11.19	12.30	11.86	9.68	11.94	10.58	13.22	13.00	12.31	9.78
30-39 år	11.40	12.56	11.85	8.79	12.45	11.61	12.66	13.97	12.48	9.69
40-49 år	10.86	13.52	11.91	8.72	12.39	12.07	11.77	14.74	12.53	9.83
50-61 år	10.12	14.25	12.43	8.85	13.24	11.89	11.22	15.20	13.06	10.98
62-66 år	9.49	14.87	12.60	8.61	13.06	12.49	9.94	15.63	12.78	11.13
67 år +	8.35	13.94	11.62	7.48	12.10	11.29	8.44	14.33	11.30	11.37
Uddannelse:										
Folkeskole (7 år) eller kortere	9.72	14.10	11.79	8.17	12.36	11.35	10.44	14.50	12.16	11.11
Folkeskole mere end 7 år	10.96	13.20	11.95	9.43	12.60	10.67	12.33	13.33	13.07	10.57
Mellem-/realeksamen 10 år	11.11	12.48	11.84	8.66	12.33	11.50	12.57	13.67	12.89	9.85
Studentereksamen eller højere	11.16	10.08	12.88	8.75	10.87	11.44	12.10	11.93	11.13	8.65
Vil ikke svare	6.14	12.47	9.16	5.84	8.00	9.71	10.00	11.50	9.83	5.01

Uddannelsesmæssigt er det interessant at se, at mens entreprenørindstillingen øges med uddannelsen, så er et fald i »lov og orden«-indstillingen mindre udbredt med højere uddannelse. Den samfundskritiske indstilling er også betinget af uddannelsen. Den økonomiske forbrugerholdning er nogenlunde lige udbredt bortset fra i den højest uddannede gruppe, som i mindre udstrækning har denne holdning. Fritidsindstillingen er også jævnt udbredt på nær blandt de dårligst uddannede.

Traditionalismen er klart aftagende med uddannelsen, og det samme gælder »lad stå til«-indstillingen. Endelig er den modeorienterede indstilling mest udbredt i de mellem-uddannede grupper.

Også aldersmæssigt tegner der sig markante profiler. De helt unge (op til 25 år) er mindre »lov og orden«-indstillede, mindre økonomisk forbrugsorienterede, mindre arbejdsindstillede, men mere fritidsorienterede. Endelig er de mindre traditionelle.

De helt ældre udmærker sig ved en ringe entreprenørindstilling, udtalt reaktionisme, en meget ringe fritidsorientering, en høj grad af traditionalisme, og høj grad af »lade stå til«.

De midaldrende grupper udmærker sig først og fremmest ved entreprenørindstillingen, arbejdsindstillingen, og en lav »laden stå til«-indstilling.⁴⁾

Sociale indikatorer = ikke-demografiske kendetegn

De 10 variable, der er beskrevet i de foranstående afsnit, udgør 10 forskellige egenskaber som hver af analysens personer har i større eller mindre udstrækning. Ligesom man kan tale om personens indkomst, husstandsstørrelse, køn og alder, kan man tale om i hvilken udstrækning personen er kendetegnet ved den ene eller den anden af de 10 sociale indikatorer.

På samme måde som man kan forsøge at forklare variationer i forbrug, vælgeradfærd, transportvaner m.v. ved at se på demografiske kendetegn, d.v.s. søge efter køn, alder, indkomstbestemte forklaringer på variationer i de afhængige variable, kan man søge at forklare de samme variable ved hjælp af de ikke-demografiske kendetegn/de sociale indikatorer.

Et sådant forsøg er gjort på baggrund af »Danmark i dag« databasen. Til det formål er udvalgt 13 forskellige variable. Disse er gengivet i tabel 3. Det fremgår, at det drejer sig såvel om indstillinger, interesser, adfærd, som ændringer i aktiviteter.

Der er dernæst gennemført 3 multiple regressionsanalyser for hver af de 13 afhængige variable. Den første med alle 10 sociale indikatorer som uafhængige variable. På baggrund af denne analyse er dernæst udelukket de uafhængige

4) Alle kommenterede forskelle hér og i det følgende er baseret på signifikante forskelle (T-test, mindre end 0.05).

variable for hver af de 10 analyser, som ikke er signifikant korreleret med den afhængige variabel, hvis variation søges forklaret.

Dernæst er en tilsvarende analyse gennemført med den samme afhængige variable, men med samtlige demografiske oplysninger, nemlig køn, alder, geografi, indkomst, husstandsstørrelse, urbaniseringsgrad, boligform, erhverv (binært kodet) som uafhængige variable. Igen hér er så udvalgt de variable som partielt korrelerer med den afhængige variabel.

Endeligt er den 3. analyse gennemført med de variable, der i de 2 første analyser er signifikant korreleret med den afhængige variabel. Dette giver 13 analyser med reduceret antal uafhængige variable. Analysens resultat er givet i skematisk form i tabel 3.

Oversigten viser regressionsanalysens beta-koefficienter, den til analysen svarende konstant, og den multiple korrelationskoefficient. I ligningsform kan f. eks. den første analyse skrives som følger:

»Rejseaktivitet« =

$$0.042 x_1 - 0.023 x_2 + 0.021 x_4 + 0.022 x_7 - 0.019 x_8 \\ + 0.034 x_9 + 0.235 x_{38} + 1.96$$

Det fremgår således at rejseaktiviteten forklares gennem entreprenørindstilling (x_1), afvisende indstilling overfor lov og orden (x_2), positiv indstilling til spiritus (x_4), positiv indstilling overfor fritiden (x_7), fravær af traditionalistisk holdning (x_8) og positiv modeorientering (x_9) samt uddannelse (x_{38})

Det fremgår af tabel 3, at for de 13 analyser varierer den multiple korrelationskoefficient fra 0.26 til 0.59. Det fremgår også, at mens der i de fleste analyser indgår 5–6 ikke-demografiske kriterier blandt de uafhængige variable, så er det tilsvarende antal for de demografiske kriterier 1–2. De hyppigst forekomne demografiske kriterier er køn, alder og uddannelse. Hvad angår de ikke-demografiske kriterier er der store forskelle vareområderne imellem. De ikke-demografiske kriterier giver en langt mere nuanceret forklaring på de undersøgte forhold. Der er således ikke en enkelt af de 10 ikke-demografiske kriterier som ikke optræder mindst 1 gang på de 13 undersøgte vareområder, og der er ingen vareområder, der forklares gennem den samme kombination af ikke-demografiske kriterier. F. eks. finder biograf-gang sin forklaring gennem (nævnt i rækkefølge efter faktorerens vigtighed) modeorientering, afvisende holdning overfor lov og orden, manglende traditionalisme, positiv indstilling overfor fritiden og en positiv holdning overfor spiritus. Spareadfærd forklares, på den anden side, gennem (igen nævnt i rækkefølge efter faktorerens betydning) entreprenørindstilling, positiv indstilling til arbejdet, modeorientering, en positiv indstilling til fritiden, og alt andet end en »laden stå til«-indstilling.

Tabel 3. Hovedresultater fra 13 analyser, hvor udvalgte interesser, adfærd m. v. forklares ved hjælp af demografiske og ikke-demografiske kriterier

	At rejse uden- for Danmark	At prøve nye madretter, opskrifter	At gå i biografen	Kørt bilture på mere end 100 km	Været på kunstudstilling	Været på museum	Sat penge i banken	Sparet op	Købt rødvin, hvidvin ell. rosévin	Handlet i FDB/ Brugsen, Kvickly, Obst	Brugt deodorant	Brugt håndlotion	Stærkere øl: guldøl, porter, m. v.
Entrepreneurindstilling	0.042	0.029	-	0.052	0.026	0.016	0.045	0.044	0.029	-	-0.031	-	-0.017
Indstilling til lov og orden	-0.023	-	-0.026	-	-0.049	-0.042	-	-	-0.036	-	-	-	-
Neoradikalisme	-	-	-	-	0.045	0.036	-	-	-	0.018	-	0.028	-
Indstilling til spiritus	0.021	0.014	0.014	-	-	-	-	-	0.036	-	-	-	0.017
Indstilling til arbejde	-	0.033	-	-	-	-	-	-	-	0.031	-	0.043	-
Indstilling til indkøb og forbrug	-	-	-	-	0.013	0.016	-	0.035	-	0.019	-	-	-
Indstilling til fritid	0.022	0.022	0.025	-	-	-	0.034	0.022	0.024	-	0.043	0.036	0.018
Traditionalisme	-0.019	-	-0.025	-	-	-	0.032	0.022	-	-	0.025	-	-
Modeorientering	0.034	0.035	0.037	0.018	-	-	-	0.026	0.033	-	0.055	0.053	-
Resignation	-	-	-	-0.013	-	-	0.022	-0.023	-	-	-	-0.023	-
Køn (m=1, kv=0)	-	-0.628	-	0.310	-	-	-0.017	-0.023	-	-	-0.876	-1.776	-0.430
Alder	-	-0.054	-0.248	-	0.082	-	0.250	0.204	-	-0.081	-0.253	-0.039	-
Ufaglært arbejder	-	-	-	-	-	-	-0.072	-0.073	0.102	-	-	-	-
Ufaglært specialarbejder	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Faglært arbejder	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lavere funktionær	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Højere funktionær	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Landbruger	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Selvstændig detail/håndværker	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Selvstændig i øvrigt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Lærling/elev etc.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ude af erhverv	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Gift kvinde uden selverhverv	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Medhjælpende hustru	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Uddannelse	0.235	-	0.125	-	0.255	0.215	0.125	-	0.248	-	-	-	0.077
Antal børn	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Husstandens indtægt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-0.033
Konstant	1.96	2.42	2.66	1.94	0.33	0.79	1.43	1.54	1.34	2.43	3.58	2.64	0.38
R ²	0.44	0.43	0.59	0.37	0.47	0.42	0.42	0.43	0.41	0.26	0.52	0.52	0.38

Tabel 4. Læsere af udvalgte magasiner og ugeblades ikke-demografiske kendetegn

	Motor	Alt for Damerne	Anders And & Co.	Familie Journalen	Lands- bladet	Rapport	Se & Hør	Bo Bedre	Det Bedste	Måned Børsen	Vi Unge
Variabel 1: Entreprenørindstilling	11.29	10.85	10.91	10.54	10.98	11.69	10.94	11.13	10.98	12.54	11.97
Variabel 2: Reaktionisme	13.00	12.40	12.71	13.91	13.75	13.44	13.43	12.62	13.26	11.76	12.30
Variabel 3: Neoradikalisme	11.53	12.26	11.58	12.01	11.27	11.38	11.64	11.92	11.75	10.32	11.16
Variabel 4: Indstilling til spiritus	9.09	8.42	8.77	8.64	7.96	10.49	9.13	8.72	8.66	8.53	8.41
Variabel 5: Indstilling til indkøb og forbrug	12.13	12.69	11.97	12.94	11.52	12.76	12.65	12.33	12.49	11.68	12.12
Variabel 6: Indstilling til arbejdet	11.44	11.46	10.67	11.57	12.61	10.37	11.25	11.69	11.75	11.93	10.19
Variabel 7: Indstilling til fritid	12.19	11.87	12.22	11.60	9.22	13.03	11.97	12.46	11.37	11.85	12.13
Variabel 8: Traditionalisme	13.44	13.15	12.80	14.07	14.17	13.19	13.62	13.46	13.82	12.34	11.45
Variabel 9: Modeorientering	12.47	13.49	12.72	12.81	11.49	13.42	13.05	13.08	12.77	12.63	13.48
Variabel 10: Resignation	9.70	10.66	10.47	10.97	9.76	11.09	10.88	10.40	10.87	10.08	11.07

En anden anvendelse af ikke-demografiske kriterier er vist i tabel 4. Hér er udvalgte ugeblade og magasiner profileret gennem den gennemsnitlige score som deres læsere har på de 10 ikke-demografiske kriterier. Det fremgår klart, hvorledes holdningerne varierer bladene imellem. Sammenligner man f. eks. Landbrugsmagasinet og Rapport finder man en langt mere positiv indstilling til spiritus, til indkøb og forbrug, til fritid samt modeorientering blandt Rapports læsere, mens Landsbladets læsere har en langt mere positiv indstilling til arbejdet og er mere traditionelle.

Anvendelser

Af de valgte eksempler fremgår to væsentlige anvendelser af de ikke-demografiske kriterier til profilering af bestemte målgrupper som f. eks. læsere af blade, og til forklaring af forskellige former for forbrugeradfærd. Andre anvendelser er til tidsmæssig analyse af holdninger i forskellige befolkningsgrupper. I denne sammenhæng har ikke mindst analyser af forskellige politiske grupper i samfundet interesse.

Litteraturhenvisninger

-
- Andrews, F. M. & S. B. Whithey, »Social Indicators of Well-being«, New York, 1976.
- Cerha, J., »Selective Mass Communication«, Stockholm, 1967.
- Det Berlingske Hus, Marketingsafdelingen: »7 nye kvinde-målgrupper: Deres livsstil og vaner«, 1977.
- Fitzsimmons, Stephen, J. Warren & G. Lavey: »Community: Toward an Integration of Research, Theory, Evaluation, and Public Policy Considerations«, Social Indicators Research, 4, 1977.
- Hansen, Flemming & Folke Ølander: »Forbrugerpolitiske holdninger i Danmark«, 1977.
- Hansen, Flemming: »Måleproblemer i samfundsvidenskabernes«, Nyt Nordisk Forlag, 1979.
- Poulsen, Carsten Stig: »Forbrugerpolitiske holdninger i Danmark«, Aalborg Universitetscenter, 1979.
- Wells, W.: »Psychographics: A Critical Review«, Journal of Marketing Research, maj 1975.

*Bilag 1**Faktoranalyse på de 58 meninger, Danmark i dag (der er udtrukket 10 faktorer)**Faktor nr. 1 indeholder følgende variable:*

Variabel nr. 1. Mere uafhængig end de fleste:	Load: 0,58 gnsn.: 2.87
Variabel nr. 2. Parat til at satse hårdt:	Load: 0.68 gnsn.: 2.73
Variabel nr. 3. Trives kun, når der er helt rent:	Load: 0.42 gnsn.: 3.08
Variabel nr. 4. Kan lide at forenkle tingene	Load: 0.53 gnsn.: 3.43
Variabel nr. 9. Kan lide at tage et stort ansvar:	Load: 0.66 gnsn.: 3.06
Variabel nr. 13. Kan lide samvær med anderledes mennesker:	Load: 0.46 gnsn.: 3.21
Variabel nr. 14. Er villig til at løbe en risiko:	Load: 0.69 gnsn.: 2.45
Variabel nr. 16. Prøver nyheder tidligere end mine venner:	Load: 0.61 gnsn.: 2.29
Variabel nr. 17. Mine venner spørger mig ofte til råds:	Load: 0.53 gnsn.: 2.56
Variabel nr. 19. Vigtigt for mig at have mange penge:	Load: 0.43 gnsn.: 2.91

Faktor nr. 2 indeholder følgende variable:

Variabel nr. 3. Trives kun, når der er helt rent:	Load: 0.44 gnsn.: 3.08
Variabel nr. 7. Kan bedst lide at alt går som det plejer:	Load: 0.52 gnsn.: 3.84
Variabel nr. 12. Det er vigtigt at være pænt klædt på:	Load: 0.42 gnsn.: 3.78
Variabel nr. 15. Jeg er lidt gammeldags i mine synspunkter:	Load: 0.43 gnsn.: 3.22
Variabel nr. 23. Naturligt for kvinder at være hjemmearbejdende:	Load: 0.66 gnsn.: 2.67
Variabel nr. 24. Børn er det vigtigste i en kvindes liv:	Load: 0.63 gnsn.: 3.08
Variabel nr. 33. Synes utroskab er helt utilgiveligt:	Load: 0.63 gnsn.: 3.17
Variabel nr. 34. Har hellere en stille hjemmeaften:	Load: 0.43 gnsn.: 3.30
Variabel nr. 36. Bruger de fleste aftener på at se TV:	Load: 0.46 gnsn.: 2.52
Variabel nr. 40. Reklamer er for det meste til gavn:	Load: 0.43 gnsn.: 2.45
Variabel nr. 41. Børnene kommer for let til tingene:	Load: 0.65 gnsn.: 3.65
Variabel nr. 43. Samfundet er blødsødent overfor kriminelle:	Load: 0.66 gnsn.: 3.58
Variabel nr. 44. Pornoblade burde forbydes:	Load: 0.57 gnsn.: 2.72

Faktor nr. 3 indeholder følgende variable:

Variabel nr. 42. Er parat til at sænke levestandard:	Load: 0.61 gnsn.: 2.77
Variabel nr. 44. Pornoblade burde forbydes:	Load: 0.42 gnsn.: 2.72
Variabel nr. 45. Kernekraftværker burde forbydes:	Load: 0.63 gnsn.: 3.17
Variabel nr. 46. Vil købe varer fra firma der støtter uddannelse:	Load: 0.51 gnsn.: 2.85
Variabel nr. 47. Jeg køber altid kvalitetsvarer:	Load: 0.48 gnsn.: 3.46
Variabel nr. 48. Forsøger at undgå varer med kunstige stoffer:	Load: 0.64 gnsn.: 3.25
Variabel nr. 55. Burde forbydes at reklamere for spiritus:	Load: 0.51 gnsn.: 2.81

Faktor nr. 4 indeholder følgende variable:

Variabel nr. 31. God idé med øl eller drink efter arbejde:	Load: 0.75 gnsn.: 2.25
Variabel nr. 35. Jeg kan lide en ølpause i dagens løb:	Load: 0.74 gnsn.: 1.98
Variabel nr. 39. Slapper af ved at tage øl på restaurant:	Load: 0.68 gnsn.: 1.33

Faktor nr. 5 indeholder følgende variable:

Variabel nr. 49. Køber mange varer, når der er udsalg:	Load: 0.40 gnsn.: 2.77
Variabel nr. 50. Søger information hos Statens Husholdningsråd:	Load: 0.44 gnsn.: 1.92
Variabel nr. 51. Bestemmer på forhånd indkøb af mad:	Load: 0.46 gnsn.: 3.07
Variabel nr. 52. Sammenligner ofte priser på samme varer:	Load: 0.64 gnsn.: 3.52
Variabel nr. 53. Læser altid tilbudsaviser fra supermarkeder:	Load: 0.64 gnsn.: 3.49
Variabel nr. 54. »Øjer« avisens dagligvaretilbud igennem:	Load: 0.71 gnsn.: 3.16
Variabel nr. 56. Søger information om varer i ugeblade:	Load: 0.66 gnsn.: 2.13
Variabel nr. 57. Søger information om varer i månedsblade:	Load: 0.59 gnsn.: 1.96
Variabel nr. 58. Læser altid varedeklarerationer:	Load: 0.54 gnsn.: 3.25

Faktor nr. 6 indeholder følgende variable:

Variabel nr. 22. Min familie gør hyggelige ting sammen:	Load: -0.50 gnsn.: 3.78
Variabel nr. 25. For mig er arbejdet en hobby:	Load: -0.59 gnsn.: 3.11
Variabel nr. 26. Jeg kan lide fester:	Load: -0.40 gnsn.: 3.78
Variabel nr. 30. Har tilstrækkeligt med penge:	Load: -0.51 gnsn.: 2.56

Faktor nr. 7 indeholder følgende variable:

Variabel nr. 20. Kunne godt tænke mig at bo på landet:	Load: -0.45 gnsn.: 3.24
Variabel nr. 21. Interesser uden for jobbet:	Load: -0.71 gnsn.: 3.08
Variabel nr. 27. Fritiden er vigtigere end arbejdet:	Load: -0.68 gnsn.: 2.91
Variabel nr. 29. Ville gerne kunne slappe af oftere:	Load: -0.53 gnsn.: 3.16

Faktor nr. 8 indeholder følgende variable:

Variabel nr. 6. Ikke pænt, når folk tygger tyggegummi:	Load: -0.56 gnsn.: 3.74
Variabel nr. 7. Kan bedst lide at alt går som det plejer:	Load: -0.41 gnsn.: 3.84
Variabel nr. 8. En bils udseende spiller ingen rolle:	Load: -0.42 gnsn.: 3.03
Variabel nr. 15. Jeg er lidt gammeldags i mine synspunkter:	Load: -0.51 gnsn.: 3.22

Faktor nr. 9 indeholder følgende variable:

Variabel nr. 11. Skønt at føle, at jeg køber luksus:	Load: 0.55 gnsn.: 3.43
Variabel nr. 12. Det er vigtigt at være pænt klædt på:	Load: 0.49 gnsn.: 3.78
Variabel nr. 18. Jeg får ofte ros for min madlavning:	Load: 0.52 gnsn.: 2.95
Variabel nr. 26. Jeg kan lide fester:	Load: 0.41 gnsn.: 3.78
Variabel nr. 38. Går ofte i forretninger for at se nyt:	Load: 0.44 gnsn.: 2.59

Faktor nr. 10 indeholder følgende variable:

Variabel nr. 5. Handler mest impulsivt:	Load: 0.42 gnsn.: 2.72
Variabel nr. 10. Jeg tager hver dag, som den kommer:	Load: 0.66 gnsn.: 2.44
Variabel nr. 28. For lidt man kan lave i fritiden:	Load: 0.43 gnsn.: 1.97

Problemer ved anvendelsen af begrebet magt i en empirisk undersøgelse af politiske beslutninger

Klavs A. Holm

Carsten Poulsen

1. Analysens formål:

Begrebet magt anvendes såvel i daglig tale som i politologien i flere forskellige betydninger. Det er blevet sagt, at »penge er magt«. I. C. Christensen mente, at »ånd er magt«. Har monopolerne, Folketinget eller Thomas Nielsen magten i Danmark? Disse eksempler viser behovet for en fastlæggelse af magtbegrebet. Dette gælder ikke mindst, hvis begrebet skal anvendes i en empirisk undersøgelse.

Formålet med denne artikel er at søge at løse de problemer, der opstår, når man i en empirisk undersøgelse ønsker at måle, hvorvidt en aktør har haft mere eller mindre magt end en anden aktør i en politisk beslutningsproces. Hvis magtbegrebet skal gøres empirisk anvendeligt, viser der sig især to typer af problemer: For det *første* et *teoretisk* problem, nemlig spørgsmålet om, hvordan man skal definere og præcisere begrebet magt. Hvad vil det egentlig sige, at en person eller en gruppe har magt over en anden? For det *andet* opstår et *operationaliseringsproblem*: Selv om man når frem til en teoretisk tilfredsstillende definition af magt, må man jo være i stand til at afgøre, om der i konkrete situationer i virkeligheden foreligger anvendelse af magt eller ej. Man må med andre ord ud fra den teoretiske definition opstille nogle præcise kriterier for, hvornår et konkret fænomen falder ind under magtdefinitionen.

Denne artikel er opdelt i tre hovedafsnit: I afsnit 2 giver vi en kort redegørelse for de definitioner af magtbegrebet, som er fremkommet i magtdebatten inden for politologien, og vi vælger at foretage den videre analyse ud fra en af disse definitioner. Dernæst vil vi i afsnit 3 søge at løse det førstnævnte, *teoretiske* problem, idet vi vil foretage en uddybning og konkretisering af den valgte magtdefinition. I afsnit 4 vil de *operationaliseringsproblemer*, der opstår i forbindelse med magtdefinitionens anvendelse i en analyse af en konkret konflikt-situation, blive gennemgået.

For at anskueliggøre de konkrete problemer, der opstår i forbindelse med operationaliseringen af de benyttede begreber, vil der i operationaliseringsafsnittet blive givet eksempler fra en empirisk undersøgelse, som vi har foretaget i

forbindelse med udarbejdelse af en specialeafhandling.¹⁾ Undersøgelsen omfattede de konfliktsituationer, der opstod i forbindelse med tre lovgivningsprocesser inden for lovgivningen om arbejdsformidling og arbejdsløshedsforsikring i Danmark fra 1964-70.

2. Magtdefinitioner i politologien:

Inden for politologien har begrebet magt været drøftet af adskillige forskere. Der er midlertid ikke enighed blandt disse forskere om, hvorledes begrebet skal defineres. Før vi søger at trænge dybere ned i de ovennævnte teoretiske og operationaliseringsmæssige problemer, vil vi derfor angive, hvilken af de magt-teoretiske traditioner vores analyse knytter sig til.

Som Steven Lukes anfører i sin bog: »Power: A Radical View«,²⁾ kan der inden for politologien skelnes mellem tre opfattelser af magt. De tre opfattelser adskiller sig indbyrdes ved »bredden« af deres magtdefinition. I det følgende skal vi kort beskrive forskellen mellem disse definitioner:

Blandt de tre typer af magtdefinitioner findes den snævrste og kendteste hos Robert Dahl. Dahl definerer magt (eller »indflydelse«, som er den term, han anvender) som det forhold, *at en aktør A får en anden aktør B til at handle på en måde, som B ellers ikke ville have handlet på.*³⁾

En noget bredere definition af magtbegrebet er opstillet af Peter Bachrach og Morton Baratz.⁴⁾ Disse to forfattere kritiserer Dahls magtdefinition for ikke at være omfattende nok. Deres argumenter er følgende: Når Dahl skal måle en aktørs magt, analyserer han konkrete politiske beslutningsprocesser for at undersøge, om en aktør får sit forslag til en løsning ført igennem trods en anden aktørs modstand.⁵⁾ I så fald siges den førstnævnte aktør at have haft magt. Det følger således af Dahls definition, at man alene undersøger magtforhold vedrørende konflikter, hvor modstanderne (A og B) åbent har fremført deres standpunkter i en politisk beslutningsproces. Bachrach og Baratz mener heroverfor, at man til magtbegrebet *også* må henregne de tilfælde, hvor B's modstand mod en bestemt beslutning slet ikke kommer åbent frem til diskussion, *fordi det på forskellige måder lykkes A at afholde B fra at tage spørgsmålet op.* Ifølge Bachrach og Baratz kan dette enten ske ved, at A skaber eller forstærker nogle holdninger, som gør det odiopt for B at tage et spørgsmål op,⁶⁾ eller ved, at rent formelle regler afholder B fra at tage et spørgsmål op i det pågældende

1) Holm, K. A., Poulsen, C.: Forholdet mellem regering, den parlamentariske opposition og interesseorganisationer i en lovgivningsproces, Københavns Universitet 1977.

2) Lukes, Steven: Power: A Radical View, London 1974.

3) Dahl, Robert: Modern Political Analysis, N. Jersey 1963, p. 17.

4) Bachrach, P. og Baratz, M.: »Two Faces of Power«, i Amr. Pol. Sc. Rev. vol. 56, no. 4, 1962.

5) Således f. eks. i Dahls analyse af magtforhold i en amerikansk kommune, Dahl, R.: Who Governs?, Mass. 1961.

6) Bachrach, P. og Baratz, M., 1962, op.cit., p. 948.

forum,⁷⁾ f. eks. valglovsspærreregler. Man kan således sige, at selv om der rent faktisk ikke bliver truffet en beslutning, som går imod B's ønsker, har A alligevel udøvet magt over B. Bachrach og Baratz kalder denne form for magtudøvelse for »non-decision making«. Sådanne forhold kan ikke analyseres inden for rammerne af Dahls snævre definition, der alene beskæftiger sig med de spørgsmål, der rent faktisk debatteres, og som fører frem til en beslutning.

Steven Lukes opstiller et endnu bredere magtbegreb end Bachrach og Baratz. Lukes mener nemlig, at der også foreligger magtudøvelse i sådanne situationer, *hvor aktør B undlader at tage et spørgsmål op til drøftelse i den politiske beslutningsproces, fordi B ikke selv kan se, at hans interesser er i modstrid med A's på dette punkt, og at han derfor kunne varetage sine egne interesser ved at tage spørgsmålet op.* Årsagen til, at B ikke selv kan indse sine egne interesser, er ifølge Lukes, at B's præferencer og holdninger er styret enten direkte af magthaverne i samfundet⁸⁾ eller er styret af den ideologi, som hersker i samfundet.⁹⁾

Sammenfattende kan man sige, at Dahls magtdefinition er den snævrere, fordi han alene ser på situationer, hvor aktørerne (A og B) åbent fremfører deres standpunkter i en politisk konfliktproces. Bachrach og Baratz's definition er noget *bredere*, idet den også omfatter situationer, hvor den underlegne aktør (B) nok har gjort sit eget modsætningsforhold til A klart, men hvor han alligevel ikke bringer dette modsætningsforhold frem til en åben konfrontation med A ved at fremføre et krav til den politiske beslutningsproces. Endelig arbejder Lukes med et endnu bredere magtbegreb, der også omfatter situationer, hvor B objektivt set (det vil sige uanset hans egen viden herom) står i modsætningsforhold til A. Det skal således bemærkes, at de tre definitioner ikke udelukker hinanden, men at de bredere definitioner omfatter de snævrere.

Vores analyse kan nu placeres i forhold til de her beskrevne magtteoretiske opfattelser: Formålet med analysen er at undersøge de teoretiske og operationaliseringsmæssige problemer i forbindelse med den snævrere retning inden for magtteorien, ifølge hvilken magt som nævnt defineres som det forhold, at en aktør A får en anden aktør B til at handle på en måde, som B ellers ikke ville have handlet på.

Når vi har valgt alene at beskæftige os med den snævre magtdefinition fremfor med de to andre, bredere definitioner, skyldes det ikke, at vi finder denne definition bedre eller mere relevant end de andre. Enhver form for magtudøvelse i et samfund, hvadenten den kommer åbent til udtryk i konfliktfyldte beslutningsprocesser (således som angivet i den snævre magtdefinition) eller foregår mere i det skjulte gennem »non-decision making« eller påvirkning af individernes holdninger og præferencer (således som angivet af henholdsvis

7) Ibid., p. 949.

8) Lukes 1974, op.cit, p. 22-23.

9) Ibid., p. 45.

Bachrach og Boratz og Lukes), er et væsentligt emne for politologien. Man kan ikke på et rent teoretisk grundlag tage stilling til, hvorvidt den ene eller den anden magtdefinition er mere eller mindre relevant. Dertil kræves empiriske analyser, der viser, om den hyppigste og mest betydningsfulde magtudøvelse foregår inden for rammerne af den ene eller den anden magtdefinition. Vort valg af den snævre magtdefinition som analyseobjekt er derimod begrundet i det forhold, at denne definition er den, der ligger tættest op ad dagligsprogets opfattelse af, hvad magt er. Det er i denne betydning, magtbegrebet anvendes i nyhedsmedierne og mand og mand imellem. Vi finder, det er væsentligt, at man gør sig klart, at selv den dagligdags opfattelse af magtbegrebet involverer nogle præciseringsmæssige og især nogle operationaliseringsmæssige problemer, som det er væsentligt at trække frem i lyset. Vores analyse skal ses som et forsøg på at påpege disse problemer.

3. Opstilling af et empirisk anvendeligt magtbegreb:

Definitionen af magt som det forhold, at A har fået B til at handle på en måde, som B ellers ikke ville have handlet på, stiller os overfor store problemer i forbindelse med anvendelse af magtbegrebet i en empirisk undersøgelse. Umiddelbart virker definitionen måske ikke særlig problematisk. Hvis f. eks. A er en bankrøver, der får en bankassistent B til at udlevere en sum penge, er det ikke særligt vanskeligt at se, at A har fået B til at foretage sig noget, som B ellers ikke ville have gjort. Situationen bliver imidlertid mere problematisk, når vi taler om politiske beslutningsprocesser, hvor modstanderne f. eks. er politiske partier, der stiller modstridende krav til de politiske beslutningers indhold. I sådanne tilfælde er det ganske rimeligt at spørge: Hvad vil det egentlig sige, at f. eks. parti A har fået parti B til at handle på en måde, som partiet B ellers ikke ville have handlet på?

Svaret må her være, at aktør A må siges at have udøvet magt over aktør B, når A har fået B til at acceptere en beslutning vedrørende et bestemt strids-emne, selv om B egentlig finder denne beslutning uacceptabel. I teoretiske termer vil vi sige, at der foreligger magtudøvelse, når A har fået B til at acceptere et udfald på en konfliktdimension, selvom B egentlig finder dette udfald uacceptabelt. Ved en *konfliktdimension* forstår vi en sag, der kan løses på flere forskellige måder, d. v. s. har to eller flere mulige *udfald*. Dimensionen »forbindelsen over Storebælt«, kan således f. eks. få følgende udfald: bygning af en bro, bygning af en tunnel, opretholdelse af færgedriften o. s. v. Det udfald, der bliver det endelige resultat af beslutningsprocessen, vil vi kalde for konfliktens *output*.

Herefter må vi finde ud af, hvad det vil sige, at et udfald er uacceptabelt for B. F. eks. kunne man sige, at alle udfald, der ikke opfyldte B's krav var uacceptable for B. Men på denne måde ville man så ikke tage højde for, at B

kan være en taktiker, der fremsætter større krav, end han i virkeligheden er villig til at acceptere. Derfor indføres »nytte« som et begreb i magtanalysen. *Nytte* defineres som en aktørs subjektive tilfredshed ved et bestemt udfald. Nytten kan være enten positiv eller negativ. De faktorer, der bestemmer, hvor stor nytte en aktør oplever ved et bestemt udfald, kaldes aktørernes *mål*. De, udgør den målestok, hvormed en aktør vurderer et udfalds nytte. F. eks. vil aktør A vurdere udfaldene på dimensionen »forbindelse over Storebælt« ud fra to mål, nemlig hensynet til trafikhastigheden og hensynet til miljøet, mens en anden aktør B måske vil tage mere hensyn til målet »udbygning af den kollektive trafik«. Et udfald på en dimension giver således aktørerne en vis nytte, og størrelsen af denne nytte er afgørende for, om aktør B finder et givet udfald acceptabelt eller ej.

For at magtbegrebet kan gøres empirisk anvendeligt, er det imidlertid nødvendigt at fastlægge, *hvor* stor nytte B skal have ud af et udfald, for at B finder dette udfald acceptabelt henholdsvis uacceptabelt. Vi har ikke noget systematisk empirisk grundlag til at sige noget generelt herom. Da spørgsmålet imidlertid skal besvares, for at magtbegrebet kan gøres anvendeligt, vil vi gøre følgende antagelse om aktør B: *Aktør B finder et udfald uacceptabelt, hvis dette udfald giver B mindre nytte, end det giver modaktøren A.*

Denne opfattelse af magtbegrebet forudsætter, at B's overvejelser i konfliktprocessen foregår i to tempi: For det første overvejer B, hvilken nytte et bestemt udfald har for B selv uafhængigt af, hvilken nytte udfaldet måtte give A. Dernæst sammenligner B denne nytte med den nytte, som B mener, A vil få ud af udfaldet, og hvis A's nytte ikke er større end B's, accepterer B udfaldet. Hvis B accepterer udfaldet, selv om B mener, at A får større nytte ud af det end B, må der ifølge denne opfattelse have foreligget magtanvendelse fra A's side.

Forudsætningen om disse to tempi i B's tankegang er efter vor opfattelse så realistisk, at den med rimelighed kan danne grundlag for definitionen af magt i en konfliktsituation. Det er for det første realistisk at antage, at politiske aktører, som f. eks. politiske partier og interesseorganisationer har en nyttemålestok, der er uafhængig af modaktørernes nytte, f. eks. et partiprogram eller en formålsparagraf. Det er for det andet realistisk at antage, at den politiske aktør ikke vil stille sig tilfreds med et udfald, som giver andre aktører endnu større nytte. Så længe modaktørerne ikke har nogle magtmidler til rådighed, er der for B ingen grund til at acceptere et sådant ulige udfald. B kan jo blot nægte at forhandle og således tvinge modaktørerne til at acceptere en ligelig fordeling af nyten.

I forbindelse med diskussionen af, hvornår et udfald er uacceptabelt for B, skal kort gøres opmærksom på forskellen mellem nulsums- og plussumskonflikter. Ved en nulsumskonflikt forstår vi en konflikt, hvor den ene aktørs positive nytte er lige så stor som den anden aktørs negative nytte. Ved en plussums-

konflikt forstås en konflikt, hvor summen af begge aktørernes nytte er positiv, d. v. s. større end nul.

I en nulsumskonflikt vil aktør B anse et udfald for uacceptabelt, hvis han får negativ nytte ud af konflikten. For i en nulsumskonflikt vil dette betyde, at aktør A får en positiv og dermed større nytte. Et udfald, der giver B positiv nytte, eller som B er indifferent overfor, vil B derimod finde acceptabelt, fordi det ikke vil give A større nytte end B selv.

I en plussumskonflikt derimod er aktør B ikke nødvendigvis tilfreds med blot at få positiv nytte ud af situationen. For i en plussumskonflikt kan det jo være, at modaktøren A får endnu større nytte ud af det pågældende udfald.

Efter at vi nu har diskuteret, hvad der forstås ved et uacceptabelt udfald for B, kan vi definere begrebet magt mere præcist: *Magt foreligger, når aktør A har fået aktør B til at acceptere et udfald som giver aktør A større nytte end aktør B.* Magtudøvelsens styrke kan måles ved størrelsen af nytteforskellen mellem A og B ved det pågældende udfald.

Efter at vi således har fået uddybet indholdet af Dahls magtbegreb, skal vi gå over til at se på, hvorledes man kan forklare, at B bringes til at acceptere et udfald, som giver B mindre nytte end A.

I følge Barry's model for en magtproces, kan en situation, hvor B accepterer et udfald, som giver A den største nytte, forekomme som følge af flere faktorer. Disse faktorer ser vi nærmere på ved at betragte Barry's model, der beskriver en magtproces udtrykt i økonomiske termer.¹⁰⁾ I følge Barry kan en aktør A få en anden aktør B til at acceptere et af A stillet krav, som giver B mindre nytte end A, enten ved, at A giver B en belønning eller truer med iværksættelse af negative sanktioner eller ved en kombination af begge dele. Hvis A stiller et krav, som medfører, at B bliver stillet dårligere (får mindre nytte) end A, vil B sige nej. A må altså finde på et eller andet, der kan få B til at acceptere kravet.

Den ene mulighed er, at A tillige med sit krav til B giver B den positive sanktion, der består i at tilbyde denne en belønning, som kan opveje den nytteforskel mellem A og B, som ville opstå, hvis B gik ind på A's krav.

Den anden mulighed er, at A tillige med sit krav til B truer denne med en negativ sanktion, hvis B ikke accepterer kravet. På den måde vil B altså blive stillet endnu dårligere ved ikke at acceptere A's krav, end ved at sige ja i første omgang.

Som det fremgår af ovenstående, er anvendelsen af positive og negative sanktioner ensbetydende med inddragelsen af atter en konfliktdimension i konflikten. Lad os som eksempel betragte en plussumskonflikt: Processen begynder med, at A stiller et krav vedrørende en konfliktdimension, som, hvis det

10) Barry, B.: »The Economic Approach to the Analysis of Power and Conflict« i *Government and Opposition*, vol. 9, no. 2, 1974, p. 211 ff.

imødekommes af B, vil give B positiv nytte, men dog ikke så megen positiv nytte, som A får. Derfor vil B kun acceptere A's krav på konfliktdimension 1, hvis A til gengæld accepterer B's krav på en anden konfliktdimension 2, der giver B mere nytte end A. Dermed får A mest nytte ud af konfliktdimension 1 og B mest nytte ud af konfliktdimension 2, hvorved der kan bringes balance mellem parterne. Denne model angiver altså en handelssituation eller studehandelsprincippet: Kun i tilfælde, hvor A og B får lige meget positiv nytte ud af processen, vil byttehandlen gå i orden.

I denne handelsproces kan der også forekomme negative sanktioner fra den ene eller begge aktørernes side. Hvis A truer med iværksættelse af foranstaltninger, der medfører et nyttetab for B, kan han få B til at gå med på en ulige løsning på dimension 1. I dette tilfælde kræves det dog, at de negative sanktioner, som A truer med, i givet fald ville medføre, at B samlet får mindre nytte end A ud af processen. Før dette er tilfældet, vil A's negative sanktioner nemlig ikke være store nok til at forhindre, at B alligevel får mest ud af de to konfliktdimensioner.

Når vi betragter en sådan handelsmodel, er der tale om en abstraktion, hvori indgår, at aktørerne har fuld information om modaktørens nytte ved forskellige udfald samt om konsekvenserne ved de forskellige positive og negative sanktioner, ligesom det forudsættes, at aktørerne handler ud fra rationelle overvejelser om de positive og negative sanktioners betydning for deres nytte. I virkelige konflikter vil momenter som bluff, taktik, forhandlernes dygtighed og udholdenhed o. s. v. sandsynligvis ofte spille en rolle. Disse mere subjektive momenter vil således også kunne bidrage til at forklare, hvorfor en aktør skulle acceptere et ulige udfald, men vi betragter disse subjektive forklaringer som marginale i forhold til sanktioner, som aktørerne kan udøve.

Til grund for de nævnte positive og negative sanktioner ligger aktørernes ressourcer. Ved en ressource forstår vi en materiel genstand eller en egenskab, som en aktør er i besiddelse af. Som eksempel på, hvilke ressourcer der kan være tale om, skal vi angive en ressource-fortegnelse fra den tidligere omtalte specialeafhandling. Fortegnelsen vedrører ressourcer, som interesseorganisationen kan have til rådighed i en politisk konfliktproces.

- medlemstal
- repræsentativitet
- indre sammenhold
- ledernes grad af kontrol med medlemmernes information om den pågældende sag
- statens grad af afhængighed af organisationens medvirken ved beslutningens udøvelse
- ideologisk samhørighed med parti
- organisatorisk effektivitet
- organisationsledernes personlige karakteristika.

4. Operationaliseringsproblemer ved anvendelse af magtbegrebet:

Efter at vi i afsnit 3 er nået frem til en teoretisk definition af begrebet magt, skal vi i det følgende se på operationaliseringsmæssige problemer, der opstår, når man i konkrete analyser forsøger at måle, hvor meget magt en aktør har over en anden. Vi skal endvidere kort drøfte nogle *metodiske* problemer i forbindelse med en analyse af, hvilke ressourcer blandt flere mulige der har haft betydning for magtudøvelsen.

Vi vil løbende illustrere diskussionen med konkrete eksempler fra det nævnte case-studium af den arbejdsmarkedspolitiske lovreform i perioden 1964–70. De væsentligste lovændringer i reformen bestod i,

- at staten overtog en stigende andel af arbejdsløshedskassernes udgifter til understøttelse,
- at understøttelsen forhøjedes, samt
- at arbejdsanvisningen, der tidligere var blevet varetaget af de private arbejdsløshedskasser, overgik til statslig administration.

4.1. Aktører, konfliktdimensioner og output:

Det første operationelle problem i en magtanalyse består i at afgrænse den konflikt, man vil undersøge. Her må man for det første lægge sig fast på, hvilke *aktører* der skal indgå i analysen, for det andet hvilke *konfliktdimensioner*, der skal indgå.

Hvad angår afgrænsningen af aktørmassen, synes der at være to mulige fremgangsmåder: Hvis man følger tæt op ad Dahl's magtdefinition, vil man som aktører medtage alle de sociale enheder, der rent faktisk har stillet krav i den pågældende sag. En anden mulighed er, at man blandt de aktører, der rent faktisk har stillet krav i den pågældende sag, alene medtager dem, man af teoretiske grunde på forhånd er særlig interesseret i. Den sidstnævnte mulighed anvendte vi f. eks. i case-studiet. Ud fra teoretiske overvejelser, der tog udgangspunkt i henholdsvis pluralistiske og neokorporalistiske teorier om den politiske beslutningsproces i parlamentariske systemer, var vi på forhånd specielt interesseret i magtforholdene mellem regeringsparti(er), oppositionsparti(er) og interesseorganisationer og afgrænsede derfor analysen til alene at omfatte netop disse typer af aktører. Vi inddrog således f. eks. ikke private firmaer eller enkeltpersoner i analysen. For at give analysen et overkommeligt omfang, var vi endvidere nødsaget til at afskære de mindre politiske partier med under 10 folketingsmandater, samt til kun at medtage de største interesseorganisationer inden for det arbejdsmarkedspolitiske område: Dansk Arbejdsgiverforening (DA), Landsorganisationen i Danmark (LO), Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund (DSMF), Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund (DASF) samt Handels- og Kontorfunktionærforbundet (HK).

Det er vigtigt at gøre sig klart, hvilken af de nævnte fremgangsmåder til af-

grænsning af analysens aktører, man anvender, idet det har betydning for, hvilket spørgsmål analysen kan besvare. Anvender man den førstnævnte fremgangsmåde, altså medtager alle aktører, der har fremsat krav, kan man principielt besvare spørgsmålet: Hvem havde indflydelse på den pågældende beslutning? Anvender man derimod den anden fremgangsmåde, nemlig alene at medtage de teoretisk set interessante aktører, kan man naturligvis blot besvare spørgsmålet: Hvilken indflydelse havde *de pågældende aktører* på den pågældende beslutning *i forhold til hinanden?*

Hvad angår afgrænsningen af, hvilke *konfliktdimensioner*, der indgår i den undersøgte konflikt, kan dette i mange tilfælde volde problemer. En politisk konflikt vil så godt som altid omfatte flere forskellige konfliktdimensioner. For det første vil de fleste politiske stridsemner omfatte mange forskellige del-emner, og for det andet vil aktørerne ofte inddrage nye konfliktdimensioner for at have noget at handle med i forhold til de øvrige aktører. Ved en analyse af en konflikt bliver det derfor væsentligt at kunne identificere alle de konfliktdimensioner, som konflikten har drejet sig om.

Umiddelbart forekommer det her at være det nemmeste at tage udgangspunkt i det resultat, d. v. s. den beslutning, som konfliktprocessen munder ud i. Her vil det nemlig i koncentreret form fremgå, hvilke konfliktdimensioner aktørerne er nået til enighed om. En sådan fremgangsmåde er imidlertid ikke anvendelig af følgende grunde:

1) en beslutning kan være udtryk for en politisk studehandel, der involverer flere forskellige emner (f. eks. et politisk forlig, der inddrager såvel bolig- som skattepolitik). Beslutningen vil da ofte være nedskrevet i flere forskellige kilder, f. eks. i to eller flere forskellige lovforslag, uden at det af hver af kilderne fremgår, at beslutningen også omfatter de øvrige kilder. Hvis man tager udgangspunkt i den endelige beslutning, d. v. s. i de kilder, hvor denne beslutning er formuleret, er der derfor en fare for, at man overser visse dele af den samlede beslutning og derfor også overser visse af de relevante konfliktdimensioner.

2) det endelige resultat kan for visse konfliktdimensioners vedkommende gå ud på en bevarelse af status quo. En bevarelse af status quo kan meget vel repræsentere nytte for én aktør og skade for en anden, og et sådant resultat bør derfor inddrages i analysen. Men tager man udgangspunkt i det endelige resultat, og det her er angivet, at status quo bevares i et bestemt spørgsmål, er det vanskeligt at afgøre, om en bevarelse af status quo er udtryk for en beslutning, som aktørerne har truffet efter en debat, eller blot er udtryk for, at ingen af aktørerne har interesseret sig for det pågældende problem under konflikten. I førstnævnte tilfælde bør resultatet indgå i analysen af aktørernes nytte, i sidstnævnte tilfælde ikke.

I stedet for at tage udgangspunkt i den *endelige beslutning*, når man skal fastlægge de relevante konfliktdimensioner, bør man derfor tage udgangspunkt i *de krav*, som aktørerne stiller under konflikten, selv om dette naturligvis kræver en større arbejdsindsats. En relevant konfliktdimension er herefter et spørgsmål, hvorom mindst én aktør har stillet krav i løbet af konfliktprocessen.

Som en illustration af denne måde at afgrænse de relevante konfliktdimensioner på kan nævnes, at vi i vores analyse af den første tredjedel af den arbejdsmarkedspolitiske reform (nemlig perioden fra 1964 frem til fremlæggelse af et lovforslag i 1967) afgrænsede fem konfliktdimensioner. Afgrænsningen skete ved, at vi fastslog, hvilke problemer mindst én af de involverede partier og interesseorganisationer fremsatte krav om i løbet af konflikten. Som kilde anvendtes Folketingstidende og diverse fagblade. De fem relevante dimensioner var:

1. *Fastsættelse af et maksimum for arbejdsløshedsdagpengenes størrelse.* Blandt andre Socialdemokratiet mente, at dette maksimum burde beregnes som en procentdel af det pågældende fags gennemsnitsløn, mens Venstre og Konservative ønskede at opretholde den eksisterende ordning med et fast, absolut maksimumsbeløb, indtil man havde drøftet sagen i Socialreformkommissionen.

2. *Finansieringen af understøttelsesudgifterne.* Socialdemokratiet og DASF krævede her en udvidelse af det eksisterende statstilskud og en tilsvarende formindskelse af arbejdsløshedskasse-medlemmernes egne bidrag. Der viste sig at være fuld enighed om dette spørgsmål blandt de involverede partier og organisationer.

3. *Deltidsbeskæftigedes muligheder for at lade sig forsikre i de eksisterende arbejdsløshedskasser.* DASF var skeptisk, mens HK gik stærkt ind for, at deltidsbeskæftigede skulle have denne mulighed.

4. *Arbejdsløshedsforsikringens administrative placering.* De borgerlige partier ønskede forsikringen ført over til det offentlige, mens venstrefløjspartierne og fagbevægelsen ønskede at bevare forsikringen i fagforeningernes arbejdsløshedskasser.

5. *Arbejdsanvisningens administrative placering.* Venstrefløjspartierne og fagbevægelsen ønskede at bevare anvisningen hos fagforeningernes arbejdsløshedskasser, mens de borgerlige partier ønskede at få anvisningen helt overflyttet til de offentlige anvisningskontorer.

Som et eksempel på faren ved at tage udgangspunkt i de kilder, der angiver konfliktprocessens endelige resultat, kan her nævnes, at resultatet på konfliktdimension nr. 4, arbejdsløshedsforsikringens administrative placering, blev en bevarelse af status quo. Af lovforslaget fremgår imidlertid ikke, om denne be-

varelse af status quo var udtryk for en egentlig beslutning, truffet efter forhandling mellem aktørerne eller blot udtryk for, at ingen af aktørerne havde taget spørgsmålet op. For at kunne afgøre, om dette spørgsmål bør inddrages i analysen som en konfliktsituation, må man derfor undersøge, om der er blevet rejst krav vedrørende spørgsmålet, hvilket altså var tilfældet i den pågældende situation.

Før vi drøfter de vanskelige operationaliseringsproblemer i forbindelse med begrebet nytte, skal vi her kort drøfte et operationaliseringsproblem ved begrebet »output«: Ifølge den teoretiske diskussion ovenfor i afsnit 3 foreligger magtudøvelse, når en aktør A får en anden aktør B til at acceptere et udfald, som giver B mindre nytte end A. I det omfang, A blot *gennemtvinger* et bestemt udfald, uden at B bringes til at *acceptere* dette udfald, foreligger ifølge denne definition ikke magt. Vi vil snarere sige, at der foreligger *tvang*. Eksempelvis viste dette problem sig ved analysen af den sidste tredjedel af den arbejds-markedspolitiske lovreform, der gennemførtes med vedtagelsen af en lov i 1970. Denne lov blev vedtaget med VKR-regeringens stemmer, mens oppositionen (Socialdemokratiet og SF) undlod at stemme. I dette tilfælde kan man næppe sige, at oppositionen accepterede det pågældende output, og hvis oppositionen direkte havde stemt imod lovforslaget, ville der utvivlsomt ikke have foreligget accept. I sådanne tilfælde er det altså ikke ved hjælp af positive eller negative sanktioner lykkedes den ene aktør at få den anden til at acceptere et bestemt udfald, og sådanne tilfælde falder derfor uden for de rammer, som den her anvendte magtdefinition afstikker.

4.2. Nytte og magt:

Den næste operationalisering vedrører begrebet *nytte*. Det skal altså her diskuteres, hvordan man *operationaliserer* og *måler* en aktørs tilfredshed ved et bestemt udfald. Vi skal således afgøre, om den pågældende aktør føler sig godt eller dårligt stillet som følge af den beslutning, som processens output er udtryk for.

Vi vil først betragte *operationaliseringsproblemet*. En aktørs nytte kan enten operationaliseres ud fra *subjektive* eller *objektive* kriterier.

Ved en subjektiv operationalisering forstås, at der tages udgangspunkt i aktørens egne tilkendegivelser om sin tilfredshed ved et bestemt output. Ved en objektiv operationaliseringsmåde forstås, at der tages udgangspunkt i nogle kriterier, som forskeren vælger ud, og som ikke vedrører aktørens egne tilkendegivelser.

Ved anvendelsen af den *subjektive* operationaliseringsmetode ville man kunne benytte følgende operationelle definition: »En aktørs nytte er den holdning til et output, som fremgår *direkte* af en aktørs krav og udtalelser om det pågældende output, eller *indirekte* gennem aktørens udtalelser og krav om andre udfald på den pågældende konfliktdimension end netop outputtet«. En sådan

operationalisering forekommer at være særdeles valid, d. v. s. overensstemmende med den teoretiske definition, idet den jo netop peger på data, der belyser aktørens subjektive opfattelse af det pågældende output.

Ved anvendelse af den *objektive* operationaliseringsmåde ville man f. eks. kunne anvende følgende operationelle definition: »Aktørens nytte kan aflæses ud fra den samlede økonomiske gevinst for de medlemmer, som aktøren repræsenterer«. Denne definition er ikke så valid som den subjektive, da den ikke tager et direkte udgangspunkt i aktørens egen vurdering af den økonomiske gevinst.

I det omtalte case-studium har vi valgt den subjektive operationaliseringsmåde. Vi blev i den forbindelse opmærksomme på, at der ved en empirisk undersøgelse må sondres mellem udtalelser og tilkendegivelser, der er blevet fremsat af aktørerne *under* og *efter* konflikten.

Under konflikten vil aktørerne typisk fremsætte krav om, at et bestemt udfald skal realiseres. Derudover vil aktørerne fremkomme med reaktioner over for de øvrige aktørers krav. Et krav fremsat under konflikten kan siges at angive aktørens holdning til konflikten output *direkte*, hvis kravet imødekommes og derved bliver til en del af outputtet. I så fald kan det uden videre antages, at aktøren evaluerer det pågældende output positivt. Hvis derimod aktørens krav ikke imødekommes, siger dette krav kun *indirekte* noget om aktørens holdning til outputtet. Denne holdning er i dette tilfælde ikke nødvendigvis negativ, for selv om aktørens krav ikke er blevet opfyldt, kan det jo godt være blevet imødekommet til en vis grad. For at vurdere dette, må forskeren forsøge at henholde sig til aktørens udtalelser om det faktiske output.

Efter konflikten vil aktøren ofte fremsætte udtalelser om sin holdning til den pågældende konfliktdimensions output. Disse efterfølgende udtalelser vil som oftest være en *direkte* kommentar til det pågældende output.

Vi skal derefter gå over til at se på spørgsmålet om at *måle* aktørernes nytte. Til brug herfor må der opstilles en skala. Man kunne f. eks. anvende en skala med tre variabelværdier:

- aktøren føler sig dårligt stillet på grund af outputtet (–)
- aktøren er neutral (indifferent) over for outputtet (0)
- aktøren føler sig godt stillet på grund af outputtet (+)

Det vil naturligvis være en fordel at kunne operere med flere variabelværdier. I så fald vil man mere nøjagtigt kunne angive forskelle mellem de enkelte aktørers nytte. Rent teoretisk kan man udmærket, således som begrebet er defineret, tænke sig langt flere »grader« af nytte end de tre nævnte. Ofte giver kildematerialet imidlertid ikke mulighed for, at man kan sondre præcist mellem flere variabelværdier end disse tre. Dette var f. eks. tilfældet i vores case-studium, hvor kildematerialet bestod af aktørernes *officielle* udtalelser og krav. I denne art materiale fremgår det som oftest kun, om aktøren er for eller imod et be-

stemt udfald, mens mere præcise nuancer i aktørernes holdninger sjældent kan aflæses.

Vi kan herefter gå over til at se operationaliseringen af begrebet *magt*. Magt er i afsnit 3 defineret som det forhold, at en aktør A har fået en anden aktør B til at acceptere et ulige output på en konfliktdimension. Det skal altså empirisk fastlægges, om aktør A har fået mere nytte end aktør B ved et bestemt output på hver enkelt af de konfliktdimensioner, der indgår i den pågældende konflikt.

Nyttebegrebet er operationaliseret ovenfor, og her skal vi derfor alene drøfte muligheden for at sammenligne aktørers nytte. Med en nytteskala, der kun omfatter tre variabelværdier (+, 0 og -) vil en sådan sammenligning naturligvis være meget grov. I princippet mener vi imidlertid ikke, at der er noget i vejen for at sammenligne aktørens nytte på grundlag af deres egne tilkendegivelser. Derimod havde det været problematisk at foretage en sådan sammenligning ud fra objektive kriterier for aktørernes nytte, som f. eks. aktørernes økonomiske gevinst ved et bestemt output. Problemet ville her være, i hvor høj grad den marginale nytte ved en bestemt økonomisk gevinst er forskellig for forskellige aktører, alt efter de enkelte aktørers økonomiske situation ved konflikstens start.

Som et eksempel på en sammenligning af aktørers nytte viser vi her den matrice for de involverede aktørers nytte på de enkelte konfliktdimensioner, som vi i case-studiet opstillede for arbejdsmarkedsreformens første periode 1964-67. Matricen omfatter de fem konfliktdimensioner, der blev omtalt i afsnit 3 ovenfor:

Dimen- sion Aktor ▼	1 Udmålings- kriteriet for dagpenge	2 Finansiering af arbejdsløs- hedsforsikring	3 Deltidsbeskæf- tigedes forsik- ringsmuligheder	4 Forsikringens administrative planlægning	5 Anvisningens administrative placering
S	+	+	+	+	-
SF	-				
V	-	+	-	-	+
K	-	+		-	+
RV	+	+		-	+
DASF	+	+			-
DSMF	+				
HK	+	+			
AKS	+	+		+	-
DA	-			-	+

På baggrund af denne matrice kan det præciseres, hvad der skal forklares i den konkrete konfliktproces, d. v.s. den afhængige variabel kan fastslås. Det, der skal forklares, er nemlig de tilfælde, hvor aktørernes nytte ved de enkelte dimensioners output var ulige. I disse tilfælde foreligger der nemlig ifølge vores

definition en magtudøvelse. De væsentlige uligheder forekommer på dimensionerne 1, 4 og 5. På dimension 1 har arbejdsministerens tilsagn til et udvalgsflertal om at søge gennemført, at dagpengenes generelle maksimum beregnes som en procentdel af lønnen i faget, givet S, RV og lønmodtagerorganisationerne positiv nytte, mens oppositionspartierne V og K samt DA har fået negativ nytte. Samme ulige nyttefordeling tegner sig vedrørende nytten af outputtet på dimension 4, nemlig at arbejdsløshedsforsikringen skulle blive hos A-kasserne, dog med den forskel, at RV her har fået negativ nytte. På dimension 5 er billedet det omvendte, idet det her er oppositionspartierne V, K og RV, samt DA, der har fået positiv nytte, mens regeringen og lønmodtagerorganisationerne har fået negativ nytte. På dimension 2 forelå ikke ulighed, eftersom alle de involverede fik positiv nytte, mens dimension 3 foreligger mangelfuldt oplyst på grund af materialets karakter.

4.3. Byttehandler og negative sanktioner:

Vi er i det foregående nået frem til en sammenligning af de enkelte aktørers nytte på hver enkelt konflikt dimension. Som det også fremgik af den teoretiske diskussion i afsnit 3, er næste led i analysen at søge at *forklare* de uligheder mellem aktørernes nytte på de enkelte dimensioner, osm denne sammenligning viser.

Ifølge den teoretiske drøftelse i afsnit 3, kan uligheder mellem aktørernes nytte på én konfliktdimension for det første forklares ved en byttehandel, hvorved disse uligheder opvejes af »modsatte« uligheder på en anden dimension. Dette kan udtrykkes på den måde, at aktørerne gensidigt har udøvet magt over hinanden, men man kun lige så godt sige, at der foreligger en byttehandel. For det andet kan uligheder på en dimension forklares ved, at den ene aktør har fremsat trusler om negative sanktioner og på den måde har fået den anden aktør til at acceptere uligheden.

Fremgangsmåden ved en forklaring af uligheder ved den samlede beslutning (d. v. s. ved alle undersøgte konfliktdimensioner i konflikten) er derfor følgende. Det må først søges fastslået, om en ulighed på én dimension rent faktisk har været byttet ud mod en modsat ulighed på en anden dimension. Når man således har fået »parret« de konfliktdimensioner ud mod hinanden, som måtte indgå i en eller flere byttehandler, må man dernæst undersøge, om eventuelle resterende konfliktdimensioner med ulige nyttefordeling kan forklares ved fremsatte trusler om negative sanktioner fra den »vindende« aktørs side. Er dette ikke tilfældet må man søge forklaringen i mere subjektive momenter såsom den ene aktørs bedre forhandlingsstrategi, mere udholdende forhandlere o. s. v. (jfr. vores diskussion af disse faktorer oven for i afsnit 3).

Den netop skitserede fremgangsmåde ved forklaringen af uligheder kan imidlertid være vanskelig at gennemføre i praksis, idet der kan forekomme store dokumentationsproblemer. Hvad angår *byttehandler*, vil aktørernes egne udtæ-

lelser ofte give et fordrejet billede. De fleste politiske aktører, (f. eks. politiske partier og interesseorganisationer, som udarbejder lovforslag i lovforberedende kommissioner) vil ofte søge at fremstille eventuelle kompromisser (byttehandler), som meget fordelagtige for de pågældende aktører selv. Et politisk parti vil f. eks. ofte hævde, at det selv har givet få indrømmelser, mens modparten har givet mange. Dette kan skyldes, at partiets forhandlere ønsker at imødegå intern kritik i partiorganisationen, eller at forhandlerne ønsker, at partiet skal fremstå som stærkt udadtil.

Hvad angår *trusler om negative sanktioner* vil en aktør måske i visse tilfælde ikke åbent nævne sådanne trusler, hvis de antages at give den pågældende aktør et dårligt ry. F. eks. kan det tænkes, at faglige organisationer ikke vil fremkomme med åbenlyse strejketrusler over for politiske partier, hvis det vil kunne skade den pågældende organisation i offentlighedens øjne. Dertil kommer, at f. eks. et politisk parti eller en organisation kan tænkes ikke at ville indrømme, at partiet/organisationen har givet efter over for en sanktionstrussel, fordi dette ville få partiet/organisationen til at fremstå som svagt og ikke handlekraftigt.

Vi skal her give et eksempel på, hvorledes den netop drøftede forklaring af uligheder kan finde sted. Som eksempel anvendes ulighederne i de involverede partiers og interesseorganisationers nytte ved de 5 output's, som fremgår af matrixen i afsnit 4.2. ovenfor. De væsentligste uligheder findes her som nævnt på konfliktdimensionerne 1, 4 og 5. På dimension 1 lykkedes det således Socialdemokratiet og fagbevægelsen at opnå en forhøjelse af arbejdsløshedsdagpengene mod Venstres, Konservatives og DAs modstand, mens det på dimension 4 lykkedes dem at bevare arbejdsløshedsforsikringen hos fagbevægelsens A-kasser, selv om Venstre, Konservative og DA ønskede forsikringen overført til det offentlige. På dimension 5 fik Venstre og Konservative derimod gennemført anvisningens overgang til det offentlige trods Socialdemokratiets og fagbevægelsens modstand.

Der synes at foreligge dokumentation for, at der skete en *byttehandel* mellem de to parti- og organisationsblokke, således at Socialdemokratiet og fagbevægelsen fik gennemført deres krav på dimension 1 (forhøjelse af dagpengene), mens de borgerlige partier og DA til gengæld fik gennemført deres krav på dimension 5 (anvisningens overgang til det offentlige). Dokumentationen fremgår af den betænkning, som udarbejdedes af en lovforberedende kommission¹¹⁾ med repræsentanter for den socialdemokratiske regering, fagbevægelsen og DA. I betænkningen fremgår eksplicit, at fagbevægelsen til gengæld for anvisningens overgang til det offentlige (dimension 5) fik en forhøjelse af dagpengene (dimension 1).¹²⁾ Derimod synes beslutningen om *ikke* at føre arbejdsløshedsfor-

11) Det såkaldte Wechselmann-udvalg, der nedsattes i april 1964 og som afgav en foreløbig betænkning den 29.10.1966.

sikringen over til det offentlige (dimension 4) ikke at indgå i denne byttehandel. Det fremgår således ikke af den nævnte betænkning, at noget sådant skulle være tilfældet. Snarere synes de borgerlige partiers nederlag på denne dimension at kunne forklares ved disse partiers frygt for de *negative sanktioner*, som fagbevægelsen kunne iværksætte. Den daværende arbejdsminister Erling Dinesen, Socialdemokratiet, har således senere anført, at de borgerlige partier efter hans opfattelse ikke turde fastholde deres krav om forsikringens overgang til det offentlige af frygt for de reaktioner, som en sådan overgang kunne afføde i fagbevægelsen, f. eks. i form af strejker.¹²⁾ men at der i udvalget var opnået et kompromis mellem LO og DA vedrørende arbejdsformidlingens overgang.

4.4. Ressourcer:

Ifølge den teoretiske diskussion i afsnit 3 er sidste led i analysen af et magtforhold at undersøge, hvilke typer af ressourcer, der havde størst betydning for den pågældende konflikts udfald. Når man f. eks. interesserer sig for aktører som politiske partier og interesseorganisationer, vil det være af generel interesse at få belyst, hvilke af de ressourcetyper, som blev opstillet afslutningsvis i afsnit 3, der især har betydning for sådanne aktørers indbyrdes konflikter. Nogle organisationer og partier må nemlig antages at have bedre adgang til en slags ressourcetyper, mens andre organisationer/partier må antages at have lettere adgang til andre ressourcetyper. (F. eks. kan man forestille sig, at interesseorganisationer, der repræsenterer forskellige højtuddannede erhvervsgrupper såsom læger og ingeniører, har et temmeligt lille *medlemstal*, men at regering og administration er lydhøre over for dem på grund af deres *ekspertise* på det pågældende område. Det omvendte kan f. eks. være tilfældet for mere folkelige organisationer som Folkebevægelsen mod EF og OOA). Hvis man kan sige noget generelt om de forskellige ressourcetyper relative betydning for udfaldet af en politisk konflikt, vil man således få en bedre mulighed for at forklare forskellige organisationers og partiers forskellige indflydelse på den pågældende beslutning.

Vi skal i det følgende drøfte nogle metodiske problemer i forbindelse med en analyse af forskellige ressourcetyper betydning. Der er tale om problemer, som vi er stødt på ved gennemførelsen af det omtalte case-studium, men som har generel betydning for magtanalyser, uanset hvilke aktører analysen konkret vedrører. Dernæst vil vi kort nævne nogle resultater vedrørende betydningen af de enkelte ressourcetyper, som vi nåede frem til i case-studiet.

Ved metodiske problemer vil vi forstå problemer med at dokumentere, at der foreligger henholdsvis ikke foreligger en sammenhæng mellem to variable

12) Foreløbig betænkning fra Wechselmann-udvalget af 29.10.1966, p. 2.

13) Interview med Erling Dinesen, 9.1.1979.

(den uafhængige og den afhængige variabel.¹⁴) Den traditionelle videnskabelige fremgangsmåde består her i, at der indsamles data om de variabelværdier på de to variable, der optræder sammen, således at det kan afgøres, om der foreligger en statistisk sammenhæng (korrelation) mellem de to variable. I forbindelse med en analyse af forskellige ressourcevariables betydning stiller en sådan fremgangsmåde store krav til udvælgelsen af analyseenheder (aktører). Man må finde frem til aktører, der har forskellige mængder af den resourcetype, hvis betydning man ønsker at undersøge, samtidig med at de pågældende aktører har lige store mængder af andre ressourcer. Dette kræver igen, at man enten har et stort forhåndskendskab til aktørerne og på denne baggrund kan udvælge nogle aktører med netop de nævnte egenskaber, eller at man indsamler materiale om et så stort antal aktører, at der med al sandsynlighed vil forekomme aktører med de pågældende karakteristika i materialet.

Heroverfor står en mere direkte undersøgelsesmetode. Denne går ud på at skabe den fornødne dokumentation for de enkelte ressourcers betydning ved, at man spørger de personer, der deltog i konflikten som repræsentanter for aktørerne, hvilke ressourcer de fandt havde betydning for processens udfald. På denne måde kommer man uden om de nævnte materialekrav. Til gengæld medfører metoden nogle andre problemer, som vi stødte på, da vi anvendte metoden i case-studiet.

For det første forekommer naturligvis de velkendte problemer med interviews: De interviewede har måske glemt detaljerne i den pågældende konfliktproces, de fordrejer bevidst eller ubevidst kendsgerningerne til egen fordel, der stilles ledende spørgsmål o. s. v.

For det andet kan man spørge, om de interviewede virkelig sidder inde med en tilstrækkelig viden om de enkelte ressourcevariables betydning. For partiers og organisationers forhandlere forekommer de politiske konflikter muligvis så naturlige, at de ikke til daglig nærmere overvejer, hvilke ressourcer fremfor andre, de bygger deres forhandlingsstyrke på. I de interviewedes forestillingsverden ligger de enkelte ressourcer måske så indlysende til grund for enhver organisations indflydelsesmuligheder, at de ikke overvejer deres indbyrdes betydning eller deres betydning i konkrete situationer. Problemet kan illustreres med en af de interviewedes svar på spørgsmålet, om VKR-regeringen frygtede fagbevægelsens sanktionsmuligheder i form af strejker. Den pågældende svarede, at det gjorde regeringen måske nok, men det lå længere nede i bevidstheden end ønsket om at etablere et godt samarbejdsklima i forhold til fagbevægelsen.¹⁵)

Afslutningsvis vil vi som eksempel på, hvilke ressource typer, der har betydning i en konfliktproces mellem politiske partier og interesseorganisationer,

14) Lijphart anvender termen »metode« om netop denne problemstilling: Lijphart, A.: »Comparative Politics and Comparative Method«, i American Political Science Review, 1971.

15) Interview med Palle Simonsen, medlem af Folketinget for Konservative, 5.1. 1979.

nævne et enkelt resultat fra case-studiet. De ressource typer, som i resourcefortegnelsen i afsnit 3 vedrører statens afhængighed af organisationernes viden og medvirken, viste sig at have betydning for, at det lykkedes fagbevægelsen at bevare arbejdsløshedsforsikringen hos arbejdsløshedskasserne, samt for, at interesseorganisationerne i det hele taget fik en betydelig indflydelse på lovreformen i forhold til de politiske partier. For det første fandtes der nemlig hos fagbevægelsens A-kasser et stort kendskab til arbejdsløshedsforsikringens administration, fordi A-kasserne havde varetaget denne hidtil. Dette betød, at regeringen var afhængig af A-kassernes medvirken ved administrationen af forsikringsordningen, og regeringen følte derfor, at det mest rationelle ville være at lade A-kasserne beholde forsikringen.¹⁶⁾ For det andet havde såvel DA som fagbevægelsen naturligvis en stor viden om arbejdsmarkedspolitikken problemer, ikke mindst om eventuelle nye loves tilpasning til private aftaler på arbejdsmarkedet. De skiftende arbejdsministre mente derfor, at det var nødvendigt at inddrage de to organisationer i lovforberedelsesarbejdet, således at lovens tekniske detaljer kunne blive hensigtsmæssige. Dette skete ved, at regeringen lod disse organisationer repræsentere i Wechselmann-udvalget. Det medførte endvidere, at organisationerne også kom til at fastlægge de mere overordnede retningslinier for lovgivningen.¹⁷⁾

16) Interview med tidligere arbejdsminister Lauge Dahlgård (RV).

17) Holm, K. A. og Poulsen, C., 1979, op.cit., p. 207.

El Salvador — et dilemma i udvikling

Bent Essinger

Igen påkalder et land i Centralamerika sig opmærksomheden ved blodige uroligheder. Denne gang er det den lille republik El Salvador, der på trods af hæderlig økonomisk vækst – eller på grund af den – er gået i spin.

Kan de da ikke styre sig selv?

Hvad er det for strukturer i det politiske og sociale miljø her, – som i det meste af det øvrige Latinamerika, – der gør det så vanskeligt for dem at komme overens med demokratiet, som de så nogenlunde kan administrere i USA. Latinamerika har været afkoloniseret næsten lige så længe som USA. Hvorfor reproducerer militærkup, vold og undertrykkelse sig tilsyneladende i en uendelighed?

Bekræftes vi ved begivenhederne i El Salvador ikke i vort image af Latinamerika?

Ja, hvad forbinder vi med navnet Latinamerika? Forgangen år blev 300 gymnasieelever konfronteret med dette spørgsmål. De fik 3 minutter til at nedskrive deres indfald. De hyppigst forekommende stikord inden for kategorierne demografi, samfund, politik og økonomi var: raceblanding, (truede) indianere, befolkningsekspllosion, underernæring/store klasseforskelle/militarisme, militærkup, diktatur, anarki, undertrykkelse, krænkelse af menneskerettighederne, tortur, terrorisme, korruption, uro, vold/afhængighed, u-land, fattigdom, lav levestandard.

Ja, en stor del af virkeligheden må man desværre sige. Bortset fra stikordet »truede indianere« kan disse stikord finde anvendelse på de fleste af landene i Latinamerika.

Men hvorfor er det kommet dertil? Hvilke mekanismer er det, der udløses med en frekvens og stædighed, der minder om en naturlov? Hvad er det for strukturer, der, med Bolivar's ord, gør Latinamerika uregerlig?

Vi kan tage El Salvador som udgangspunkt for en beskrivelse af den politiske kultur i Latinamerika, fordi dette land netop nu er aktuelt. Ganske vist er El Salvador et land med eget særpræg, men dog er der så meget i de politiske,

økonomiske og sociale strukturer i dette land, der genfindes i Latinamerika som helhed. (Om selve landet se leksikon n. f.).

Den politiske udvikling siden 1948

I 1948 tog en gruppe yngre, moderat progressive officerer magten i El Salvador ved et militærkup. Deres program lød som et ekko af utallige andre programmer og manifestationer fra dengang og siden: økonomisk udvikling og modernisering af samfundet. Militæret har siden haft magten i landet gennem et dækp parti, der går under navnet Det nationale Forsoningsparti. (PCN).

Det første demokratiske præsidentvalg fandt sted 1950. Sådanne valg er siden blevet gentaget med jævne mellemrum. Militærets kandidater vandt altid. Alligevel har militæret i perioder set sig nødsaget til selv at tage magten og så at sige fjerne den demokratiske facade for en tid. Første gang var i 1960–1962, anden gang sidste år i oktober, hvor præsident Romero blev afsat.

Allerede efter præsidentvalget i 1972 havde den legale opposition ledet af det kristelige demokratiske parti (PDC) iværksat et oprørsforsøg i protest mod valgets udfald, der mentes at være manipuleret. (Den snævre margin, med hvilken militærpartiets kandidat vandt, gør beskyldningerne sandsynlige). Siden da har det været svært at få PDC til at samarbejde. Den øvrige opposition, der står til venstre for PDC, har været illegaliseret og er derfor naturligt nok udelukket som deltagere i officiel politik.

Forud for kuppet mod præsident Romero var der gået flere år med voksende offentlig uro. Alene sidste år kunne opvise en række af dramatiske begivenheder: i maj blev katedralen i hovedstaden San Salvador besat af venstreoppositionelle kræfter. Senere på måneden fandt der voldsomme uroligheder sted foran den ligeledes besatte venezuelanske ambassade. 23. maj blev landet erklæret i undtagelsestilstand. I juni blev OAS' kontorer og den mexikanske ambassade besat. Siden er det gået slag i slag med uroligheder, strejker, besættelser, gidseltagninger og massakrer på venstre-demonstranter. Det menes, at tallet på dødsofre inden for de sidste 2 år løber op mod de 2000.

Kupregeringen af 23. oktober 1979, der bestod af 2 militære og 3 civile, fik tøvende støtte fra PDC og de mindre betydelige socialdemokrater, der dels ønskede at give regeringen en chance til at »udvikle økonomien og modernisere« (demokratisere) samfundet, dels ønskede at undgå en revolution i stil med den, der endte med Somoza's afgang og endelig i det håb at *denne* regering ville blive i stand til at åbne for en svækkelse af højrekræfterne. Venstreoppositionen vendte sig derimod skarpt mod den nye regering, som man kaldte »de nye imperialister«, og som blot ville være en forlængelse af militærstyret i landet.

Den nye regering viste sig hurtigt ude af stand til at gennemføre noget og den med skepsis blandede optimisme, der herskede i tiden indtil årsskiftet fordam-

pede hurtigt. Hermed var der lagt op til accelereret uro, og det spørgsmål trængte sig mere og mere på: var en borgerkrig uundgåelig?

Inden vi forsøger at besvare dette må vi se lidt nærmere på selve den politiske kultur, der har muliggjort denne situation.

Den politiske kultur i El Salvador er, som det ses, domineret af militærets tilstedeværelse og karakteriseres i øvrigt af de stikord, der nævntes i indledningen.

I sidste instans kan disse fænomener, for en stor dels vedkommende, forklares ud fra landets status som u-land. Dette forhold påvirker dels de sociale forhold, karakteriseret af nærmest kriminelle indkomstforskelle (»Få har for meget – for mange for lidt«), dels de politiske forhold karakteriseret af en kraftig polarisering.

At El Salvador er et u-land vil ikke kun sige, at det er økonomisk tilbagestående i statistisk henseende. Den økonomiske retardering har i generationer haft en selvforstærkende virkning, hvilket hænger sammen med produktionens sammensætning. I tilfældet med El Salvador finder den største samlede indtjening sted ved eksport af først og fremmest kaffe og i anden række af bomuld.

De traditionelle eliter – man taler om »de 14 familier« – har igennem årtier fundet deres næring i disse erhverv.

Den økonomiske afhængighed af disse 2 produkter, anskueliggjort ved begreberne mono-økonomi og enklave-økonomi (dvs. at multiplikatorpåvirkningen på andre sektorer er ringe) har ikke kunnet brydes effektivt.

Eliternes manglende vilje til at ændre på en situation, de fremdeles kunne lukrere på, og den ulige fordeling af indkomster havde som følge, at købekraften forblev koncentreret hos de få, hvorved udviklingen af et masseforbrugsmarked vanskeliggjordes.

Indtil omkring 2. verdenskrig var kaffe- og bomuldsbaronerne udmærket tilfredse med situationen. Siden har de imidlertid også satset på den gryende industrialisering.

I de senere år har industrialiseringsprocessen accelereret, således at El Salvador har områdets højeste industrielle vækstrate. Dette betød dels at de store penge nu også tjentes på investeringer i byerhverv, dels at der med urbaniseringen fremstod nye klasser med en ganske anden profil og med ganske andre krav end de tidligere undertrykte bondemasser. De nye klasser var ikke bundet til jorden i et usikkert sæsonarbejde og de var involveret i en kultur, der ikke kunne patron-styres som i storgodsmiljøet.

De nye klasser måtte imidlertid leve med et økonomisk system og en fordeling af goderne, der havde overlevet fra tidligere. Derfor mødte de frem med krav om ændringer.

Trods gentagne løfter om forbedringer i levestandarden og om sociale reformer fra de vekslende militær-præsidenters side er disse kun i forsvindende omfang blevet indfriet. El Salvador kører derfor videre med traditionelle struktu-

rer, der efterhånden som de brede lag kommer ud af bevidstløshedens kontraster stadigt grellere med disses krav og vilkår.

Som en vigtig faktor: Siden halvtredserne har EL Salvador levet i en permanent krise, der ved industrialisering og befolkningsekspllosion tilførte spændinger, der blev stedse vanskeligere at inddæmme. Til denne permanente strukturkrise føjedes »de voksende forventningers krise – the crisis of rising expectations«.

Den åbenlyse sociale uretfærdighed og ditto økonomiske forvridning nødsagede magthaverne til at fremkomme med løfter, som de ikke kunne indfri. Med udelukkelsen af et flertal fra reel politisk indflydelse lagde man derved låg over en kedel, hvis tryk man – som det skulle vise sig i det lange løb – ikke kunne rette ved traditionelle demokratiske eller autoritære midler.

Skønt ikke direkte allieret med de traditionelle eliter og disses konservative støtter, finder man militæret i broderlig omfavelse med just de »folkets fjender«, som de iflg. den officielle retorik er nødt til at bekæmpe. Problemet synes at være, at man på den ene side har et latent behov for strukturændringer og på den anden side ikke mener at kunne undvære de økonomiske stormoguler som værn mod økonomisk kaos.

Men vil militæret andet end undgå uro? Dilemmaet er tosidigt. Enten *kan* militæret ikke udrette noget og uroen vil tage til eller også ønsker de ikke at udfordre det system, de i så høj grad er en del af og ansvarlig for, og resultatet bliver det samme.

Men hvorfor træder militæret så ikke tilbage?

Det er et spørgsmål, der ikke kan besvares entydigt, – kun belyses. Derved kommer vi til det modsætningsfyldte fænomen, som hedder: militarismen i Latinamerika.

Militarisme kan defineres tosidet: dels den situation, hvor militære dyder og normer »gennemsyrrer« et helt samfund ud i alle krinkelkroge og dels den situation, hvor militæret som korporation har en stor eller overordnet indflydelse på det politiske liv, dvs. lovgivning og udøvende magt.

Det er kun den sidste del af definitionen, der kan finde anvendelse i Latinamerika.

Hvad er det da, der får militæret til at blande sig i politik. Traditionen går langt tilbage, nærmere bestemt til den anarkistiske tilstand, der opstod med uafhængighedsperiodens borgerkrige. Her var der frit spillerum for diverse caudillo'er og militæret erhvervede sig som institution et ry som »det eneste sikre og holdbare«. Denne prestige hang sammen med at militæret gennem sin opbygning var den bedst organiserede og bedst fungerende faktor i samfundet. Herfra stammer militærets egen opfattelse af at være en slags Areopagos for nationen: nationens øverste uvildige instans, der måtte træde til i nødstider og når civilisterne ikke magtede at holde styr på tingene.

Hvordan fungerer så et militærstyre?

Som styreform er militærjuntaen som regel et overgangsfænomen.

Som oftest sker der 1 af 3: enten personaliseres juntaen, forstået på den måde at et af medlemmerne skiller sig ud og grundlægger et diktatur af personalistisk tilsnit, eller også udvikler juntaen sig til et autoritært institutionaliseret styre (se nærmere n. f.) eller den opløser sig selv og lader en civil regering træde til.

Når militære juntaer sjældent lever længe, skyldes det de indre konflikter i selve juntastyret. Disse konflikter bunder i den militære institution som sådan, men også i den særlige situation, militæret befinder sig i som politisk ledelse af landet.

Selv om militæret ynder at give det udseende af, at der hersker enighed i dets rækker og fælles front udadtil, er der sjældent særlig stor enighed. Forskellige politiske mål og personlige ambitioner slår ofte skår i facaden.

De problemer, juntaen har at slås med, er følgende: for det første: hvad skal juntaen/militæret gøre i fremtiden? Skal man forblive ved magten eller, hvis man påtænker at give den tilbage til de civile, da, hvornår, hvordan, under hvilke omstændigheder, på hvilke vilkår og efter at hvilke mål er blevet nået?

For det andet: hvad skal man stille op med de embedsmænd, der tjente de afsatte civile styre, eller snarere, hvor dybt skal udrensningerne gå ned i embedshierarkiet? De fleste embedsmænd må bevare deres poster, altså overtages af juntaen, hvis denne skal undgå, at de mangfoldige teknokratiske problemer, der præger et moderne samfund, hvad enten det er tilbagestående eller ej, ikke skal vokse den over hovedet. Som regel fjernes topembedsmændene, men de resterende kan gøre sit til, at det bliver nok så vanskeligt for juntaen at regere effektivt. Det afhænger i nogen grad af korrupsionens omfang og embedsstandens større eller mindre politiske støtte til juntaen. En sej og tavs mod-revolution kan meget nemt finde sted ved syltning, små-sabotage og andre »administrative problemer«.

For det tredje er der konflikten mellem juntaens nationalistiske orientering og den økonomiske afhængighed af udlandet. Ofte kan de de mål, man sætter sig for den økonomiske udvikling ikke nås uden bistand af den ene eller den anden art fra udlandets side. Juntaen må derfor tage stilling til problemer som fx. modsætningsforholdet mellem beskyttelsestold – frihandel, ekspropriation af udenlandsk ejendom – opmuntring til udenlandsk investering.

For det fjerde er der misforholdet mellem den militære mentalitet og den form for forståelse, der kræves for at kunne indse og tackle en nations forskellige sociale og økonomiske problemer.

Militæret er stærkt hierarkisk opbygget og indrettet efter kommandoprincippet. Officerer har derfor svært ved at leve sig ind i de mekanismer, der gælder for områder af lovgivningen, der er underlagt »objektive« love. Fx. inflationsbekæmpelse: en officers baggrund byder ham at »beordre« inflationen til ophør ved prissænkning el. lign. Men dette lader sig selvfølgelig ikke gøre.

For det femte er der konflikten mellem på den ene side ønsket om at få så stor folkelig opbakning som muligt og på den anden side kravet om at udføre militærets (selvvalgte) mission.

At vælte en legitim regering er i sig selv problematisk. Derfor søger militæret folkelig opbakning for at retfærdiggøre det skete. For at gøre sig populær må styret få tingene til at glide, virke smidige og optræde »demokratisk«. Der til kræves mindre iøjnefaldende magtudøvelse og mindre vold. Mod dette står det militære miljø. Her er orden og disciplin alfa og omega. Når det nu netop er den styrtede regerings manglende evne til effektivt at opretholde orden og disciplin i samfundet og i det politiske liv, er det derfor meget vigtigt for militærets prestige, at *det* er i stand dertil. Bestræbelserne på at holde ro og orden kan derfor ofte støde sammen med ønsket om at gøre sig populære. Denne konflikt træder stærkere frem i forbindelse med eventuelle demonstrationer. Militæret, der har svært ved at se forskel på civil uromageri og offentlige meningsytringer gennem fredelige demonstrationer, vil i næsten alle tilfælde gribe til en effektiv standsning af denne form (såvel som af andre former) for offentlig uorden ved hjælp af vold. Ved denne vold fra myndighedernes side opstår der imidlertid først rigtig en opposition, der så må slås ned med endnu mere vold osv. i en ond spiral.

En sådan udvikling har man netop set finde sted i El Salvador. Foruden at bidrage til uforsonligheden i samfundet får militæret ved disse handlinger endnu et problem på halsen, nemlig at bruge alt for megen energi på at holde orden, hvorved andre og vigtigere opgaver forsømmes.

Militæret i El Salvador har – selv om det ikke hele tiden har optrådt direkte som regeringsjunta – haft alle disse problemer at slås med. De dybtgående konflikter i samfundet er bl. a. af denne grund ikke blevet helet.

Militæret har dermed spillet lige så meget fallit som det civile styre, det afløste. Men militæret er også dets egen fange: når det har fået magten, ved det ikke rigtigt, hvad det skal bruge den til udover at sikre offentlig ro og orden.

Og tillidskløften mellem befolkningen og de militære kupmagere består, så længe der ikke sættes handling bag de erklæringer (»pronunciamientos«), som kupmagerne traditionelt udsender efter et næsten skemalignende forlæg (undsigelse af det afsatte styre, anklager af forskellig art, katalog over den afsatte regerings større eller mindre forbrydelser, samt en række løfteparagraffer, der som før nævnt handler om samfundets modernisering etc., samt udsigt til snarlige demokratiske valg). Gutierrez og Majano, lederne af revolten i oktober, kunne heller ikke opvise større fantasi ved deres »pronunciamiento«.

Tilbage til »Det institutionaliserede autoritære styre«.

PCN og de militære ledere i El Salvador vil gerne give det udseende af, at styret i landet er ligesom det mexikanske, hvor ét – på demokratisk vis fremstået – parti er dominerende, og hvor det har »råd« til en opposition og til reformer.

Det særlige ved El Salvador er, at det ikke er direkte militærstyret som fx. Chile og Brasilien, men på den anden side heller ikke er et personalistisk diktatur, som det styrtede Somoza styre i Nicaragua eller det peronistiske styre i Argentina. Det karakteristiske ved et rent militærstyre er, at det end ikke forsøger at dække sig ind under en eller anden institution som fx. et (pseudo-) demokratisk parti, men styrer landet helt og fuldt som korporation. Det, der kendetegner et personalistisk diktatur på den anden side, er at centrum for den politiske dynamik ligger hos diktatoren personligt, hvis idelige forsøg på at udbygge sin egen magt udgør hovedparten af styrets politiske aktiviteter.

Sammenligningen med Mexico er ikke helt uden rimelighed. Der eksisterer faktisk et dominerende parti i El Salvador, et parti, der får en relativt stor folkelig opbakning. Der eksisterer faktisk en legal opposition, der tilmed har svært ved at gennemhulle militærpartiets demokratiske legalitet og det ikke *kun* fordi valgsvindel er svær at afsløre.

På et punkt er sammenligningen med Mexico ikke god. Oppositionen mod PCN, altså dominanspartiet, er langt større i El Salvador end i Mexico. Den samler sig om det førromtalte parti PDC, hvis kandidater hidtil altid har opnået flertal i hovedstaden, medens det i landdistrikterne, hvor myndighederne og højrekræfterne har flere manipulationsmuligheder, må se sig slået. At PCN opnåede 50 af de 54 sæder i den lovgivende forsamling i marts 78 skyldtes kun, at PDC ikke ville deltage i valget, og at grupperingerne til venstre for PDC ikke måtte). Desuden samler oppositionen sig omkring de illegale partier og grupperinger på venstrefløj.

Tilbage til spørgsmålet om, hvorvidt en borgerkrig er rykket nærmere. Utallige er de eksperter, der har spået om denne eller hin udvikling, og som viste sig at tage grueligt fejl (sidste eksempel: Martin Needler, anerkendt latinamerikækspert spåede Somoza-styret mange år endnu i en bog, der udkom 1977).

I Latinamerika kan tilsyneladende også forekomme overraskelser, men det må være rimeligt at se på magtkonstellationerne som de ser ud i dag.

Selv om bestræbelserne på at samle venstrefløj på det seneste har båret nogen frugt, er det dog stadig et mindretal, disse grupperinger kan mønstre. At det er venstrefløjsorganisationer, af i øvrigt forskellig observans, ståsted og strategi, der fører an i demonstrationerne mod regimet, og som derfor optræder som modpart og ofre for myndighedernes voldelige bekæmpelse, kunne måske give det indtryk, at vi her har at gøre med den klassiske revolutions model: medens flertallet («den amorfe hob») passivt ser til, fører folket gennem dets sande repræsentanter kampen mod det reaktionære og militante mindretal til ende og tager magten efter en kortere eller længere borgerkrig.

Her må man for det første huske PDC's status, PCN's magt og magtmidler og den stadigt fremherskende splittelse på venstrefløj. Denne splittelse går langt dybere og spredningen i denne ende af spektret er bredere end vi kender til det på disse himmelstrøg.

Tilsammen udgør venstrebløkken måske 15 pct. af befolkningen. Stod den enigt sammen kunne den udrette meget, men netop dens manglende evne til entydigt at skitsere fremtidens vej, inviterer til formaninger fra PDC.

Føromtalte Needler skrev i samme bog: »El Salvador/må beslutte sig til/om det nuværende moderat autoritære styre skal fortsætte med en tilladt opposition og med den risiko at det kan blive væltet med demokratiske midler eller ... bevare den nuværende magtstruktur og tage konsekvenserne af et stadigt mere repressivt og autoritært styre«.

Udviklingen siden da (1977) synes at tyde på at man har valgt den sidste vej. Sidste forsøg på at få en dialog i gang med PDC var i maj 1979. Men Romero's invitation blev fnysende afvist med henvisning til, at en anstændig opposition ikke kunne have dialog med et styre, der var ansvarlig for de utallige massakrer, bl. a. den foran den venezuelanske ambassade, der havde fundet sted. Den mulighed for åbning til oppositionen, der måske forelå efter kuppet i oktober 79, forskertsedes brødt af regeringen. Måske ikke »med vilje«, men fordi denne regering, der i begyndelsen blev mødt med en afventende holdning, ikke formåede at holde højrekræfterne stangen og dæmme op for terroren fra den kant, og ikke formåede at slå bro over troværdighedskløften mellem de brede lag på den ene side og magthaverpartiet på den anden, og dette primært af den grund, at der ikke var handling bag de sædvanlige løfter.

Er volden, oprøret, den eneste vej ud for de, der ikke er på den grønne gren? Ærkebispens i San Salvador, Romery y Galdames,*) fremkom i slutningen af 1978 med en meget sigende udtalelse: »Jeg sanktionerer ikke vold, men på den anden side: når alle fredelige veje frem bliver blokeret, når der findes en sådan elendighed i landet og når myndighederne lægger en sådan stædighed for dagen, kan jeg vel forstå, at unge mennesker griber til vold«.

Det er let for os i dette land, at fremsætte enkle løsninger på demokratiets dilemma i El Salvador såvel som i det øvrige Latinamerika. Men hvor megen handlekraft ville en dansk regering – demokratisk eller ej – kunne demonstrere med fx. en befolkningstilvækst på 3,5 pct. (alt andet lige ville det svare til at vi her i landet siden 1950 skulle have fordoblet vort befolkningstal).

Hvad er det El Salvador mangler? Kort sagt: prøv at sammenligne med Danmark. Vi fik jordreformer for 200 år siden, afskaffet analfabetismen for 100 år siden, brudt godsejervældet for 80 år siden. Vi havde en købedygtig og oplyst landbefolkning gennem hele den periode, hvori vi lagde an til industrialisering. Omkring toppen en politisk kultur uden korrupsion og uden tradition for militær indblanding og igennem de sidste hundrede år en yderst gunstig udvikling i råvarepriserne.

Det er let for os at tale om umodenhed og trække på skuldrene af diverse barrikaderomantikere, der bekæmper tanks med pistoler og bare næver. Men El Salvador er også meget langt væk.

*) Myrdet feb. 1980.

Leksikon

Areopagos: I antikkens Hellas et »over vandene svævende« råd »lovenes vogtere« som skulle tilse at alt gik rigtigt til.

Bolívar, Simon (1782–1830). Den mest fremtrædende af de latinamerikanske frihedshelte fra uafhængighedskrigen.

Caudillo: (lat. *capitellum*: lille hoved). Lokal eller national militær høvding, leder, superboss. En caudillo's magtbase var hans egne protegeer »venner«, gudbørn, prætorianere og hirdfolk. Omend mere sophisticated i dag genfindes mønstret i det personalistiske diktatur.

El Salvador. 21.145 km². Bef. 4,5 mio. 80 pct. mestizos, 10 pct. indianere (defineret snarere kulturelt end racialet). Bef.tæthed: 215 pr. km². (DK: 116). 60 af erhvervsaktive i landbruget.

Partier og politiske grupperinger i El Salvador:

Partier:

PCN: Partido de Conciliación Nacional. Grundlagt 1961 som svar på det lidt mere venstreorienterede militærkup okt. 1960.

PDC: Partido Christiano Democrático, kristelige demokratiske parti; højre-socialdemokratisk.

PPS: Partido Popular Salvadoreño. Salvadors folkeparti. Ultrakonservativt.

»Halve« partier:

MNR: Movimiento Nacional Revolucionario. Den nationale revolutions bevægelse.

UDN: Unión Democrática Nacional. Den demokratiske nationale union.

Oppositionen til venstre for PDC er samlet under forskellige paraplyorganisationer. (Pladshensyn gør at navne og oversættelser må udelades). BRP består af: FECCAS, UTC, ANDES, FUR-30, UR-19, UPT, CCS, FAPU, FARN, LP-28, ERP, OPA, FRAP, LL, PRTC.

Litteratur

Militær og militarisme i Latinamerika. (rotapr. 1974). Jord og jordreformer i Latinamerika (rotapr.) 1974.

»The Study of Latin American History in Denmark«. Stockholm 1970.

»La emigración danesa a América Latina«. Biblioteca Ibero-Americana. Berlin 1979.

»La Imagen de América Latina en la Dinamarca de los siglos XIX y XX«. Estudios Latinoamericanos no. 6. Warszawa 1980.

»Allende's Chile«, »Kilder til Chiles historie under Allende«. Forventes udsendt 1980.

Diverse artikler, anmeldelser til Historisk Tidsskrift og andre.

Biografi: A. v. Oss (comp.): Latinoamericanistas en Europa. Amsterdam 1976 p. 61.

Studiebesøg: Stockholm, London, Bielefeld.

Udviklingen i den internationale og danske økonomi

DEN INTERNATIONALE ØKONOMI

Udviklingen i den internationale økonomi i årets første måneder har ikke været gunstig. Alle skøn for 1980 tyder nu på større betalingsbalanceunderskud, højere inflation, og lavere vækst i de førende vestlige lande end i 1979.

Kilden til denne begyndende recession er de voldsomme olieprisstigninger, som verden oplevede i løbet af 1979. Den heraf affødte voksende inflation føltes mere og mere uacceptabel – først og fremmest i USA. I oktober sidste år, og igen i marts i år strammedes den amerikanske pengepolitik, i et forsøg på at opnå en større prisstabilitet. En følge af denne kontraktion har været et hastigt voksende renteniveau, en væsentlig forbedring af betalingsbalanceunderskuddet i 1979, og en dollarkurs, der stort set er vendt tilbage til niveauet fra før første oliekrise. Disse væsentlige ændringer har spredt stærkt dæmpende virkninger til de øvrige vestlige lande, hvor først og fremmest renten har nået et leje, som ikke er set før i efterkrigstiden. Men den dæmpede vækst og den dyrere dollar har også skabt store betalingsbalanceproblemer for den øvrige verden, som i forvejen p. g. a. olieprisstigningerne, har måttet stramme pengepolitikken, i forsøg på at holde inflationen i ave.

Vækst i forbrugerpriser

	Pct.vis stigning i forbrugerpriserne (år/år)						
	1978		1979				1980
	3. kv.	4. kv.	1. kv.	2. kv.	3. kv.	4. kv.	februar
USA	7,9	8,9	9,8	10,9	12,0	12,6	14,2
BRD	2,5	2,4	2,9	3,4	4,8	5,4	5,6
UK	8,3	8,3	9,3	10,3	16,0	17,2	16,1
Japan	4,4	3,8	3,0	3,3	3,5	4,2	7,6

Som en følge af disse omfattende pengepolitiske stramninger, bliver væksten i OECD området i år væsentligt lavere end i fjor.

Tabel. Vækst i BNP-pct.

	1978	1979 (skøn)	1980 (skøn)
USA	4,3	2,3	+ 1
BRD	3,4	4,4	2
UK	3,0	0	+ 2
Japan	5,6	6	4
Sverige	2,8	4,5	3
OECD ialt	3,9	3,2	1

Den væsentligste årsag til dollarens genvundne styrke er det høje amerikanske renteniveau, hvor prime rate først i april lå på 20 pct. Men nu tyder alt på, at udviklingen er vendt. Chase Manhattan Bank begyndte midt i april en gradvis nedsættelse af prime rate. De fleste banker er fulgt efter, og den 28. april nåede prime rate 18½ pct. Også eurodollarrenten er i løbet af april begyndt at falde, samtidig med at den længere rente klart ligger under den korte, hvilket er udtryk for, at markedet som helhed forventer et rentefald. Ledende økonomer forudsiger en prime rate på 13–15 pct. ved årets udgang, og en fortsat reduktion til 10–12 pct. i løbet af foråret 1981. Den internationalt set vigende dollarkurs sidst i april må hovedsagelig betragtes som spekulativ, bl. a. som følge af den mislykkede redningsaktion af gidslerne i den amerikanske ambassade i Teheran.

I *Vesttyskland* har man ligeledes strammet pengepolitikken væsentligt. BNP forventes i år kun at stige med ca. 2 pct., mod 4,4 pct. sidste år. Som følge af denne afmatning må arbejdsløsheden forventes at stige. Ved udgangen af februar var 4,3 pct. ledige, hvilket er en stigning på 0,3 pct. points i forhold til 1979. Den tyske inflation er også stigende. Forbrugerpriserne lå ultimo februar 5,6 pct. over februar sidste år. For 1980 som helhed skønnes priserne gennemsnitligt at ville stige med 5,5 pct. mod 4,1 pct. i 1979. Lønomkostningerne ventes at stige med 6 pct. i år.

Investeringslysten i Tyskland er nu faldende. Mens investeringerne i 1979 voksede med 8,3 pct., skønnes stigningen i år at ligge på ca. 5,5 pct.

I Tyskland forventes et underskud på betalingsbalancen på ca. 20 mia. DM, hvilket er en forværring på 11 mia. DM i forhold til 1979. Dette underskud udgør dog ingen kortsigtede økonomiske problemer, da Tyskland stadig har verdens største valutaeserver. De var ultimo februar på over 80 mia. DM.

I de første måneder af 1980 har Bundesbank dog solgt – først og fremmest dollars, – for at holde DM-kursen, da man p. g. a. de høje udenlandske renteniveauer, oplevede en massiv flugt væk fra DM. Det tyske renteniveau ligger nu på ca. 9,5 pct.

De kontraktive tendenser i amerikansk og vesttysk økonomi vil p. g. a. disse landes overordentligt store betydning medføre forstærkede recessionstendenser i de øvrige OECD-lande.

DEN DANSKE ØKONOMI

Budgetredegørelsen for 1980

I lighed med sidste år udsendte Finansministeriet i april en Budgetredegørelse for 1980. Redegørelsen indeholder dels en sammenskrivning af de statslige og kommunale budgetter for i år og dels en vurdering af udviklingstendenserne i den offentlige sektor set i relation til de økonomiske balanceproblemer.

Der lægges ikke skjul på, at der i de kommende år skal skæres hårdt ned på mange områder, hvis betalingsbalanceproblemerne ikke skal løbe løbsk.

1980-budgettet

Den reale vækst i de samlede offentlige udgifter var i 1979 på 5½ pct., mens væksten i år er nedbragt til 3 pct. Dette bringer de samlede offentlige udgifter op på 206 mia. kr. i 1980.

Dermed er den udgiftspolitiske målsætning regeringen fastlagde i juni 1979 stort set nået. Opbremsningen er imidlertid primært koncentreret til anlægsudgifterne, mens driftsudgifterne vokser med 4½ pct.

Det offentlige udgiftsbudget 1980 fordelt på stat og kommuner

	Niveau mia. kr.	Vækst 1980 pct.	Vækst 1979 pct.
<i>Øverførsler og udlån</i>	73,4	5,5	6,5
– staten	61,2	6,0	
– kommunerne	12,2	3,0	
<i>Drift</i>	115,8	4,6	6,0
– staten	39,7	1,6	
– kommunerne	76,1	6,3	
<i>Anlæg</i>	17,2	-10,4	0
– staten	7,1	-2,2	
– kommunerne	10,1	-15,6	
<i>Udgifterne ialt</i>	206,4	3,1	5,5
– staten	107,8	3,0	
– kommunerne	98,5	3,2	

Note: Vækstens fordeling på stat og kommuner er korrigeret for særforborgens udlægning til kommunerne.

Sammenfattende konkluderer Budgetredegørelsen: »At hensynet til den alvorlige økonomiske situation har præget budgetlægningen for 1980 i både stat og kommuner. Foreløbig har man dog benyttet de letteste udveje med udskydelse af anlægsarbejder og nye udgiftskrævende initiativer. I de kommunale anlægsbudgetter synes den kraftige begrænsning i 1980 således i stor udstrækning blot væltet oven på 1981-budgetterne, der herved får en pukkel på 1½

mia. kr. Derimod har man kun i mindre grad tilpasset udgifterne ved begrænsninger i eksisterende aktiviteter og den løbende udbygning heraf.

Problemerne med at opnå en varig begrænsning i den offentlige sektors vækst må derfor med 1980-budgetterne i vidt omfang siges at være udskudt snarere end løst.»

Udviklingstendenserne i den offentlige sektor

Om fremtiden siger Budgetredegørelsen, at selv om der gennemføres betydelige besparelser i de kommende år, så væksten i de offentlige udgifter bringes ned fra 3 pct. til 2 pct. p. a., er dette ikke tilstrækkeligt set i forhold til de samfundspolitiske muligheder, som de vurderes i dag.

Betalingsbalanceunderskuddet skønnes i 1980 at blive på 16,5 mia. kr. Efter en mindre nedgang i 1981 vil underskuddet imidlertid igen stige kraftigt, hvis der ikke gribes ind. Dette er politisk uacceptabelt, og udviklingen må derfor vendes. Det er imidlertid altafgørende for, at en sådan vending kan opnås, at dansk industris konkurrenceevne over for udlandet forbedres. Dette gøres bedst gennem en omkostningsdæmpende politik, som dog må suppleres med en stramning af finanspolitikken, hvor hovedvægten lægges på besparelser.

For den gennemsnitlige indkomstmodtager regnes der med et fald i den reale disponible indkomst fra 1979 til 1980 på 5 pct. For de følgende år bliver det nok vanskeligt at gennemføre årlige fald, der er større end 1-2 pct. Først fra midten af 1980'erne skulle der igen være grundlag for beskedne stigninger.

En faldende tendens i den disponible indkomst kan imidlertid vanskeligt forenes med en konkurrenceevneforbedrende omkostningspolitik. Og den kan formentlig kun lykkes, hvis de beskæftigede lønmodtagere i den private sektor sikres en realindkomstudvikling, der ikke ligger alt for langt under, hvad produktionsfremgangen giver mulighed for.

Dette kræver imidlertid, at »*stigningerne i det offentliges udgifter begrænses kraftigt. Alle former for offentlige besparelser giver mulighed for at give de beskæftigede i den private sektor en mere favorabel realindkomstudvikling, og derved øges sandsynligheden for, at en konkurrenceevneforbedrende omkostningspolitik vil få succes. Det er især vigtigt at sikre en meget behersket udvikling i de samlede udgifter til indkomstoverførsler og lønninger til offentligt ansatte.*»

Også udviklingstendenserne i arbejdsstyrken peger i retning af, at der nu bør påbegyndes en væsentlig afdæmpning i stigningstakten for det offentlige resourceforbrug. Mens arbejdsstyrken i de sidste 20 år er vokset meget betydeligt, vil væksten fra midten af 1980'erne aftage væsentligt. Det indebærer, at selv om væksten i det offentliges personaleforbrug nedbringes til 2 pct. p. a., er der ikke plads til nogen mærkbar vækst i de private erhvervs arbejdsstyrke. Og det er her udbygningen skal ske, hvis vi skal producere os ud af problemerne ved at

styrke eksportorienterede og importkonkurrerende virksomheder. Først når væksten i det offentlige personaleforbrug nedbringes til under 1 pct., skønnes det i Budgetredegørelsen, at de private erhverv har mulighed for at få tilført tilstrækkelig arbejdskraft.

En så kraftig afdæmpning af det offentlige personaleforbrug, »må ses i lyset af, at der i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne var tale om vækstrater på 6–8 pct. Og efter et par år i midten af 1970'erne, hvor man nåede ned på lidt over 2 pct., har væksten i de senere år været på 4–6 pct. En vækst på under 1–2 pct. – der vel at mærke skal fastholdes over en årrække vil således forudsætte en særdeles kraftig kursændring.«

Udviklingen i de underliggende samfundsmæssige behov stiller en række krav om offentlige udgifter, som det er svært at afvise. Og mulighederne for at indpasse de højest prioriterede nye opgaver ved omstruktureringer og nedskæringer i allerede igangværende aktiviteter tager tid. En vækst på 2 pct. i de offentlige udgifter forudsætter således en meget betydelig stramning af udgiftspolitikken, hvis der skal være plads til de vigtigste af de nye opgaver. Ikke desto mindre »er det regeringens opfattelse, at en sådan vækst er for høj. Den offentlige sektor må tage større del i de justeringer af vor levefod, som kræves for at bevare vor økonomisk-politiske handlefrihed, og som er en forudsætning for på længere sigt at kunne fastholde og videreudvikle velfærdssamfundet.

Regeringen overvejer derfor mulighederne for at bremse helt op for væksten i den offentlige sektor i løbet af få år . . . En så stram udgiftspolitik har ikke været forsøgt i efterkrigstiden.«

»Der har været talt meget om nedskæringer, men hidtil har besparelserne helt overvejende drejet sig om at reducere væksten. Nu kommer man imidlertid ikke uden om at udpege en række områder, hvor der må ske brud på den hidtidige politik og lægges op til et lavere ydelsesniveau.«

Det bliver nødvendigt at tage fat på indkomstoverførslerne, hvis der skal opnås yderligere besparelser. Det er også den kategori af offentlige udgifter, hvor besparelser er mest fordelagtige set ud fra et betalingsbalancehensyn.

Men der må også spares på serviceområderne. Det kunne f. eks. være en ledetråd at bringe udgiftsudviklingen til kun at afspejle udviklingen i befolkningstallet, ligesom der kunne eksperimenteres med nye og billigere løsningsformer.

»Det er imidlertid uholdbart at begrænse det offentlige udbud af ydelser uden en tilsvarende tilpasning af efterspørgslen.«

Det kan bl. a. gøres ved at stramme eksisterende betalingsordninger og ophæve gratisprincippet for områder, hvor efterspørgsselspresset har vist sig at være stort og vanskeligt at regulere, som f. eks. inden for social- og sundhedsområdet. Selve udbuddet af offentlige serviceydelser skaber imidlertid også efterspørgsel efter dem. Det gælder f. eks. inden for uddannelse, kultur og kollektiv trafik.

Det hævdes ofte, at den offentlige sektor er ustyrbær. Dette mener Budgetredegørelsen imidlertid ikke er tilfældet i teknisk forstand, hvilket ses af den meget varierende vækst i det offentlige personaleforbrug.

»Det, der med historiens øjne kan betvivles, er styrbarheden i politiske forstand, når det gælder strukturelle tilpasninger, der kan fastholde lavvækst over en længere årrække.

Kun en gang tidligere i 1975-76 har man været nede på en årlig vækst omkring 2 pct. Den gang varede det to år, hvorunder de opdæmmede udgiftsbehov skabte et betydeligt pres – ikke mindst på de kommunale myndigheder. Denne gang er der behov for at kunne holde ud noget længere, hvilket næppe kan klares ved at skyde en stadig voksende pukkel af opgaver foran sig . . . Det afgørende er derfor dels at tilrettelægge en politik, baseret på et ambitionsniveau, der lader sig realisere økonomisk, dels at stemme forventningerne hos berørte interessegrupper derefter.

Dette gælder nok i særlig grad, indkomstoverførslerne, hvor modtagerne vil have lettere ved at acceptere en langsommere udvikling i satser og mere selektive regler, hvis dette sker som led i en langsigtet, generel og forudseelig strategi.«

Produktion og beskæftigelse

Danmarks Statistiks opgørelse af industriens ordre- og omsætningssituation viser en samlet omsætning af egne varer og tjenester i 1979 på 136 mia. kr. Det er en stigning på 12,4 pct. i forhold til 1978. Målt i faste priser var stigningen på 3,5 pct.

Omsætningen på eksportmarkedet steg fra 1978 til 1979 i løbende priser med 11,7 pct. til 45 mia. kr. Eksporten udgjorde således 33 pct. af omsætningen.

For perioden december 1979-februar 1980 er omsætningsfremgangen i alt på 23 pct. jvf. tabellen. Stigningen på eksport- og hjemmemarkedet var henholdsvis 25 pct. og 22 pct. Ordreindgangen fra eksportmarkedet steg 23 pct. og fra hjemmemarkedet 20 pct., mens ordrebeholdningen steg henholdsvis 16 pct. og 21 pct.

Industriens ordre- og omsætningssituation: Hovedområder – årlig ændring i pct. december 1979-februar 1980 i forhold til december 1978-februar 1979

	Omsætning (lb. priser)	Pris	Omsætning (mængde)	Ordre- indgang	Ordre- beholdning
Industri i alt excl. skibsværfter heraf:	23	14	10	21	18
Investeringsgodeindustri	22	9	12	25	17
Mellemproduktindustri	35	26	11	30	22
Forbrugsindustri	16	8	8	14	15

Nedenstående tabel viser industriens ordre- og omsætningssituation for de enkelte brancher i perioden oktober–december 1979 i forhold til oktober–december 1978.

	Omsætning (lb. priser)	Pris	Omsætning (mængde)	Ordre- indgang	Ordre- beholdning
Nærings- og nydelsesmiddelindustri	+ 7	+ 6	+ 3	+ 7	+19
Tekstil-, beklædning- og læderindustri	+17	+11	+ 5	+10	+10
Træ- og møbelindustri	+23	+ 8	+15	+22	+17
Papir- og grafisk industri	+14	+10	+ 3	+10	+ 1
Kemisk industri	+43	+29	+ 9	+37	+33
Sten-, ler- og glasindustri	+21	+12	+ 6	+26	+25
Jern- og metalværker og støberier	+22	+14	+ 1	+23	+18
Jern- og metalindustri, excl. skibsværfter	+15	+10	+ 5	+21	+22
Anden industri	+11	+22	— 8	— 9	+27

Arbejdsløshedssituationen. For februar er det gennemsnitlige antal registrerede ledige opgjort til 182.100. Det sæsonkorrigerede ledighedstal er 145.100 svarende til en ledighedsprocent på 5,6 pct. mod 6,4 pct. i februar 1979.

Ifølge arbejdsformidlingsstatistikken var antallet af nyanmeldte ledige pladser (der havde stået ubesat i mindst 1 uge) 675 ved udgangen af marts. Og i årets første tre måneder var der kun halvt så mange ledige pladser som i den tilsvarende periode 1979.

Beskæftigelsen. Danmarks Statistiks beskæftigelsesundersøgelse viser, at den samlede arbejdsstyrke er faldet med godt 18.000 personer til 2.627.000 fra oktober 1978 til oktober 1979. Da befolkningen i alderen 15–74 år samtidig er vokset med knapt 25.000 personer, er der blevet 43.000 flere personer uden for arbejdsstyrken.

Erhvervsfrekvensen, der angiver antallet af personer i arbejdsstyrken i procent af den samlede befolkning i alderen 15–74 år, er derfor faldet fra 71,0 til 70,0. Dette er et brud på den stigende erhvervsfrekvens, som vi har set op igennem 1970'erne. Baggrunden for dette brud er indførelsen af efterlønsordningen pr. 1. januar 1979. I de første tre kvartaler af 1979 overgik der nemlig 43.400 personer til efterløn, hvoraf tre ud af fire var mænd. Mændenes erhvervsfrekvens er da også faldet med 2,1 til 79,3, mens kvindernes fortsat er stigende, omend stigningen kun blev på 0,1 til 60,9.

Antallet af beskæftigede er steget med knapt 21.000. Indenfor den offentlige sektor og de liberale erhverv m. v. er beskæftigelsen steget med 37.000, hvorimod den er faldet i erhvervsgrupper som landbrug, fiskeri, fremstillingsvirksomhed, engros- og detailhandel.

Betalingsbalance og udenrigshandel

Danmarks Statistiks foreløbige opgørelse af betalingsbalancen for fjerde kvartal 1979 viste et underskud på de løbende poster på 4,7 mia. kr. Underskuddet for hele 1979 er dermed opgjort til 15,6 mia. kr. eller 7,4 mia. kr. mere end i 1978.

Det fremgår af følgende tabel, hvordan de enkelte poster på betalingsbalancen har bidraget til underskuddet.

Betalingsbalancens løbende poster

Mia. kr.	1978	1979	Stigning fra 78 til 79
<i>Nettoudgifter</i>			
1. Import (fob)	77,9	94,5	16,7
2. Eksport (fob)	-64,9	-76,7	-11,8
3. Underskud på varebalance (1+2)	13,0	17,8	4,8
4. Søtransport	-2,0	-3,1	-1,1
5. Rejser	0,1	1,2	1,2
6. Andre tjenester m.m.	-4,7	-5,5	-0,8
7. Underskud på vare- og tjenestebalance (3+4+5+6)	6,4	10,4	4,0
8. Renter, udbytter o. lign.	4,8	6,9	2,0
9. De europæiske Fællesskaber	-4,4	-3,7	0,7
10. Ensidige overførsler	-1,3	2,0	0,7
11. Underskud på løbende balance (7+8+9+10)	8,2	15,6	7,4

Som følge af afrunding kan summen af de enkelte tal i tabellen afvige fra totalerne.

Af Nationalbankens Beretning for 1979 fremgår, at Danmarks samlede nettogæld over for udlandet ved udgangen af 1979 skønsmæssigt beløber sig til 77½ mia. kr., hvilket svarer til ca. 23 pct. af bruttonationalproduktet. Den offentlige sektors nettogæld steg fra 39 mia. kr. ultimo 1978 til 47 mia. kr. ved udgangen af 1979, mens den private sektors nettogæld steg fra 41 mia. kr. til 53 mia. kr. Den samlede private låntagning i udlandet er opgjort til 83 mia. kr., hvor 53½ mia. kr. skønnes at være af langfristet karakter.

Den samlede vareeksport i 1979 blev på 77,1 mia. kr. og den samlede vareimport på 97,2 mia. kr. Det var en stigning på henholdsvis 21,2 pct. og 19,0 pct. i forhold til 1978. Merimporten steg med 30,2 pct. fra 15,4 mia. kr. i 1978 til 20,1 mia. kr. i 1979.

Handelsunderskuddene har fortsat været store i begyndelsen af 1980. I de første tre måneder er merimporten opgjort til 6,7 mia. kr. eller 2,4 mia. kr. mere end i samme periode 1979. Og der er ingen tegn på bedring, idet importen fortsat vokser hurtigere end eksporten. I januar-marts 1980 steg importen med 36,7 pct. i forhold til de samme måneder 1979, mens eksporten steg 31,9 pct.

Den samlede indførsel og udførsel i 1979 og 1980 (værdi i mio. kr.)

	Indførsel		Udførsel		Merindførsel	
	1979	1980	1979	1980	1979	1980
Januar	6.974	9.964	5.360	7.516	1.614	2.448
Februar	6.682	9.911	5.319	7.830	1.363	2.081
Marts	8.356	10.240	7.097	8.050	1.259	2.190
Januar-marts	22.012	30.100	17.776	23.440	4.236	6.660
April	7.475		6.374		1.101	
Maj	8.417		6.205		2.212	
Juni	7.666		6.479		1.187	
Juli	7.706		5.271		2.435	
August	8.467		6.330		2.137	
September	7.955		6.922		1.033	
Oktober	9.580		7.793		1.787	
November	9.217		7.509		1.708	
December	8.655		6.401		2.254	
Aret i alt	97.151		77.061		20.090	

Kvantumsindekset for eksporten steg i 1979 med 11 pct. og for importen med 7 pct. i forhold til 1978. Den kraftige forværring af handelsunderskuddet skyldtes således, at prisstigningerne var langt større for de importerede varer end for de eksporterede. Indekset for enhedsværdier i udenrigshandelen viser prisstigninger på importvarerne på 14 pct. og for eksportvarerne på 8 pct. Bytteforholdet blev derfor i gennemsnit forringet med i alt 6 pct. fra 1978 til 1979. Til sammenligning kan nævnes, at bytteforholdsforringelsen fra 1973 til 1974 under den første oliekrise i alt var på 12 pct.

Forbrug og investering

Forbrug. Det samlede indenlandske privatforbrug steg skønsmæssigt i 1979 med 2-3 pct. målt i faste priser. Den samlede afgiftsangivne omsætning i detailhandelen steg med 7 pct. til 97 mia. kr., men da prisniveauet steg tilsvarende, var der målt i faste priser tale om stagnerende eller måske endog svagt faldende omsætning i detailhandelen.

Antallet af nyregistrerede personbiler var sidste år 127.114, hvilket var 4,7 pct. færre end i 1978. I januar-februar 1980 blev der ialt nyregistreret 15.270 personbiler eller kun halvt så mange som i samme periode 1979.

Erhvervsinvesteringerne:

Antallet af nyregistrerede vare- og lastbiler blev i 1979 25.206, svarende til en stigning på 13,8 pct. Stigningen er fortsat i begyndelsen af 1980, hvor der i månederne januar-februar ialt blev nyregistreret 3.766 vare- og lastbiler eller 7,0 pct. flere end i samme periode sidste år.

Det samlede antal påbegyndte kvadratmeter inden for erhvervsbyggeriet er

for 1979 opgjort til 4,0 mio. eller kun en anelse mere end i 1978. Der blev i alt påbegyndt 1,8 mio. m² avlsbygninger til landbruget, hvilket var godt 12 pct. mere end i 1978. Påbegyndelserne inden for kontor- og butiksejendomme steg knapt 4 pct., mens påbegyndelserne af ny fabrikker og værksteder blev på 1,2 mio. m², svarende til et fald på 12 pct. i forhold til året før.

Boligbyggeriet:

I 1979 blev der påbegyndt 30.921 boliger, hvilket var et fald på 8,7 pct. i forhold til 1978. I de to første måneder af 1980 er der påbegyndt 3.256 boliger. Det er godt 500 flere end i samme periode 1979, men på grund af den ekstraordinært strenge vinter sidste år er en sammenligning med 1978 mere på sin plads. I forhold til 1978 er antallet af påbegyndelser faldet med næsten en tredjedel. Antallet af boliger under opførelse lå ved udgangen af februar 1980 3,4 pct. lavere end i februar 1979.

Pris- og lønudviklingen

Priser og lønninger – pct. ændring i forhold til samme måned året før

	Råvare- prisindeks		Engros- prisindeks		Forbruger prisindeks		Industri- arbejdernes timelønsindeks
	1979	1980	1979	1980	1979	1980	1979 1980
Januar	÷ 2,7	59,4	3,7	17,4	6,7	12,8	10,1
Februar	2,1	63,6	4,1	18,1	6,9	13,3	9,9
Marts	5,8	69,2	5,0	20,0	7,0	13,9	9,1
April	9,6		5,5		7,0		10,6
Maj	13,4		6,8		7,8		9,9
Juni	21,7		8,6		8,6		10,7
Juli	31,1		9,5		10,8		10,1
August	34,8		10,0		12,3		10,0
September	38,5		11,8		12,8		13,2
Oktober	40,6		13,1		11,3		13,2
November	45,4		13,5		11,7		13,6
December	54,6		15,3		11,8		13,5

Råvarepriserne steg i 1979 med 24,2 pct. i gennemsnit i forhold til 1978. Prisstigningstakten steg kraftigt igennem 1979, og denne tendens er fortsat i de første tre måneder af 1980. I marts 1980 var råvarepriserne således 69,2 pct. højere end i marts 1979. Den kraftige stigning skyldtes især stigende priser på brændselsprodukter. I februar 1980 var brændselspriserne 94,9 pct. højere end i februar 1979, mens priserne på råvarer til landbruget i samme periode kun var steget 14,0 pct. og til andre erhverv 19,8 pct.

Engrospriserne var i 1979 i gennemsnit 9,1 pct. højere end i 1978. Prisstigningstakten er fortsat for opadgående, og engrospriserne var i marts 1980 20,0

pct. højere end i marts 1979. Priserne på importerede varer viste en stigning på 27,3 pct., mens de danskproducerede varer steg 13,8 pct.

Forbrugerpriserne lå i 1979 i gennemsnit 9,6 pct. højere end i 1978. Efter udløbet af det midlertidige prisstop ved udgangen af 1979 er inflationen imidlertid igen stigende. I marts 1980 lå forbrugerpriserne således 13,9 pct. højere end i samme måned 1979. Man skal tilbage til december 1974 for at finde en tilsvarende høj inflation.

Fordelt på hovedgrupper viste forbrugerpriserne en stigning fra marts 1979 til marts 1980 på fødevarer 9,3 pct., beklædning og fodtøj 7,0 pct., bolig 7,7 pct., brændsel og belysning 61,7 pct. og transport 19,5 pct.

Reguleringspristallet. Som en følge af decemberforliget vedtog Folketinget i januar 1980 en lov om ændring af reguleringspristallet. Herefter holdes prisstigninger på brændsel, belysning og olie ude af indekset. Samtidig blev reguleringspristallet for januar nulstillet, d. v. s. sat lig med 100,0.

Beregnet efter den gamle metode ville januar-pristallet være blevet 149,2 og dermed have udløst tre dyrtidsportioner. Disse kommer imidlertid aldrig til udbetaling. Ligesom den første dyrtidsportion, det nye reguleringspristal udløser, kun indebærer en lønforhøjelse på 60 øre i timen, mens de efterfølgende dyrtidsportioner bliver på 90 øre i timen. Denne indskrænkning af dyrtidsreguleringen i 1980 skyldes de indkomstpolitiske tiltag fra december 1979.

Lønudviklingen. Industriarbejdernes timelønsindeks viste for 1979 som gennemsnit en stigning på 11,2 pct. i forhold til 1978, mens månedslønindekset for idustriens funktionærer steg 9,6 pct. I 1978 var lønstigningen på henholdsvis 10,4 pct. og 8,9 pct. Ifølge arbejdsgiverforeningens lønstatistik er den gennemsnitlige timefortjeneste for faglærte arbejdere steget 5,05 kr. til 51,35 kr. fra tredje kvartal 1978 til tredje kvartal 1979. Heraf anslås lønglidningen til omkring 3,40 kr. Lønstigningen for ikke-faglærte mænd var 4,19 kr. til 44,41 kr., og for kvinderne 3,89 til 40,76 kr. Lønglidningen for de ufaglærte grupper anslås til henholdsvis 2,45 kr. og 2,10 kr.

Penge- og kapitalmarkedet

I kølvandet på de internationale rentestigninger i vinteren 1979-80 blev også det danske renteniveau presset i vejret.

Indsnævringen af rentespændet til udlandet medførte, at erhvervslivets låntagning ophørte og efter nytår blev vendt til kapitaleksport. Da der samtidig var store underskud på betalingsbalancen, betød dette en betydelig valutaafgang. På denne baggrund forhøjede Nationalbanken diskontoen med to pct.-points til 13 pct. med virkning fra den 18. februar 1980. Valutabeholdningen

er dog fortsat faldende. Mens den ved udgangen af januar 1980 var opgjort til 20,0 mia. kr., var den ultimo februar 18,0 mia. kr., og den foreløbige opgørelse for marts viser et yderligere fald til 16,6 mia. kr.

Rentesatserne i pengeinstitutterne ligger nu for anfordringsindskuddenes vedkommende typisk på 7-8 pct., mens udlån koster omkring 19-20 pct. Også på kapitalmarkedet har renten nået rekordniveauer. Siden nytår er den effektive rente på de længere løbende stats- og realkreditobligationer steget et par procent points, så den effektive rente nu ligger omkring 20 pct. Dette har betydet kraftige prisstigninger på nybyggeriet og gjort passive investeringer i obligationer og pantebreve yderst attraktive. Også på aktiemarkedet har der været betydelige kursfald. Mens Københavns Fondsbørs aktieindeks ultimo 1979 lå i 87,37 (med 1. jan 1973 = 100), var indekset ved udgangen af marts faldet med 12 pct. til 76,67.

Som led i de økonomiske indgreb i 1979 indførtes forskellige restriktioner overfor långivning til forbrugsformål. Pengeinstitutterne aftalte således med Nationalbanken, at de gamle regler om kreditformidling fra 1973 igen skulle efterleves fuldt ud, efter at de var blevet lempet under den økonomiske afmatning i 1975. Dette betyder, at der ikke længere må ydes automatiklån, ligesom reglerne for »spar og lån« ordningerne er blevet skærpet. Som noget nyt kan Nationalbanken, hvis reglerne tilsidesættes, gribe ind med økonomiske sanktioner over for de pågældende pengeinstitutter. Hvad angår forsikringsselskaber og pensionskasser aftaltes en stramning af låne- og garantiordningerne mod sikkerhed i ejerboliger. Disse kan nu kun gives, såfremt det drejer sig om nærmere angivne »gode« formål, som f. eks. nybyggeri og ejerskifte.

Anne-Katrine Pilegaard

30. april 1980